

SEMİKOLON

Semikolon; har som semikolon i skriftsproget funktion af at være et både-og tegn; både afhængigt af historien, der gik forud, men samtidigt (og vigtigst) peger det frem og vil noget mere. Et ; indstiller således opmærksomheden på det der kommer efter. Og følgelig giver tegnet ikke mening i sig selv men kræver en sammenhæng at blive set i.

Som sådan er tegnet kun den halve sandhed, idet sandheden og semantikken først udfoldes i interpretationen. Tidsskriftets intention er derfor ikke at være dogmatisk og monologisk sandhedspostulerende, men i stedet dialogisk, ”it takes two to do research”, hvilket igen vil sige at tilvejebringe et åbent forum. Dette forum skabte en flok studerende ved idéhistorie, semiotik og filosofi – alle ved Århus Universitet, da de i sommeren 2000 grundlagde tidsskriftet Semikolon. Målet er – i form af artikler, oversættelser, interviews, boganmeldelser og ikke mindst specialesynopsis – indenfor emnerne idéhistorie, semiotik og filosofi at skabe og udbrede en kritisk tværvenskabelig dialog mellem juniorforskere i hele Danmark, primært studerende ved de højere læreranstalter. At Semikolon er tværvenskabeligt betyder, at vi ikke ønsker at præsentere verden vha. en bestemt metodisk tilgang eller vidensstrategi. Vi ønsker at præsentere verden gennem så mange forskellige tilgange som muligt, for at afdække verden og tilgangene, og for at skabe dialog. Det eneste krav i en sådan dialog er, at der tales ud fra et minimum af fælles forståelse.

Blev man stillet den utaknemlige opgave at give et rids af humanistisk forskning, som den tager sig ud anno 2003, ville det være et udmærket udgangspunkt at fokusere på to hovedstrømninger, som kunne benævnes henholdsvis *kulturforskning* og *kognitionsforskning*. Begge strømninger er repræsenteret med flere artikler i dette nummer af Semikolon, og det er der god grund til: Humanioras genstand - mennesket - er nu engang et både *kognitivt* og *kulturskabende* væsen. Følgelig er en generel reduktionisme af mennesket, hvad enten det er til *natur* eller til *kultur*, næppe ønskværdig for den humanistiske forskning. Det er derimod ønskværdigt at søge en dybere forståelse af spændingsfeltet mellem kognition og kultur. Det forudsætter en dialog mellem de to områder, som nærværende tværfaglige tidsskrift gerne vil være de humaniorastuderendes forum for.

De første tre artikler i dette nummer omhandler alle forholdet mellem kultur, magt og politik og sætter på forskellig vis den moderne kultur til debat. **Simon Glinvad Nielsen** introducerer i sin artikel om *The Belgrade Circle* det intellektuelle fællesskab, der opstod på baggrund af den ex-jugoslaviske borgerkrig. Kredsens mål var at mobilisere en modoffensiv mod den nationalistiske diskurs, der traditionelt har været dominerende blandt Balkans intellektuelle. Bevæggrunden for dette var et udtalt ønske om at ændre den balkanske befolknings selvforståelse og at gøre op med det *primitivisme-begreb*, som omverdenen gennem hele det 20. århundrede havde forbundet med Balkan. Man ønskede at blive en del af det gode, internationale selskab. Det er et ønske, man genfinder hos sociologiprofessoren i Beograd, Bozidan Jaksic, der udtrykker det således: "[...] min drøm er, at vi engang vil begynde at blive

et kedeligt land. Lige nu er vi interessante som tigre eller andre dyr i zoologisk have. Men jeg vil hellere kigge fra den anden side af tremmerne. Vi burde leve kedelige liv ligesom I gør i Danmark!"¹

Hvor Glinvad Nielsen beskriver en gruppe intellektuelles vedholdende kamp mod et kulturelt tilbageslag til barbari og krig, peger **Mads Zaar Riisberg** på en anden og på mange måder modsatrettet udfordring til den moderne kultur: Hvad sker der, når barbariet er overvundet, krigen afsluttet, (klasse)kampen afblæst og demokratiet indstiftet? At sejrens sødme ikke er uden bitterhed - eller at den måske snarere er vammelsød - viser Zaar Riisberg i en diskussion af den tyske filosof og provokatør Peter Sloterdijks kritik af det moderne masse menneske, som bestemmes ved kun at besidde *differente indifferenser* (forskelsløse forskelle). Hvor massen tidligere repræsenterede en politisk potens med mulighed for og ønske om at ændre samfundet, er den i dag hensat i et på én gang hysterisk og apatisk storforbrug af ting, celebriteter og timer foran fjernsynets strøm af flade kulturtilbud. Det kedelige liv, som Bozidan Jaksic efterlyser, viser sig at være mere kedeligt end godt er. Zaar Riisberg bliver imidlertid ikke stående ved den noget pessimistiske diagnosticering af det potensløse masse menneske ('kronisk brok' lyder diagnosen; lykkepilleproducenterne klapper i hænderne, men har vi grund til at klappe med?). Han slår nemlig - igen med inspiration fra Sloterdijk - til lyd for en revitalisering af den antikke kynismes intellektuelle frækhed, som formår at pille ved den rådende kulturs selvfølgeligheder og - med et udtryk konciperet af Riisberg i anden sammenhæng - *optorskethed*.

Temaet om kulturel forfladigelse tages op af **Rasmus Navntoft** i artiklen

'Kulturkamp – en kamp mod demokratiet?'. Her diskuterer Navntoft, hvilken betydning det har for uddannelses- og kulturpolitikken, at den underordnes en økonomisk nyttekalkule. Den direkte anledning for Navntofts polemiske ærinde er den siddende VK-regerings kultur- og uddannelsespolitiske visioner. Hermed melder Navntoft sig på banen i den verserende kulturkamp – en kamp som efter Semikolons mening har savnet indspil fra humaniorastuderende (se side 6 i dette tidsskrift). Navntofts analyse rækker imidlertid ud over en borgerlig regerings øjeblikkelige dagsorden. Der peges på en generel og langstrakt udvikling, hvor stadig flere områder underordnes en nyttekalkule – vi står altså, ifølge Navntoft, overfor en udvikling, som ikke ændres grundlæggende ved et regeringsskifte.

Glinvad Niensens artikel peger også udover det partikulære (borgerkrigen på Balkan) og rejser et alment spørgsmål (intelligentsiaens politiske ansvar) og Zaar Riisbergs slag i den kulturelle surdej er et eksempel på humanistisk forskning, der vil og kan udfordre massekulturen – vi spræller endnu! Således repræsenterer de tre artikler nogle af de fremmeste dyder ved den del af humaniora, vi her har kaldt *kulturforskning*. For det første historiseringen af en aktuell dagsorden, for det andet det konkrete eksempel - den gode historie - der peger ud over sin egen kontekst og kalder på en nødvendig selvrefleksion og sidst men ikke mindst den intelligente diagnosticering af kulturen, der provokerer til eftertanke. Mere af det, tak!

Artiklerne, der bringes mellem de 'kulturelle' og 'kognitive', er af videnskabsteoretisk karakter i bredeste forstand. **Steffen Korsgaard** beretter i artiklen "Selv-refererende fortællinger i videnskaben – en

historie om institutionsledere, feministisk standpunktsteori og videnskabelig uredelighed" om et videnskabeligt projekt, han selv har udført, og argumenterer med basis heri for nødvendigheden af, at selve den videnskabelige proces dokumenteres; da den endelige videnskabelige fortælling har karakter af konstruktion, er det nødvendigt at blottlægge de valg og præferencer, der ligger til grund herfor, hvis legitimiteten skal sikres. **Jan Alexis Niensens** artikel "Gradsforskelle i videnskabelig realisme" diskuterer Karl R. Poppers og Ian Hacking's (der er bedst kendt for sin bestseller "The Social Construction of What?") videnskabsteoretiske positioner. Hvor hovedtrækkene i Poppers kritiske realisme nok er kendt af de fleste, forholder det sig anderledes med Hacking's metodologisk mere åbne realisme, der tager udgangspunkt i naturvidenskaben som en praksis og dermed giver et mere – undskyld udtrykket – realistisk billede af videnskaben.

Kognitionsforskningens objekt er som bekendt det menneskelige sind og de mentale processer, der finder sted heri. Ligger dette nogenlunde fast, er det straks mere omdiskuteret, hvilke undersøgelsesmetoder der er anvendelige i bestræbelsen på at opnå gangbar viden herom. Et af de store stridsspørgsmål går på, hvorvidt objektive tilgange, som den eksperimentelle psykologi og den kognitive neurovidenskab, er de eneste videnskabeligt acceptable, eller om også data, der udspringer af et førstepersonsperspektiv, som i introspektion eller fænomenologisk analyse, er gyldige.

Thor Grünbaum viser her vejen, idet han i artiklen "Naturalisering, handling og bevidsthed" netop forsøger at slå bro over den metodologiske kløft og kombinere førstepersonsbeskrivelser af bevidste oplevelser og tredjepersonsbeskrivelser af de

underliggende neurofysiologiske processer i en undersøgelse af, hvordan vi erfarer det at handle. Hans sigte er at vise, hvordan en fænomenologisk analyse af handlingsoplevelsen kan indgå som en komponent i løsningen af problemet omkring dette *explanatory gap*. Grünbaum argumenterer for, at fænomenologiens begreb om den levede krop udgør en fundamental kategori for forståelsen af forholdet mellem de kognitive bevidsthedsoperationer på den ene side og kroppen som fysisk legeme på den anden. Han indfører på grundlag af dette kropsbegreb en opfattelse af handlingsoplevelsen, hvor de simple handlinger, som den overordnede handling består af, opfattes som komponenter i en bestemt ikke-tematisk eller *direkte* opmærksomhed; en *leven igennem* de komplekse handlingssituationer, hvis fuldbyrdelse vi er rettet imod i vores hverdag. Det er for øvrigt værd at bemærke, hvordan Grünbaums distinktion mellem *repræsentative* og *direkte* handlingsoplevelser som to sider af den samme handlingsoplevelse finder en parallel i Barry Smiths ligeledes dynamiske redegørelse for en topologisk fortolkning af det erfarede kontinuum (Se Smiths artikel s. 91).

Anders Søgaards artikel om ”Kognitiv morfologi” er et godt eksempel på den succesfulde videnskabelige alliance, der er opstået mellem kognitionsforskningen og lingvistikken. Søgaard præsenterer og sammenligner forskellige syn på, hvordan elementer af morfologien (læren om ords struktur) kan forklares på baggrund af generelle teorier om kognition.

Som et andet epistemologisk anliggende for kognitionsforskningen (hvor det første altså angik metodevalget) kan man pege på behovet for at kunne formalisere iagttagelser i et videnskabeligt sprog. **Barry Smiths** tekst ”Kognitionsforskningens

topologiske grundlag”, der bringes i Martin Skovs oversættelse, anviser en mulighed for at komme dette behov i møde. Topologien kan betegnes som en kvalitativ geometri, dvs. den beskæftiger sig ikke som den euklidiske variant med størrelse og specifik form, men derimod med begreber, der er uafhængige af disse parametre, begreber som: grænse, lukning, region, overflade osv.. Dette gør den særlig egnet til at beskrive perceptionsmønstre og betydningsformer i det menneskelige sind, hvor kvalitative egenskaber netop spiller en stor rolle. Topologiske begreber bruges da også allerede flittigt, fx indenfor kognitiv semantik og kognitiv semiotik. Her er det gængst at tale om skematiske betydningskomponenter, der strukturerer menneskers forståelse af situationer og organiserer konceptuelt materiale, og disse komponenter er netop ofte af topologisk art. Man kan tænke på Lakoff og Johnsons ’billedskemaer’, hvoraf fx ’beholder-skemaet’ karakteriseres ved de meget generelle, kvalitative egenskaber: ’indre’, ’ydre’ og ’grænse’, og derfor kan organisere konceptuelt materiale i en lang række domæner.

Perspektivet i Barry Smiths artikel er dels at brugen af brugen topologiske begreber i højere grad bliver systematiseret, dels at deres ontologiske status i forhold til kognitionen søges afklaret. I så fald synes topologien et udmærket bud på et grundlag for kognitionsforskningen.

Sædvanen tro afsluttes tidsskriftet med en fyldig anmeldelsessektion

Noter

¹ Jens Martin Eriksen & Frederik Stjernfelt: *Hadets Anatomi*, s. 144-145. Lindhardt og Ringhof. København. 2003.

Rekruttering til kulturkampens frontlinie

I næste nummer af **Semikolon**; ønsker vi at give humaniorastuderende mulighed for at komme på banen i den verserende diskussion, der føres under betegnelsen **kulturkamp**. Meget blæk er brugt på at erklære denne kulturkamp for misforstået og ikke værd at beskæftige sig med. Dette synspunkt er ganske enkelt ikke godt nok for studerende ved de humanistiske fakulteter; at startskuddet til den såkaldte kulturkamp ikke glimrede ved lødighed og elegance ændrer ikke ved, at der her gives humaniorastuderende en kærkommen lejlighed til at intervenere i en **debat**, som i høj grad angår os. Vi skal være i stand til at redegøre for vores egen eksistensberettigelse over for en offentlighed (og en regering), der må forventes at være ivrig efter at lytte til vores argumenter. Er vi andet end (fremtidens) eksperter og smagsdommere, må vi have skarpe skud i bøssen og ikke lade vores retoriske våben med det tårevædede krudt, som en del etablerede humanistiske forskere benytter i deres kritik af selve tanken om en kulturkamp. Der er som altid grund til at se kritisk på den rådende politiske dagorden – og bidrag der gør dette modtages meget gerne – men vi må også være villige til (for ikke at sige interesserede i) at bidrage til den **diskussion**, der nu engang foregår. Kun derigennem kan vi gøre os forhåbninger om at dreje debatten i en frugtbar retning og hæve den op på et højere niveau. En sådan udvikling vil **Semikolon**; gerne understøtte, og derfor bliver næste udgave af tidsskriftet et temanummer om de spørgsmål, kulturkampen rejser for humanister. Vi opfordrer til, at man sender os et bidrag, der diskuterer kulturkamp, **humanisternes rolle i samfundet** (gerne på baggrund af konkrete humanistiske forskningsprojekter), eller som på anden vis har forbindelse til den diskussion, der næppe angår nogen samfundsgruppe mere end netop humaniorastuderende. Vi forestiller os, at indlæggene bliver af noget kortere længde end normalt for dette tidsskrift, og at emnet i høj grad lægger op til en essayistisk stil.

Broderskabet

- en introduktion til det intellektuelle
fællesskab 'Belgrade Circle'

"It's the culture, stupid..."

"The natives only shoot their friends and acquaintances, and they seldom interfere with strangers."

*Engländeren Archibald Lyall efter en
rejse på Balkan i 1930'erne!*

På Balkan, der stadig lever med efterdønningerne fra mange års uroligheder, har en interessant gruppe fundet sammen i tidsskriftet Belgrade Circle. En lang række intellektuelle supermænd og -kvinder har medvirket til at gøre omverdenen opmærksom på de aktuelle begivenheder og konstant forsøgt at nuancere debatten om folkedrab. Historien om Belgrade Circle er historien om et intellektuelt fællesskab, der kan lære det internationale samfund og de intellektuelle en ting eller to.

I begyndelsen af det 20. århundrede var balkanisering synonymt med en tilbagevenden til det primitive og det tribale. De europæiske regeringer havde problemer med at holde rede på urolighederne på

Balkan under Balkan-krigene (1912-13) og nyhederne om grusomheder i de fjerne regioner udfordrede de fredsbevægelser, som ikke bare voksede, men var blevet institutionaliserede i samtidens Europa. *The Carnegie Endowment for International Peace*, der var blevet grundlagt i 1910, oprettede en international kommission, der skulle undersøge grundene til Balkan-krigene. Kommissionen konkluderede, at man ikke kunne bebrejde beboerne på Balkan som sådan for at ville krigene. Det var snarere de berørte landes intellektuelle, der burde have gjort mere for at forhindre dem.

I 1993, da uroligheder igen var blusset op i Jugoslavien, skrev *The Carnegie Endowment for International Peace* ikke en ny rapport. De genudgav i stedet den gamle og understregede dermed, at i deres øjne var problemerne de samme. Det var kulturen, der var noget galt med. Det titoistiske ét-parti-system, havde medført en stivbenet kulturel elite, der enten virkede som propagandister for Kommunistpartiet eller forsvandt i den underbelyste censurs tåger.

Et gammelt broderskab opløses - og et nyt opstår

Kvindeforskeren Svetlana Slapsak har forklaret, at når man analyserer den offentlige nationalistiske diskurs i Jugoslavien, skal man forstå, at det var en politisk diskurs med en meget lille erfaring i politisk korrekthed i en vestlig forstand. Det socialistiske Jugoslavien havde snarere udviklet en særegen titoistisk politisk korrekthed, der var tilpasset de lokale behov. I Bosnien-Hercegovina, den mest 'titoistiske' jugoslaviske republik og et sted med stor fare for fængsling af de, der kom med udtalelser, der kunne bringe den konstruerede fortælling om 'broderskab og enhed' i fare, så man derfor en stor udvandring af landets intellektuelle i 1970'erne og 80'erne. Den dominerende offentlige diskurs havde, ifølge Slapsak, en særlig grad af verbal autoritet og stilistik. Dette, fortsætter hun, kan forklares ud fra en totalitær tolkning af samfundets funktion, hvor kulturen er integreret i en kompleks betydning af ordet, dvs. den kontrolleres af det ideologiske mønster og dets politiske repræsentanter. Derudover er det en diskurs, der har arvet både Balkans og den centraleuropæiske autoritet med hensyn til repræsentation af nationale interesser.²

Man skal altså forestille sig en situation, hvor de intellektuelle magthavere har alle trumfer på hånden. Det intellektuelle fællesskab er skabt i den politiske ideologis navn og de intellektuelles spørgsmål stilles i, og ikke til, nationens navn.

Efter landsfaderen Titos død og det sammenbragte barns, Jugoslavien, opløsning faldt den konstruerede fortælling om et broderligt intellektuelt fællesskab sammen. De stridende parter havde hver deres fløj

af radikale intellektuelle, der i nyvunden national og ideologisk ånd bekrigede hinanden. Bogstaverne fra den smuldrende jugoslaviske fortælling gødede jordene og frembragte nye historier om intellektuelle, der fra hver deres hovedstad kæmpede om jord og historie.

I denne svære tid opstår Belgrade Circle. Med filosofen og sociologen Obrad Savic i spidsen skabes et tidsskrift, *Belgrade Circle Journal*, der i det første nummer, 'The Critique of Centrism' fra 1994, anslår en international og demokratisk linje, der skal:

"[...] offer an institutional framework for bringing together intellectuals from former Yugoslavia and from other countries who are clearly committed to the promotion of a 'culture of singularisation', of a tolerant, democratic, and pluralist society [...] The Journal seeks to provide the sorely needed bridge between intellectuals in the country and in exile, and among the Yugoslav cultural spaces, Europe, the USA and beyond."

Igenem 1990'erne bringes intellektuelle fra mange lande sammen i tidsskriftets forskellige numre, der alle udkommer under samlende overskrifter - 'Critique of Centrism', 'Pure War', 'Politics of Human Rights'. Eks-jugoslaviske kapaciteter som Obrad Savic, lederen af Helsinki Komitéen Sonja Biserko og arkitekten Bogdan Bogdanovic taler side om side med den franske kulturforsker Jean Baudrillard, forfatteren Salman Rushdie og den amerikanske professor Richard Rorty blandt mange andre. I dette nye fællesskab, eller broderskab, opløses den nationale stilistik og autoritet og en ny international

konsensus, der taler de herskende forhold imod, opstår.

I sit forord til det andet tema-nummer, 'Pure War', skriver Obrad Savic, at nummeret repræsenterer en ny samlet ansvarsbevidsthed fra de, der har turdet at tale: "a new consciousness of responsibility in those who have dared to speak". I en selvransagende tone forsøger han at gøre op med forestillingen om den eks-jugoslaviske intelligentsia som værende primitiv:

"If we wish to rid ourselves of the (self)imposed and very thankless role of 'Balkan barbarians', we should consider in complete seriousness the following question: Why did the former Yugoslavia disintegrate in disorder, chaos, violence, and war? This question awaits a special kind of rational answer which should definitely remove us from the still insistent vicinity of militant real-socialism and brutal nationalism."

Savics etymologiske insisteren er vigtig og sigende for Belgrade Circles mission. I tidsskriftet ligger et ønske om på den ene side at ændre den eks-jugoslaviske befolknings selvopfattelse og på den anden side at ændre omverdenens opfattelse af Balkan. I erklæringen om at ville fjerne sig fra primitivisme-begrebet og rollen som 'Balkan barbarians' signalerer Savic, at tidsskriftet ønsker at påvirke den forståelse, der følger den geopolitiske udvikling.

De intellektuelle repræsentanter

Ud over at betegne en tilbagevenden til det tribale og primitive blev ordet 'balkanisering' i slutningen af det 19. århundrede brugt med en stigende negativ, politisk konnotation, der beskrev de små,

ustabile og uregerlige stater, der skød ud det Det Ottomanske Imperium (Serbien, Montenegro, Rumænien, Bulgarien...). Balkanisering blev synonymt med en proces, hvor politiske og geografiske enheder fragmenteredes. Med dannelsen af Jugoslavien så man det modsatte af balkanisering, da en række mindre enheder samledes i én nation. Da Jugoslavien faldt sammen og en ny periode med balkanisering begyndte, viser det intellektuelle fællesskab Belgrade Circle et samfundsmæssigt ansvar ved at insistere på at ændre den etymologiske betydning af balkanisering. Ved at nægte at ordet igen kommer til at konnotere politisk ustabilitet og primitive statsdannelser, viser Belgrade Circle et over-nationalt ansvar, der med kulturens virkemidler skal påvirke den politiske virkelighed.

Med Belgrade Circle bindes en knude. I det broderskab, der danner tidsskriftet, ser man en række intellektuelle, der gør sig til repræsentanter for en overordnet sag. Det samme skete små hundrede år tidligere i Frankrig, da hærens og de politiske ledes modvilje mod at revurdere den jødiske kaptajn Alfred Dreyfus' sag medførte et massivt intellektuelt forsvar for kaptajnens uskyld. I Paris kaldte Ferdinand Brunetière, en kritiker af Dreyfus' intellektuelle forsvarere, det:

"[...] one of the ridiculous eccentricities of our time – the pretention of turning writers, scientists, professors, and philologists into supermen."³

Denne tvivl fandt igen udtryk i 1968 i Warszawa, da anti-regeringsdemonstrationer blev opløst under sloganet: "Writers to their pens! Students to their studies!". Som

et svar til kritikerne af de intellektuelles politiske aktiviteter skrev den franske forfatter Jean-Paul Sartre, at "Now, it is a fact that an intellectual is someone who fails to mind his own business."⁴

Dette kan forklare dannelsen af broderskaber som The Belgrade Circle. Her er den intellektuelle en person, der har forladt sit bibliotek eller laboratorium og er kommet ud på den politiske markedsplads, det offentlige livs forum. På denne måde optræder den intellektuelle i en social dobbelt-rolle: på den ene side specialist indenfor et intellektuelt område og på den anden side en del af et supra-professionelt fællesskab.

Det ansvarlige broderskab

I intellektuelle fællesskaber som Belgrade Circle ser man den moderne kultur i et af dens mest kraftfulde og fortættede udtryk. De intellektuelle påtager sig her det internationale samfunds ansvar og gør opmærksom på de overgreb og uretfærdigheder, der finder sted. I sin nyligt udgivne bog *Østen for solen* hævder den tidligere Udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen, at det politisk funderede internationale samfund leverede en mangelfuld indsats og ikke levede op til sit ansvar på Balkan. I dette lys kan man kun understrege vigtigheden af broderskaber som Belgrade Circle.

For Obrad Savics vedkommende har hans rolle i tidsskriftet ført til en fyring fra Beograds Universitet og en tilværelse finansieret af vestlige midler. På trods af Belgrade Circles internationalt anerkendte deltagerkreds er forholdene ikke blevet lettere for Savic i Beograd.

Med Belgrade Circle ser vi et fællesskab, der ikke blot forsøger at repræsentere de forurettede, men også forsøger at råbe en uopmærksom omverden op. Med et tøvende og passivt EU og FN er det her de intellektuelle, der tager de samlende statsmænds rolle, og det er således kun symbolsk, at det er forfatteren Salman Rushdie, der i en ny kontekst i det første nummer af *Belgrade Circle Journal* aktualiserer politikeren John F. Kennedys "Ich bin ein Berliner" og erklærer sig for at være Sarajevos imaginære indbygger.

Litteratur:

- Ellemann Jensen, Uffe: *Østen for solen*. Gyldendal. 2002.
- McLean, Montefiore & Winch (ed.): *The Political Responsibility of Intellectuals*. Cambridge University Press. 1996.
- Slapsak, Svetlana: 'I populistmaskinen – Elite, intellektuelle og fortællings-leverandører i Serbien 1986-2001'. KRITIK 157. Nordisk Forlag A/S. 2002.
- Stjernfelt, Frederik & Eriksen, Jens-Martin: *Hadets anatomi - rejser i Bosnien og Serbien*. Lindhardt og Ringhoff. 2003.
- Todorova, Marie: *Imagining the Balkans*. Oxford University Press. 1997.

Belgrade Circle Journal kan findes på:
<http://www.usm.maine.edu/~bcj/>

Noter

¹ Todorova s. 128

² Slapsak s. 43-46

³ McLean, Montefiore & Winch s. 231

⁴ ibid

Kulturkramper og kynisk frelse hos Sloterdijk

Når vi i dag bruger ordet 'masse' er det mere end tidligere i forbindelse med ordet kultur. Førhen havde ordet masse en mere politisk karakter og en revolutionær potens, som ikke findes mere. Ordet rummede tidligere en forsamlings definition, men forsamlingen er nu blevet skiftet ud med tendens. Massekultur er i stedet blevet det operative begreb, fordi den moderne masse er defineret ved sine kendetegn og ikke sine handlinger. Den tyske provokatør og filosof Peter Sloterdijk ser en stagnerende kultur som et resultat af denne moderne masse. Derfor udgav han i år 2000 skriftet Masse og foragt, som tager tråden op efter Nietzsches kulturkritik og Sloterdijks eget kultur- og civilisationskritiske mastodontværk fra 1983 "Kritik der Zynischen Vernunft"². Det følgende er en redegørelse for hovedpunkterne i Sloterdijks kulturkritik.

Masse uden potentiale

Hos Peter Sloterdijk møder vi en ny og kontemporær måde at definere massen på, i stil med den man finder hos David Riesman i bogen *The Lonely Crowd*. Væk er tidligere tiders forsamlede masse og den tilhørende massesuggestion, i stedet tales der om et individuelt resigneret massemenneske, som kun konstituerer sig som masse, fordi alle er ens og dermed ansigtsløse. Det er i mangel på forskellighed, at en moderne masse opstår. Klasserne ophører, og vi bliver alle forbrugere, der som en del af massen sidder derhjemme og bander ad tv'et uden fysisk at interagere med resten af massen, som sidder i andre hjem og er ligeså utilfredse – massen realiserer ikke længere sit politiske potentiale og nøjes med at brokke sig, hvor ingen kan høre den: "Masser, der ikke længere samles som aktuelt forsamlede, risikerer let at miste bevidstheden om deres egen politiske

potens".³ En impotens har sneget sig ind og amputeret massen, så den ikke længere kan benytte sig af sit mest kraftfulde våben, nemlig suggestionen i den forsamlede masse, som havde revolutionens styrke i sig: "Den postmoderne masse er masse uden potentiale, en sum af mikroanarkismer og ensomheder, som dårligt nok husker den tid, hvor den – opildnet og bragt til sig selv af sine fortalere og generalsekretærer – som udtrykssvangert kollektiv ville og kunne lave historie"⁴. Den oprindelige masse havde kraft i sig, den havde en evne til at udfordre magtstrukturer og aristokratier – når massen toner frem, kræver den sin ret i suveræn stil, og *har* dermed ret, uanset om dens forehavende er spontant eller planlagt. Førhen trådte massen frem som subjekt og krævede, at man hørte på den; det gør den ikke mere, den magter det ikke i sin fragmenterede form. Tidligere

tiders forsamlede masse ses beskrevet hos Jose Ortega Y Gasset og Gustave le Bon, som noget vibrerende kraftfuldt, men også til tider ganske stupidt. Men selv om disse tidligere tænkere opererer med en forsamlet sort masse, passer nogle af deres bekymringer ganske godt på hvad der nager Sloterdijk i hans karakteristik af massen. Både le Bon og Gasset udtrykker reel frygt for, at massen er på vej til at indtage en magtposition, som den ikke har nogen kompetence til – specielt er Gasset bekymret over det, han kalder hyperdemokrati, hvor han ser tendenser til, at denne masse opgjort af gennemsnitsmennesker kommer til at herske direkte og dermed brede sin middelmådighed. Men også en reel bekymring over åndslivet hos begge peger i retning af Sloterdijks projekt, som vi skal se senere i nærværende tekst. Med Gasset og le Bon i hånden kan man sige, at flere af den kontemporære masses 'problemer' er startet i den traditionelle forsamlede masse, og så forstærket i den nye individuelle masses tendenser og adfærdsmønstre.

Men er det rigtigt at den moderne masse er masse uden potentiale? Man skulle jo synes at mulighederne for at massen kan gøre sig gældende, selvom den ikke forsamles, med informationssamfundet ville blive mangfoldiggjort. Dette medierede massepotentiale er dog ifølge Sloterdijk ikke nogen særlig potent måde for massen at udtrykke sig på, og massemedierne får i høj grad skylden for denne udvikling. I stedet for at orientere og definere sig selv i forhold til kropslige erfaringer, er fokus skiftet til massemedier, hvor den enkelte definerer sig igennem at identificere sig med eller se op til celebriteter, eller vurdere, kritisere og diskutere diverse programmer med andre i

massen – men man forsamles ikke til denne diskussion, da den også foregår gennem medierelaterede kanaler. Dertil kommer, at så længe massen kommer til udtryk gennem diverse medier, statistikker og meningsmålinger, så er den særdeles sårbar over for manipulation. Men i det store hele har massen resigneret sig ind i en generel ubevægethed over for, hvad samfundet (samfundet er jo ironisk nok dem selv) og øvrighederne påfører den.

Selv om massens mediemæssige mulighed for at realisere sig selv, eller komme til udtryk, kan virke problematisk, og måske endda frugtesløs, er det alligevel en hård dom at konstatere, at massen er uden potentiale – der er givet tale om en ret latent dvaletilstand, måske ligefrem ekstremt slumrende, men rammerne for at potentiale kan udvikle sig er i orden, massen må bare vågne op og realisere en eventuel kraft, som den stadig et eller andet sted bør være i besiddelse af. Sloterdijk åbner også mulighed for dette, om end han en anelse pessimistisk konstaterer, at det er muligt, at massen er pacificeret i en sådan grad, at det er svært at se, hvor den skal hente inspirationen til et brud med dødvandet. Sloterdijks definition af det moderne massemenneske er således en mavesur kyniker, der er uden potentiale, fordi han har mistet sin suggestive natur og skiftet den ud med ugidelighed – for hvad nytter det hele alligevel?

Sloterdijk taler om 'Masse og foragt', fordi denne differentierede indifferente masse rent faktisk sidder foran tv'et eller aftenbordet og udstiller en foragt for samfundet, men grundet deres resignation gør de ikke noget ved deres utilfredshed (her er der måske, med tanke på Nietzsche og ressentimentet, fare for at de vender

foragten indad?). Foragten er et symptom på en moderne massekynisme, som Sloterdijk allerede har været inde på i et af sine hovedværker *Critique of Cynical Reason*. I denne bog bliver det udredt, hvorledes den moderne kynisme adskiller sig fra den klassiske kynisme⁵.

Sloterdijk vurderer, at det rent faktisk kun er til diverse festivaler, hvor folk stimuleres beruset sammen til tidens popmusik, at man kan ane en mængde, der på trods af, at der ikke er tale om at den er spontant forsamlet, alligevel bærer noget af tidligere tiders styrke, og som sådan er vågnet en smule af det han kalder ”den postmoderne apati”. Vi ender altså med et begreb man kunne kalde masseindividualisme⁶, en masse opgjort af ensomme individer, der er ude af stand til at agere som et, og dermed reelt hverken har styrke eller potentiale.

Kulturkramper

Imidlertid mener Sloterdijk ikke, at den postmoderne masse er komplet blottet for forskellighed, han mener blot, at det er forskelle, som ikke er værd at tale om; vi adskiller os kun så meget fra hinanden, at det ikke gør noget – masse forpligter, og selv stjerner, celebriteter og andre der skiller sig ud, gør det kun på massens præmisser. Det er massen, der har skabt dem, og det er suverænt massens valg om den vil pille dem ned igen. Vi har i den moderne verden set tonsvis af eksempler på, at Sloterdijk helt klart har fat i noget her. Det hører således absolut ikke til sjældenhederne, at vi inden for en given genre eller sågar et erhverv, har set folk gøre kometkarriere og være på alle forsider, for så at blive pillet ned igen af offentligheden, når den var blevet træt af dem. Denne måde at behandle ’de kendte’ på binder lidt an til udjævningen

og demokratiseringen af det kunstneriske. Sloterdijk har svært ved at skjule, at han har samme indstilling som Friedrich Nietzsche, når det kommer til kunsten, og det han selv kalder ’talentadelen’ – det æstetiske har ikke haft godt af den traditionelle masses indtog, og lider om end endnu mere under den postmoderne masses tendens til at masseproducere film, teater, musik og litteratur. Talentet er i høj grad gået tabt i overfladens reklamefremstød, og i dag handler det mere om at sælge og ’se ud’ end det gør om rent faktisk at besidde et (natur)talent. Netop derfor er det nemt for massen at skyde vor tids celebriteter ned, fordi villigheden til at købe og forbruge disse folks entertainment-produkter, suverænt bestemmer, hvornår en given person skal skubbes ud i glemsel igen – og der er *rigtig* mange der prøver at vinde massens gunst...

Det er altså tydeligt, at kulturværdi er et emne for Sloterdijk, og i den forbindelse taler han om, at demokratiet er blevet sat højere end talentet og kulturen. Resultatet af en sådan prioritering ser vi tydeligt i Danmark, hvor vi, ganske som i andre vestlige lande, bliver bestormet af konceptkultur, som f.eks. *Popstars*, *Åndernes magt* og diverse reality shows. Man er begyndt at producere celebriteter efter en opskrift, som går på kvantitet frem for kvalitet. Oveni dette bliver vi bombarderet af hjemlige og udenlandske talk shows, selvhjælpslitteratur, terapeut-tv (Dr. Phil f.eks.) og eskapistiske amerikanske sæbeoperaer (sitcoms). Denne bekymring deles af den franske tænker Pierre Bourdieu, som udlægger sagen således: ”Det er den kommercielle logik der via salgstallet sætter sig igennem over for de kulturelle produkter.”⁷

Det giver en udjævning og demokratisering af kulturen at masseproducere den, og endda også masseeksponere den. En sådan udvikling er ikke noget man umiddelbart kan vriste sig løs af, specielt ikke her i Danmark, hvor den fortærskede Jantelov nu lige pludselig er begyndt at virke modsat, som et brystværn man kan gemme enhver talentløshed ind bag, og sige: ”du er bare misundelig!”

Det samfund, der dukker frem under disse forhold, har amerikaneren Christopher Lasch (1932) kaldt for et show-samfund⁸, som udspringer af en tilfredsstillt selvopretholdelse. Dette skal forstås på den måde, at den vestlige masseproduktion (især USA's) i sin tid nåede et punkt, hvor den var i stand til at honorere de grundlæggende materielle behov hos folket. Derfor måtte industrien til at ’uddanne’ folk/massen i, hvad deres behov nu var – man søgte at pådatte forbrugeren ting, han ikke ’vidste’, han havde brug for. Dette gjorde man gennem massemedier og PR. Dette er endt i en skæv civilisering af masserne, som har skabt et samfund optaget af ’det ydre skin’. Lasch mener at reklamen dermed fik sit eget produkt, nemlig forbrugeren (en teori Naomi Klein stjæler til sin bog *No Logo*, uden så meget som at blinke). Forbruget er blevet den nye religion, det nye opium. Massemedierne og reklamen fører amerikanerne, og resten af verden ind i en ny tidsalder, hvor det kun er overfladen der tæller. Hermed har vi show-samfundet, som opstår i USA, men som uden tvivl har bredt sig, også i det skeptiske Europa og dermed Danmark. Alt bliver underlagt fremtrædelsens maske, ting som politik, debat, kultur og sport mister deres dybde – og til sidst kan man vel købe sine meninger på *Home Shopping Network*. Der er en yderste

konsekvens ved dette show-samfund. Men behøver show-samfundet at udvikle sig, da det uden problemer kan være statisk og konservativt og kun give sig udslag som en livsstil? Et langstrakt fossilt dødvande, som venter på, at man kradser i overfladen?

Anderledes uden at være det

Kombinerer man demokratiseringen af kunsten og kulturen med den individualiserede masses mangel på potentiale, får man ifølge Sloterdijk massens identitet: indifferens. Denne indifferens, altså mangel på forskellighed, har, som tidligere antydnet, gjort massen impotent, men samtidig givet den et særdeles stabilt udtryk, som bevirker en homogeniseret tilstand opret-holdt i et jerngreb, hvor der bliver slået hårdt ned på dem, der tror de skal have lov til at skille sig ud fra massen: ”Dens [massens] normale tilstand er den permanente urafstemning om en forlængelse af generalstrejken mod højere fordringer”⁹. Dermed anerkender Sloterdijk ikke det fokus, der f.eks. i reklameverdenen er på, at vi alle er meget forskellige og har forskellige behov. Han anerkender heller ikke celebriteter, stjerner og andet af den skuffe, som individer, der reelt skiller sig ud fra den brogede masse, han arbejder med. Han vurderer at den differenskult¹⁰ som man finder i reklameverdenen og i samfundet, nærer sig ved en frygt for den ensartethed, der allerede er en realitet. Dette gør, at man nærmest med en analfikseret pertentlighed, fokuserer på konstruerede eller svage differenser, som aldrig slår igennem – men dette forsøg på forskellighed er kun ynkeligt og særdeles uvirksomt ifølge Sloterdijk: ”Men disse manøvrer har ikke nogen virkelig effekt, for differensens formidable designere og tænkere sætter intetsteds ind

med en skelnen, men med en patetisk ikke-skelnen, nemlig med det egalitære aksiom som partout vil have, at al skelnen udgår fra massen, der i sin natur per definitionem er forskelsløs – for så vidt som den består af homogene partikler, der har gjort sig den obligate samme anstrengelse at blive født.”¹¹ Denne tilstand bevirker et uundgåeligt tab af identitet, og Sloterdijk lander derfor på et begreb, som han kalder ’den differente indifferens’, eller den forskelsløse forskel om man vil: ”Differens som ikke gør nogen forskel, det er den logiske titel på massen. Fra nu af skal identitet og indifferens opfattes som synonyme.”¹² Med begreber/slagord som ’differentieret indifferens’, ’total midte’, ’leben individualisme’ og ’masse forpligter’, bliver pointen naglet fast til det postmoderne kors: Vi lever altså i en masse, som regulerer sig selv på en sådan måde, at det er umuligt at bryde ud af dens konservative favntag, og på nietzscheansk vis realisere et fokus på at komme ud over massemennesket og komme væk fra en demokratisering og egalisering, som er gået amok.

Massen er altså i dag et ansigtsløst diktatur, ingen er nogen og *man* er ingen (Heidegger), hvilket vil sige, at der rent faktisk insisteres på tabet af identitet, som en sikkerhedsventil for den selvskhed og selvpromovering, som den moderne masse dog også opfordrer til – inden for klare udstukne rammer naturligvis, for den egalitære masse modsætter sig ikke, at man er et dumt eller egoistisk svin, så længe det bare sker uden at forstyrre den borgerlige normalitet.

Hvis man formår at være anderledes, vil det altid være på massens betingelser, og bryder man disse, og forsøger at springe ud i en reel forskellighed eller

udfoldelse af ekstraordinært talent, bliver man sporenstregs banket på plads. Dette er en bekymring, som man allerede ser hos de gamle massetænkere, som f.eks. Gasset: ”Massen nedtromler alt, hvad der adskiller sig, alt hvad der er fornemt, individuelt, værdifuldt og eksklusivt. Den, der ikke er som alle og enhver, risikerer at blive udsløttet.”¹³ I stedet er samfundet begyndt at producere forskellene for os (f.eks. reklameindustrien), men disse forskelle bliver flydende og genstand for konstant forhandling, fordi de hierarkier, der i tidligere tider ville holde forskellene i hævd, er blevet afskaffet i det egalitære rum. Det er vel næsten lige før, at man kan tale om en art mentalt barnagtig naturtilstand i vores omgangsformer, der er opstået efter et delvist brud med klassesamfundet, hvor alle jagter anerkendelse uden at have en chance for at kunne få det, et samfund eller en verden hvor succes i høj grad altid er relativ, fordi der ikke er nogen til at give den rette anerkendelse: ”Den der har succes i dette forum, kan ikke længere være sikker på, om hans succes målt med de gamle højagtelsesideer ikke er mere foragtelig, end enhver fiasko ville være.”¹⁴

Men hvis alle er så lige, hvad er så det reelle problem? Er det ikke det over 100 års socialistisk tanke har stræbt efter? Problemet for Sloterdijk er som sagt, at den demokratisering, som ligheden har ført med sig, bliver en trussel mod talentet og kunsten – i øvrigt de samme bekymringer som Nietzsche gjorde sig om åndslevet i sin tid.¹⁵ Sloterdijks bekymringer følger også på andre områder Nietzsches tankegang. Her tænkes på, at Sloterdijk er ovenud skeptisk overfor de værdier som det moderne massesamfund står for, og det han gør i *Masse og foragt*, er i tråd med Nietzsche;

at hamre på dem: For at se om de kan holde. Han ikke alene konstaterer, at det kan de ikke, han opdager, at de er konstant skiftende, som alt andet i et samfund, som er optaget af brug-og-smid-væk-kultur.

Men der er et gennemgående problem for Sloterdijk, for det siger sig selv, at han næppe kan hævde, at det moderne samfund er hierarkiløst og blottet for konkurrence. Han anerkender da også, at disse elementer er til stede i samfundet, fordi det som konkurrencesamfund ikke kan andet, men hele tiden med det fortegn, at de er konstruerede og dermed ikke reelle. Han søger at forklare det paradoksale i sine definitioner således: ”Jeg vil på dette sted blot henvise til en uundgåelig følge af den moderne svækkelse af forskellene. Heller ikke vore dages samfund kommer udenom at udvikle værdiskalaer, rangordener, hierarkier på alle mulige områder – som bekendende konkurrencesamfund kan det ikke andet.”¹⁶ Her påpeges altså, at forskellene er tilladte i det moderne massesamfund, og at konkurrence trives i bedste velgående – men dette betinges af et forudgående præmis, for Sloterdijk fortsætter således: ”Men det må reservere sine pladser på egalitaristiske præmisser – det er dømt til at antage, at de konkurrerende er startet på ens præmisser. Man må forlade sig på, at forskellen mellem sejrherre og tabere på markederne og i sportsarenaerne ikke er udtryk for eller bevirker forskelle, men altid blot er udtryk for en reviderbar rangliste.”¹⁷

At samfundet i dag ser sådan ud, betyder ifølge Sloterdijk, at man står overfor at skulle undgå, at disse konkurrerende masseindivider render ind i taberdepressioner, fordi anerkendelsen udebliver. Ligeledes kan en truende misundelse æde de enkelte op, hvis ikke

deres behov bliver tilfredsstillet i forhold til andre. Man får så at sige et samfund, som er spændt som en fjeder, fordi der skal trækkes hårdt i begge ender af det for at opretholde egaliteten, samtidig med at man fremstiller tilsyneladende forskelle. De steder, hvor denne proces mislykkes, er der således fare for et reelt had, og derfor mener Sloterdijk visse kultur- og samfundsaspekter må træde ind som regulatorer af det: ”Derfor må sporten, finansspekulationen og ikke mindst kunsten i det moderne samfund blive til stadig vigtigere psykosociale regulatorer, for på børserne og i gallerierne placerer de, der konkurrerer om succes og anerkendelse, i vid udstrækning sig selv i kraft af deres resultater. I og med at sådanne placeringer er selvmedvirkede forskelle, virker de hadreducerende, om end ikke forsonende.”¹⁸ Dette fjerner ikke den grundlæggende misundelse, men giver den et mildere udtryk, som f.eks. når de, som ikke er blevet til ’noget’ brokker sig over, hvor talentløse politikere eller kunstnere er, eller når anmeldere lader deres harme flyde ud over plader og bøger – altså en mild udgave af en social frustration født af eventuelle bristede illusioner.

Fokus på massens problem er altså lagt på kulturværdi, eller måske mangel på samme, da Sloterdijk nok nærmere er af den opfattelse, at kulturen snarere er i et håbløst forfald, og dermed i gang med at gøre sig selv særdeles værdiløs. Inden demokratiet tog helt over, var kunsten det sidste sted hvor talenterne fra tid til anden stadigvæk lyste, men i dag synes vi efterladt med billige efterligninger. Men kultur er og bliver omdrejningspunktet for Sloterdijk, og derfor bærer kultur også løsningen på det, der er massens problem, nemlig dens

resignation. Kultur er det, der bringer os til live, det er det, der skaber strømningerne og bevægelsen i samfundet. Kulturen har evnen til at provokere og animere den åndelige evolution i os, og Sloterdijk kunne ikke have opsummeret sit projekt og egentlige forehavende bedre, end når han slutter sit skrift således: ”Kultur i den normative forstand, som det er nødvendigt at minde om som aldrig før, omfatter indbegrebet af forsøg på at udfordre massen i os selv, at beslutte sig mod sig selv. Den er en differens til det bedre, der ligesom alle relevante forskelle kun findes så ofte og så længe den bliver gjort.”¹⁹ Her er det svært at skjule inspirationen fra Nietzsches Zarathustra, og Sloterdijk kalder da også teorien om ressentimentet for det ”mægtigste instrument til tydningen af de socialpsykologiske forhold i massekulturen” – således kan man med lidt frækhed postulere, at Sloterdijk anser det moderne masse menneske for at være det sidste menneske.

Oprindelig kynisme versus moderne kynisme

Det er ikke tilfældigt at Sloterdijs moderne masse menneske i noget af sin karakteristik kan minde om en bitter kyniker. I det der indtil videre må betegnes som Sloterdijs hovedværk, *Critique of Cynical Reason* fra 1983, forsøger han en aktualisering af den gamle kynisme som redskab til kritik af kulturen, netop fordi en moderne kynisme, som adskiller sig markant fra den traditionelle, har indfundet sig i nutidens verden. I det følgende vil jeg forsøge at gøre rede for de to former for kynisme, og hvorfor disse i det hele taget er relevante for den problemstilling, vi finder i *Masse og foragt*. Dette skulle gerne pege i retning af,

at den traditionelle kynisme kan ses som løsning på det kulturforfald som Sloterdijk påpeger.

Inspirationen fra hundefilosofferne - kynismens oprindelige udtryk

Den oprindelige kynisme stammer tilbage fra oldtidens Grækenland, hvor den ikke dannede skole som sådan, men var mere en livsstil. Kynikerne fik deres navn, fordi deres opførsel ansås for at være hundeaftig, og det oldgræske ord for hund er kyon. De gamle kynikere mente, at man ikke kunne tænke sig uden om kroppen, og anså f.eks. tænkere som Platon for at flygte fra virkeligheden. Kroppen er derfor centrum for den kyniske tanke. Det siges at den første af dem, som var Anthisthenes, fulgte Gorgias og Sokrates et stykke tid. Men kynismen bryder først for alvor igennem med Anthisthenes elev Diogenes.

Den mest berømte af kynikerne er uden tvivl Diogenes af Sinope, som der er overleveret en del anekdoter om – bl.a. at han boede i en tønde på torvet i Athen og forrettede sin nødtørft, hvor det passede ham..

Diogenes havde ikke noget filosofisk system, men han opererede dog med nogle grundbegreber, som han levede efter:

- Det smukkeste af alt er talefrihed.
- Frihed frem for alt.
- Nøjsomhed (Diogenes var tigger)
- Han hadede hykleriet (som han anså Platon for at være en del af)
- Han havde intet tilovers for feterede mennesker eller aristokrati – folks herkomst betød intet.
- Han så sig selv som verdensborger.

Diogenes var, ud over sin kropslige frækhed, også kendt for en verbal frækhed,

og drev konstant gæk med sine samtidige filosoffer – naturligvis med Platon som yndlingsoffer. Det siges, at Platon skal have betegnet Diogenes som en gal Sokrates, dette naturligvis ment nedladende, men det kommer ikke desto mindre til at virke som et kompliment. Diogenes kommer i sit virke til at stå for den kynisme som Sloterdijk mener er gået tabt i det moderne samfund, nemlig demaskeringens kunst. Diogenes afvæbnede sine modstandere ved at gøre nar på en sofistikeret og intelligent måde og brugte sin frækhed til at pille dem ned. Det er denne tabte frækhed, som Sloterdijk gerne vil på sporet af igen, fordi den mangler i nutidens kritik og hos det moderne menneske. Men filosofihistorien har en tendens til at betragte kynikerne som noget beskidt og vulgært, som man kun perifert omtaler, og så ellers skynder sig videre. Og det *kan* være svært at finde det andet end vulgært, når Diogenes slår en skid som svar på Platons teori om de evige ideer.²⁰ Men det er muligt at tolke, at der ligger en intelligent overvejelse bag at lade denne fjært flyve.

Diogenes handler ud fra den ræson, at en dualisme som Platons nedgør og umyndiggør kroppen; den bliver et fængsel for sjælen og som følge af dette kriminaliseret – derfor må kroppen handle. Således kan man ikke fortænke kroppen i, at den groft sagt vil skide på elementer, der vil fornægte og eliminere den; dette er kroppens måde at tænke på. Diogenes modsætter sig den aftalte sproglige diskurs – han væmmes ved idealismen og afviser ved sin gøren og laden, at man kun kan tænke med hovedet – man skal altid have kroppen med. Diogenes og den gamle kynisme vil holde os ved livet og realiteterne, ved at sige tingene rent ud: ”Since philosophy can only

hypocritically live out what it says, it takes cheek to say what is lived. In a culture in which hardened idealisms make lies into a form of living, the process of truth depends on whether people can be found who are aggressive and free (‘shameless’) enough to speak the truth.”²¹ Sloterdijk kalder Diogenes’ taktik overfor Platon for ”dirty materialism” og vurderer, at der i Diogenes’ handlinger er en hardcore eksistentialisme²², som Platon overhovedet ikke kan håndtere eller forsvare sig imod. Diogenes bringer det latrinære ind i det akademiske²³ for at smadre virkelighedsflugten, og den form for kritik ser ud til at virke – men naturligvis kun så længe den er motiveret af intelligente overvejelser, da det jo ikke i sig selv er et ’statement’ at urinere eller slå en skid; det skal gøres rigtigt, før det giver mening.

Diogenes’ handlinger er naturligvis bare en metafor (ikke desto mindre en underholdende én af slagsen) for den kritik Sloterdijk ønsker, men i Diogenes’ ekstreme handlinger fremmer overdrivelsen forståelsen af, at det er vigtigt med en mere direkte frækhed i kritikken af både kultur/ åndsliv, politik, religion, samfund etc. – og man skal ikke nødvendigvis skamme sig over at tale med røven. Den traditionelle kynisme er stærk, fordi den nægter at skamme sig, derfor er dens kritik bidende og i den grad svær at komme uden om, da det kyniske udtryk ikke rigtig har nogle svage sider – det griner bare afvæbnende, og giver måske endda endnu en prøve på sin flabthed.

Det vigtigste våben i kynismens arsenal er satiren, uden denne ville kynismen ikke have den samme trang til at prikke til det etablerede eller pege fingre af samfundets værdier. Det lader til, at den oprindelige kynismes fornemmeste pligt er

at banke på kontemporære værdier, for at se om de er værd at samle på – Nietzsches og Sloterdijk kan altså spore deres værdi om vurderingsforehavende (sic!) helt tilbage til oldtidens Grækenland.

Sloterdijk ønsker, som sagt, en aktualisering af disse tabte principper for frækhed; han synes, at man skal gøre mere nar og ad den vej afvæbne falskheden og etablere en mere reel kritik: "How much truth is contained in something can best be determined by making it thoroughly laughable and then watching to see how much joking around it can take."²⁴ Satiren, ironien og sarkasmen bliver til efterprøvningsredskaber, som kan dykke ned under overfladen og afsløre om ting er, hvad de giver sig ud for at være: "Whatever cannot stand satire is false."²⁵

Den oprindelige kyniker er altså en person, der uden omsvøb åbenbarer sin kritik, og som kan sætte potente ord eller handlinger på sin utilfredshed, og som ikke lader sig narre af store ord og gyldne løfter. Han er i stand til at gennemskue, hvad der har substans, og hvad der kun har overflade. Han går mod strømmen og er ikke bange for at stå alene med sine synspunkter.²⁶ I dansk litteratur har vi faktisk et par gode eksempler på sådanne typer; f.eks. må drengen fra *Kejserens nye klæder* siges at bære noget af den oprindelige kynisme i sig, da han offentligt åbenbarer sin kritik og vækker medløbernes kritiske sans. Figuren Knagsted fra Gustav Wieds romaner er tæt på at være en helstøbt kyniker, der aldrig forbigår en mulighed for at gå til angreb på hykleri og alt andet, der lyder hult, når man banker på det.

Moderne kynisme: stiltiende foragt og tabt frækhed

Vigtigheden af at skelne mellem de to former for kynisme kan ikke understreges nok, da de i deres natur er milevidt fra hinanden, selv om de kan have visse fællestræk. Sloterdijk forklarer med egne ord distinktionen således: "Ancient cynicism, primary and pugnacious cynicism, was a plebeian antithesis to idealism. Modern cynicism, by contrast, is the masters' antithesis to their own idealism as ideology and as masquerade. The cynical master lifts the mask, smiles at his weak adversary, and suppresses him."²⁷ Distinktionen er også sproglig, i det man ser, godt nok i det engelske oversættelse, at oprindelige kynisme betegnes med *k* og den moderne betegnes med *c* (på tysk henholdsvis *Z* og *C*.)

Den moderne kyniker er i nogen grad blevet beskrevet i afsnittet om *Masse og foragt*, da han er et masse menneske. Denne type kyniker har tabt sin brod og sin frækhed, anonym tilbagetrækkethed er i dag blevet hans domæne. Hans kynisme er i stedet for spillevende kritik blevet vendt til en resigneret foragt, som han holder for sig selv. En harm bitterhed har indfundet sig, og han er blevet slugt af massen. Den moderne kyniker har dog bevaret modviljen mod at være naiv over for verden, men han har alligevel mistet lysten til at være udfordrende og offensiv, som de gamle kynikere var det. I stedet søger han anonymiteten og gemmer sig i mængden, men dette bidrager til ensomhed og et noget deprimerende liv: "Psychologically, present-day cynics can be understood as borderline melancholics, who can keep their symptoms of depression under control and can remain more or less able to work."²⁸ Den moderne kynisme er i sin diskrete natur præget af håbløshed,

den står i sit eget lille hjørne af verden og observerer, mens den prøver at undgå at vække opmærksomhed. Kynismen har tabt sin selvtilid, den er bange for at stå frem, og de kvaliteter den før benyttede sig af - og ikke tøvede med at vise frem - skammer den sig i dag over.²⁹ Det er ikke så meget fordi neokynismen ikke er utilfreds med status quo, men mere fordi den har mistet modet og frem for alt frækheden. Kynismen står i dag magtesløs over for nutidens ideologier, som den ikke kan finde overskud til at kritisere, satiren er blevet til teori og har dermed mistet evnen til at demaskere og blotlægge.³⁰ Sloterdijk kalder den moderne kynisme for 'falsk bevidsthed'.

I *Critique of Cynical Reason* er problemet reelt det samme som i *Masse og foragt* – der må ske en omvæltning for at bryde med den konservative normalitet. I *Masse og foragt* angives kulturen som et redskab til at bryde stagnationen. I *Critique of Cynical Reason* er det den oprindelige kyniske fornuft, der skal løse et oplysningsproblem, som præger den moderne kynisme. Den skal åbenbare en ny livgivende oplysning, som kan fjerne det han kalder ”oplyst falsk bevidsthed”³¹, og rive den moderne kynisme ud af dens selv-medlidende bitterhed; sårbarheden skal væk, og det kritiske udtryk skal hærdes igen: ”In order to survive, one must be schooled in reality.”³²

Det moderne masse menneske er altså en kyniker uden satire, som ikke tør noget og heller ikke vil noget. Han er præget af den impotens, der som tidligere nævnt har sneget sig ind i massen. Redningen kan kun findes gennem oplysning, kultur og en genetablering af den oprindelige kyniske fornuft. Ved hjælp af disse kan man skabe potente forskelle og reelt talent, og derved komme indifferensen til livs.

Kritik skal ligesom den oprindelige kynisme nær sig ved provokation, og bevæge samfundet og åndslivet. Med Nietzsche som referenceramme er den moderne kyniker det sidste menneske, noget der skal overvindes, masse mennesket skal fordrives for igen at gøre plads for den oprindelige kyniker, som har sjælsfælleskab med Nietzsches overmenneske.

Der kan næppe herske nogen tvivl om, at Sloterdijk kan være svær at sluge. Han skriver med 200 kilometer i timen, og er i den grad tilhænger af princippet om at overdrive for at fremme forståelsen. Han er heller ikke bange for at sige ting han ikke nødvendigvis er enig i, blot for at skabe debat om et vigtigt emne eller en samfundsmæssig udvikling. Netop her ligger hans styrke, han er på kanten af det rabiante og er særdeles villig til at filosofere i den offentlige boksering, fordi et af hans grundprincipper er at en forfatters fornemmeste pligt er at provokere.

Sloterdijk har forstået, at man bør bevæge sin samtid, hvis man vil have skred i tingene, og dette gør ham, sammen med eksekveringen af et varierende og potent sprog holdt i en essayistisk stil, yderst læseværdig.

Ud over de perspektiver jeg har ridset op i denne artikel, er han også værd at stifte bekendtskab med, fordi han har en evne til aktualisere tænkere som Nietzsche, Kant og Heidegger på en ganske særegen måde; han formår således at påvise, at nogle af deres tanker også kan være interessante for en analyse af det moderne/kontemporære.

Noter

- ¹ Kom først på dansk i 2002.
² Kom på engelsk i 1987.
³ Sloterdijk (2002) s. 26.
⁴ Ibid
⁵ Denne forskel vil blive forklaret i et senere afsnit af artiklen.
⁶ Sloterdijk (2002) s. 25.
⁷ Bourdieu (1998) s. 29.
⁸ Lasch (1982) s. 102-110.
⁹ Sloterdijk (2002) s. 81.
¹⁰ Ibid s. 82.
¹¹ Ibid s. 82.
¹² Ibid s. 82.
¹³ Gasset, Massernes oprør; s. 20.
¹⁴ Sloterdijk (2002) s. 84.
¹⁵ Eksempler herpå kan findes i Nietzsches værker *Afgudernes Ragnarok* og *Således talte Zarathustra*.
¹⁶ Sloterdijk (2002) s. 85.
¹⁷ Ibid s. 85.
¹⁸ Ibid s. 86.
¹⁹ Ibid s. 89.
²⁰ Sloterdijk (1987) s. 101.
²¹ Ibid s. 102.
²² Ibid s. 105.
²³ Ibid s. 105.
²⁴ Ibid s. 288.
²⁵ Ibid s. 288.
²⁶ Jf. f.eks. figuren Tyler Durden fra filmen *Fight Club* eller Hawkeye Pierce fra tv serien *M.A.S.H.*
²⁷ Sloterdijk (1987) s. 111.
²⁸ Ibid s. 5.
²⁹ Ibid s. 7.
³⁰ Ibid s. 16.
³¹ Ibid s. 5.
³² Ibid s. 6.

Litteratur

- Bourdieu, Pierre: *Om tv – og journalistikkens magt*. Samlerens Bogklub. 1998.
 Lasch, Christopher: *Narcissismens kultur*. Gyldendal. 1982.
 le Bon, Gustave: *The Crowd - A Study of the Popular Mind*. Dover Publications. 2002
 Riesman, David: *The Lonely Crowd*. Yale University Press. 1961
 Sloterdijk, Peter: *Critique of Cynical Reason*. Minnesota Press 1987.
 Sloterdijk, Peter: *Masse og foragt*. Det lille forlag. 2002.

Kulturkamp – en kamp mod demokratiet?

Hvilken betydning har det for den borgerlige offentlighed, forstået som det moderne demokratis kritiske og ræsonnerende forum, at uddannelses- og kulturpolitikken underordnes en økonomisk vækststrategi?

semikolon; årg.3, nr. 7, 2003, [s.22-36]

I sin nytårstale 2002 pointerede statsminister Anders Fogh Rasmussen, i forbindelse med sit opgør med smagsdommere og det efter hans mening udbredte eksperttyranni, at ”eksperter kan være gode til at formidle faktisk viden, men når vi skal træffe personlige valg, er vi alle eksperter”¹ – et synspunkt statsministeren søgte at uddybe godt et års tid senere i et interview med Weekendavisen under overskriften ”Kulturkamp”. At alle er eksperter i politiske afgørelser, som det her hedder, betyder ikke, at alle har lige meget forstand på alting, men at hvis samfundet skal fungere demokratisk, må den offentlige mening ikke være dikteret af eksperter; tværtimod må den enkelte borger være i stand til at forholde sig kritisk til eksperternes domme. Kun en sådan pluralitet skaber en ægte demokratisk debat².

Et sympatisk synspunkt, men hævdel- sen af den enkelte som ekspert i politiske afgørelser hviler på en uudtalt præmis, som udgør en hjørnesteen i demokratiet som idé og styreform, og som ikke mindst med den nuværende VK-regerings kultur- og uddannelsespolitik synes at være kommet under pres. Ekspert i politiske afgørelser,

forstået som den myndige borgers evne til at agere selvstændigt, indsigtfuldt og fornuftigt i henhold til politiske beslutninger, er ikke noget, den enkelte uden videre *er* men noget, han kan blive gennem dannelse og oplysning. Kædes ovenstående ekspertbegreb ikke sammen med begreberne om dannelse og oplysning, øves der vold på et fundamentalt aspekt i den demokratiske idé, nemlig forestillingen om demokratiet som den styreform, der neutraliserer magten gennem installeringen af fornuften som ledende princip. Den kompetente politiske afgørelses orienteringshorisont er almenvellets bedste, det almenfornuftige, ikke den snævre egeninteresse, og hertil kræves dannelse, dels forstået som kendskabet til de værdier og forudsætninger, som samfundet og kulturen generelt beror på, dels som den formale evne til at transcendere egeninteresser og have blik for den større sammenhæng, som de enkelte beslutninger indføjer sig i.

Denne dannelse har i statsligt regi traditionelt været varetaget af kultur- og uddannelsespolitikken, idet en væsentlig del af disses sigte har været en myndiggørelse af

borgerne³. Med VK-regeringens kultur- og uddannelsespolitik er en i de senere år herskende tendens til at indordne alle politiske områder under en økonomisk vækststrategi, der skal sikre Danmarks position i den internationale økonomi, blevet skærpet. Uddannelserne indrettes efter erhvervslivets behov og kunst og kultur reflekteres primært som noget, der kan sælges og skænke Danmark international anerkendelse. Hermed køres dannelsen, der i henhold til sit begreb ikke har sit formål udenfor sig selv men i sig selv, ud på et sidespor.

Det demokratisk problematiske i denne udvikling vil i det følgende blive tematiseret ud fra begrebet om den "borgerlige offentlighed", sådan som det udvikles hos den tyske filosof og sociolog Jürgen Habermas i "Strukturwandel der Öffentlichkeit" fra 1962. Habermas viser her, hvordan der i forbindelse med de sociologiske, økonomiske og politiske ændringer, der betingede det moderne demokratis opkomst, opstår en borgerlig offentlighed, hvor privatfolk samles til publikum i diskussion af samfundsmæssige anliggender. Offentligheden forstår sig selv som et kritisk og ræsonnerende forum, stedet hvorfra statens magtudøvelse søges neutraliseret og bragt i overensstemmelse med fornuftens love. Den ser sig som anticipationen af det universelle og rationelle demokrati og bliver organisationsprincip for den moderne retsstat og politiske forvaltning.

Begrebet om den borgerlige offentlighed vil i denne artikel ikke blive udfoldet i alle dets politiske og retslige implikationer men kun i det omfang, det er relevant for tematiseringen af det demokratisk problematiske i kultur- og uddannelsespolitikken ensidige indordning under økonomiske vækstkrav. Dog er det en betingelse for

forståelsen af begrebet, at offentlighedens opkomst kort skitseres. Artiklen vil i første omgang afklare de centrale begreber om borgerlig offentlighed og dannelse, inden uddannelses- og kulturpolitikken belyses i forhold til disse.

Begrebet borgerlig offentlighed - offentlighedens opkomst

Habermas fastslår indledningsvis i "Strukturwandel der Öffentlichkeit", at begrebet "borgerlig offentlighed" er en historisk eller epokal-typisk kategori, som ikke lader sig løsrive fra de strukturelle ændringer, der fødte det borgerlige samfund ud af den europæiske højmiddelalder. Det vil sige, at den klassiske borgerlige offentlighed ikke lader sig generalisere til idealtype og overføre til formelt set samme konstellationer, uanset den historiske situation⁴. På den anden side er offentligheden indlejret som centralt organisationsprincip i de nutidige vestlige demokratiers selvforståelse, men har siden midten af 1800-tallet gennemgået et forfald, idet den fra at have været stedet for den kommunikative og dialogiske fornufts udfoldelse, hvor borgerne i en ræsonnerende oplysningsproces med fornuften som eneste dommer søgte den for alle mest fornuftige samfundskonstellation, er blevet belejret af en formålsrationalitet, hvis logik er markedets profitmaksimering. VK-regeringens uddannelses- og kulturpolitik kan ses som et eksemplarisk udtryk for denne udvikling. Mere herom senere.

Med opkomsten af handels- og finanskapitalismen i det 13. århundrede udvikler der sig en økonomi, der i løbet af de følgende århundreder sprænger samfundets hierarkiske organisering. Horisontale økonomiske afhængighedsforhold, der ikke kan rummes i den vertikale feudalstruktur

udfolder sig og bliver enden på de lukkede godsøkonomier. Med fjernhandlen opstår der handelskompagnier, der grundet det store kapitalbehov fra det 16. århundrede dannes som aktieselskaber, og som i sin udbredelse til stadigt nye markeder har behov for politiske garantier. I denne proces konstitueres nationalstaten som en skattestat med bureaukratiske institutioner. Med den permanente forvaltning og en stående hær, er den offentlige myndighed skabt, og varesamkvetmet har som modstykke fået en kontinuerlig statsvirksomhed hvis forvaltning, det er underlagt. Der er dog på ingen måde tale om en statsøkonomi. Tværtimod søgte den førte politik at fremme væksten af kapitalistiske privatdrifter, og hermed placerer den økonomiske reproduktion sig i en tvetydig blanding af offentligt reglement og privat initiativ. Den enkelte virksomheds økonomiske betingelser ligger udenfor virksomheden selv, idet den moderne økonomi ikke længere, som i antikken og feudaltiden, orienterer sig efter Oikos, den om sig selv lukkede hus- eller godsøkonomi, men mod markedet. Økonomien indskrives sig således i en sfære for offentlig relevans.

Den offentlige myndigheds forvaltningstiltag henvender sig til det publikum af privatejere, der sidder på den økonomiske reproduktion, et publikum der desuden omfatter jurister, læger, præster og professorer. I denne proces bliver publikum bevidst om sig selv som modspiller til statsmyndigheden og søger at beskytte den økonomi, der nok er af offentlig interesse men dog grundlæggende hører til privat-sfæren, fra for omfattende forvaltningstiltag. Hermed er den borgerlige offentlighed født: "Fordi dette samfund som har trådt fram overfor staten på den ene side tydelig

avgrenser et privatområde fra den offentlige myndighed, men fordi dette samfund på den anden side hever det som angår reproduktionen af livet, over grensene for den private husmyndighed opp til en sak av offentlig interesse - blir denne sonen for kontinuerlige forvaltningskontakter til en "kritisk" sone også i den betydning av den utfordrer til kritikk fra et resonerende publikum"⁵.

Publikum var fra starten et læsepublikum. Med varesamkvetmet var der tillige opstået et behov for nyhedsudveksling, således at man kunne orientere sig om, hvad der skete i fjerne egne, og desuden var pressen allerede en central komponent i den offentlige myndigheds henvendelse til publikum. Dermed var et vigtigt medie for publikums kritiske ræsonneren allerede etableret.

Den litterære offentlighed og dens udvikling til politisk offentlighed

Som læsende publikum har den politiske offentlighed sit forbillede i den litterære offentlighed, som opstod i England og Frankrig i sidste halvdel af det 17. århundrede centreret omkring "coffe-houses" og "salons". Her udfoldede der sig en permanent diskussion mellem privatfolk, hvor såvel statens som den gryende markedsøkonomis love var suspenderet. I centrum stod i stedet det rent menneskelige. I kaffe-husene mødtes mennesker som mennesker, arvede såvel som erhvervede, intellektuelle såvel som sociale fortrin er principielt suspenderede, for i diskussionens udfoldelse er argumentet den eneste autoritet. Derfor må økonomisk uafhængighed, ejendomsbesiddelse, og dannelse reelt optræde som kriterier for deltagelse, idet kun den økonomisk uafhængige kan tænkes kritisk at lægge

afstand til sine egne interesser og have det almenes vel for øje – netop det, der karakteriserer den dannede. Først idet særinteresser er suspenderet, kan fornuften råde.

Diskussionernes emne er ”det almene”, som Habermas formulerer det. Med merkantilisismens og markedøkonomiens fremvækst brydes de feudale, autoritative magters fortolkningsmonopol på kunst, filosofiske og litterære værker, i det omfang disse gøres tilgængelige på markedet. Frisat i den litterære offentlighed profaneres værket, det gøres til genstand for bedømmelse og samtale af et publikum, der forstår sig selv som myndigt og kompetent i sine vurderinger, og med denne frisættelse opstår der først kultur i moderne forstand, nemlig som noget, der er til for sin egen skyld og som transcenderer den samfundsmæssige reproduktions sfære.⁶

Kunst og litteratur er hermed frisat ind i et rum, der per definition forstår sig selv som kritisk. ”På den ene side er filosofi henretter bare mulig som kritisk filosofi, og litteratur og kunst er bare mulig i forbindelse med litteratur- og kunstkritikk. Først i de kritiske journaler fullføres det som verkene selv kritiserer. På den anden side er det også først gennem kritisk tilegnelse af filosofi, litteratur og kunst at publikum lykkes i å oplyse sig selv, ja, oppfatte sig selv som oplysningens levende proces.”⁷

Den litterære offentlighed bliver dog hurtigt politisk, og den borgerlige offentlighed, der på den anden side i sit væsen er litterær, vinder sin fulde teoretiske skikkelse i Kants historiefilosofiske refleksioner over princippet om publicitet. I artiklen ”Was ist Aufklärung?” fra 1784 bestemmes oplysning dels som den enkeltes mod til at betjene sig af sin egen forstand uden en andens ledelse, dels som den proces, publikum uundgåeligt

gennemløber, hvis den offentlige brug af fornuften, friheden til som lærd at rasonnere og forelægge publikum sine overvejelser til bedømmelse, unddrages politiske begrænsninger. At begrebet ”räsönieren” benyttes som karakteristisk for fornuftens arbejde er vigtigt, for det refererer ifølge Foucaults læsning af Kants tekst til en brug af fornuften, hvor denne ikke har andet mål end sig selv.⁸

Således har publikums oplysningsproces sig selv som genstand. I meningernes strid tænkes sandheden at bryde frem, og kun i meningernes strid, hvor fordomme og ureflekterede vurderinger nedbrydes, kan sandheden bryde frem. Denne dialogiske forståelse af sandheden skyldes forestillingen om, at fornuften må være almen for at være fornuftig. Kun den samfundsnorm, der kan godtgøre sig som værende fornuftig for alle, kan gøre krav på betegnelsen fornuftig. Den borgerlige offentlighed sigter på og forstår sig selv som anticipation af et samfund, hvor al herredømme er opløst og hvis eneste magtfaktor er den tvingende indsigt. Den kritiske proces, som de rasonnerende privatfolk anlægger mod den statslige myndighed, forstår i bund og grund sig selv som upolitisk, idet den i moralens navn vil rationalisere den politiske magt. Målet er den fuldstændige retfærdige samfundsorden, hvor alle individer er ligestillede – det universelle og rationelle demokrati.

Således bliver den borgerlige offentligheds selvforståelse til organisationsprincip for den moderne retsstat.⁹ Den offentlige mening tager aktivt del i lovgivningsarbejde gennem udskrevne priskonkurrencer, og der rettes krav om publicitet i de nationale parlamenter. Alt skal udspille sig i overensstemmelse med fornuftens love.¹⁰ Hermed får den politiske offentlighed normativt

status som det borgerlige samfunds rum for selvformidling med den offentlige myndighed, der svarer til dens behov, og den sociale betingelse herfor er det liberaliserede marked.¹¹ Det offentlige rum er princip for retsordninger og metode for oplysning i et.

Dannelsesbegrebet - privatsfæren, kernefamilien

Det ræsonnerende publikums erfaringer har basis i den borgerlige kernefamilie, der vokser frem i England i det 17. århundrede. Kernefamilien reflekteres i publikums selvforståelse som sfæren for det rent menneskelige, rummet for humanitetens frie udfoldelse, karakteriseret ved frivillighed, kærlighedsfællesskab og dannelse. Hjemmet værner som intimsfære om den subjektets inderlighed, der frigjort fra enhver ydre tvang eller formål udfolder sig i henhold til egne love. Det er denne rene humanitet, der dirigerer det offentlige ræsonnement og søges realiseret i samfundsmæssig sammenhæng. Derfor går intimitet og publicitet hånd i hånd. I den offentlige dialog kommer det fortolkende subjekt til sig selv, og således fungerer offentligheden både som en udvidelse og en udfyldelse af intimsfæren.

Ligeledes projiceres den frigjorte humanitets udfoldelse på sfæren for den økonomiske reproduktion. Den frisatte markedsøkonomi, der regulerer sig selv i henhold til egne love, synes strukturelt at modsvare kernefamiliens rene menneskelighed, hvorfor *laissez faire*-økonomien synes at være både fornuftig og retfærdig. Men hvad de borgerlige ikke havde set var, at intimsfæren selv blot var fremkommet som følge af kapitalismens fremvækst, og at kernefamilien derfor ikke udgjorde et uafhængigt rum, afsondret fra resten af samfundet, men ind i sine inderste sammenføjninger

var underlagt dets økonomiske logik.¹² Markedskapitalismen viste sig jo snart at være alt andet end humanitetens ækvivalent men tværtimod en betydelig magtfaktor med sin egen ejendommelige struktur. Sfæren for det rent menneskelige er således allerede i sit udgangspunkt infiltreret af den formålsrationalitet, den borgerlige offentlighed troede at have transcenderet. Dermed afslører ideen om den borgerlige offentlighed sig som ideologi, hvilket betinger dens forfald, men samtidig også som mere end ideologi, for idealet om den frisatte humanitet og fornuften som eneste herredømme aflejrer sig i det moderne demokratis samfundsmæssige institutioner. Derfor forpligter ideen, ifølge Habermas, hvorfor dens idealer må holdes i hævd.

Dannelsesbegrebet hos Gadamer og Fuhrmann

Dannelse er altså både kriterium for indtrædelse i offentligheden og en proces, der finder sted i offentligheden. Gadamer anstiller i *Wahrheit und Methode* indledningsvis nogle refleksioner over dannelse, som vi i det følgende skal opholde os ved, i et forsøg på at indkredse betydningen af dette begreb.

Gadamer hævder i tilslutning til Hegel, at dannelse knytter sig til den menneskelige ånds væren. Mennesket er ikke fra naturens hånd, hvad det skal være, da mennesket som rationelt væsen statuerer et brud med naturens umiddelbarhed, og derfor gennem dannelse, med Herders ord, må ”højnes til humanitet.”¹³ – en højnelse, der hos Hegel implicerer, at den enkelte hæver sig til at blive et alment, åndeligt væsen, det vil sige transcenderer sin egen partikularitet og reflekterer sig selv som led i en større sammenhæng. Derfor er dannelse en selvdistan-

cerings- eller fremmedgørelsesproces, hvor subjektet reflekterer sig selv i det fremmede og vender beriget tilbage, idet det erkender sig selv i sin sammenhæng med det. At være dannet er at kunne abstrahere fra sin egen indfaldsvinkel og lade andre mulige synspunkter gælde. Det er ikke noget, man kan være for sig selv, da dannelse indeholder et socialt aspekt, en sans for det fælles, og hermed griber Gadamer tilbage til Vicos begreb om den fællesskabsstiftende sans, "sensus communis", der både artikulerer en væremåde og en erkendelsesmåde, hvis indsigt kun erhverves ved deltagelse i et fællesskab. Med "sensus communis" betones det, at menneskets udfoldelse ikke sker på baggrund af fornuftens abstrakte maksimer men indenfor en bestemt kulturs, et bestemt fællesskabs, horisont.

Manfred Fuhrmann tilskriver netop det tyske ord for dannelse, "Bildung", funktionen som det formidlende led mellem den enkelte og den kultur, han lever i. Bildung og kultur adskiller sig fra hinanden derved, "dass Bildung als die Form gilt, in der die Individuen an der Kultur teilhaben."¹⁴ Modellen for denne tanke er den platoniske forestilling om fænomenets participation i ideen. Det giver kun mening at tale om dannelse i lyset af en kultur, som den dannede qua dannet artikulerer ufuldkomment. Kultur er derfor en begrebslig abstraktion, "eine nur in der Vorstellung vollziehbare Synthese"¹⁵, som Bildung som proces og resultat på individplan peger henimod som sit eget udspring. Kultur er både den horisont, indenfor hvilken det nye viser sig og det, hvori traditionen er bevaret som overlevering. Dermed indeholder Bildung tillige et bevaringsaspekt.

Bildung forstås både som "Vorbild" og "Nachbild", ideal og proces, men det er ikke

en proces, der kan gives nogen forskrifter på. Det er tværtimod en konkret proces, der har karakter af hændelse. Således fremlægger Goethe ikke en masterplan for dannelse men forfatter romanen om Wilhelm Meisters dannelsesproces, og angiver samtidig kunsten som central medspiller i dannelsen, ikke blot som illustratør af dannelsesprocessen men også som den medspiller, subjektet kan danne sig i forhold til. Kunsten som stedet for den ikke-totalitære erfaring synes at modsvare dannelsesforløbet, som Goethe karakteriserer som "den sarteste forveksling af det subjektive og det objektive."¹⁶ I mødet mellem betragter og værk foregår der en formidling mellem det konstruerede værk og beskuerens livserfaring, hvor værket virker nuancerende tilbage på recipientens erfaringshorisont, der hermed udvides. Denne proces kan med Benjamin forstås som en projicerende dialog og har affinitet til Kants begreb om den reflekterende dømmekraft, der ikke slutter ud fra et almenbegreb men induktivt må søge at begrebsliggøre en sammenhæng mellem det særlige og det almene.¹⁷ Det særlige, her kunstværket, virker så særligt, at det ikke kan underordnes givne begreber, hvorfor begrebet må søge at overskride sig selv for at kunne dække det. Resultatet er en bestandig pingpong bevægelse mellem begreb og objekt. Det er i øvrigt denne proces, Adorno i sin æstetiske teori hævder er iboende i værket selv, hvilket vi vender tilbage til afslutningvist.

Dannelse og uddannelse - gymnasie-reformen

Overleveringen af den europæiske kulturarv har gennem historien haft en af sine vigtigste bastioner i skolevæsenet – fra de karolingiske klosterekoler over refor-

mationens latinskoler til nyhumanismens og oplysningstidens gymnasieskole. Sidstnævnte bestod ifølge Fuhrmann næsten udelukkende af almindelige fag, såsom klassiske sprog, litteraturstudier og historie, men denne model kom imidlertid under pres under den kapitalistiske økonomiske acceleration i det 20. århundrede med dens utilitaristiske mantra og krav om specialiserede, tekniske færdigheder. De diffuse dannelsesfag glimtede ved deres manglende anvendelighed i den økonomiske reproduktion og blev langsomt udvandede. En tendens, der ifølge Henrik Kaare Nielsen har vist sig med særlig tydelighed i dansk uddannelsespolitik de senere år,¹⁸ og som underminerer denne uddannelsespolitiske tradition for at søge ligeligt at vægte og integrere erhvervs kvalificering og de studerendes kvalificering til samfundsborgere. Den økonomisk-nytteorienterede rationalitet, der sætter studenternes anvendelighed i erhvervslivet og det heraf følgende potentiale for økonomisk vækst i centrum, fortrænger kvalificeringen af den kommunikative rationalitetsform, der er operativ i den borgerlige offentligheds selvforståelse. VK-regeringens netop vedtagne gymnasiereform kan ses som yderligere et skridt i denne retning.

Motivet bag reformen er et ønske om generelt at styrke fagligheden og opdatere almindelsen i gymnasiet og HF. Hvad angår fagligheden hedder det: ”Uddannelsernes studieforberedende funktion skal styrkes. Derfor skal der lægges større vægt på faglighed i uddannelserne og på studenternes reelle studiekompetence, det vil sige på deres mulighed for at gennemføre en videregående uddannelse.”¹⁹ Hvad en styrkelse af de enkelte fags faglighed nærmere indebærer, giver reformen intet svar på,

men der lægges op til, at naturvidenskab skal fylde mere i undervisningen, fordi en opgradering af dette fagområde svarer til det 21. århundredes videnssamfunds behov. Derfor indlægges der minimum to naturvidenskabelige fag i hver af de studieretninger, der fra 2005 udgør strukturen i det almene gymnasium.²⁰ Desuden nærer reformen et ønske om, at de studerende i højere grad skal være specialiserede i retning af en bestemt videregående uddannelse og senere et bestemt erhvervsområde, idet det indføres at minimum to af de studieretningsfag, den enkelte har på højeste niveau, skal supplere hinanden – fx skal biologi, fysik eller kemi kombineres med matematik og omvendt. Hermed gives der ifølge reformen bedre muligheder for faglig fordybelse, og det ses endvidere som en strukturel betingelse for en bedre almindelse.

Almindelsens opdatering består i, at naturvidenskabelige elementer skal indgå i langt højere grad end hidtil, idet det er en essentiel forudsætning for at give flere elever forståelse – og dermed forhåbentlig interesse – for naturvidenskab. Desuden er det som samfundsbürger vigtigt med et grundlæggende kendskab til naturvidenskab for at kunne indgå kompetent i den demokratiske beslutningsproces.²¹

Styrkelsen af den naturvidenskabelige almindelse synes hovedsagligt at skulle ske i forlængelse af øget naturvidenskabelig faglighed og skematimer. Det kan i den forbindelse være relevant at overveje, om naturvidenskabelig dannelse udelukkende er en naturvidenskabelig opgave. Dannelse angår ikke en specifik faglig viden men evnen til at kunne reflektere denne i en større sammenhæng. Heideggers pointe, at naturvidenskaben ikke er i stand til at reflektere sit eget fundament som en Dase-

ins-mæssig måde at afdække det værende på, og at denne aktivitet ingenlunde formår at gribe sandheden om det værende, synes i denne forbindelse at være en interessant indvending.²² Naturvidenskabelig dannelse kan ikke blot være at reflektere forholdet mellem kemi og matematik men må også bestå i at begribe disse som menneskelig betydningsdannelse og fortolkning af den verden, vi lever i. Hermed er der brug for en refleksion af naturvidenskaben, som denne ikke selv er i stand til at levere; men det forekommer at være et aspekt af den naturvidenskabelige dannelse, der ligger udenfor reformens sigte. I hvert fald er den humanistiske dannelse, som her kunne tænkes at figurere som naturvidenskabens modspiller, ikke nævnt i reformen, udover at det fastslås, at den ikke længere har monopol på dannelse.²³

Reformens betoning af erhvervsrettethed/specialisering og de naturvidenskabelige fag kan ses som udtryk for en instrumentel rationalitetsforms tendens til stadig udbredelse. Hvad end forholdet er mellem en økonomisk-nytteorienteret tankegang og naturvidenskabelig metode, så er det rationalitetsformer, der i sit væsen er udialogiske og som efter den kantianske erkendelsesteoris model indføjer det fremmede objekt under de samme grundsatninger. En sådan identitetssætten er ifølge Adorno udtryk for, at mennesket forholder sig objektiverende og beherskende til sin omverden. Med den instrumentelle fornuft fikserer ånden sig i et tankeskema, der underminerer den tankens uregerlighed, der er den eneste mulighed for at fuldbyrde oplysningens idealer om frisættelse af menneskeheden. Såvel i *Oplysningens dialektik* som i Habermas' begreb om den borgerlige offentlighed er tankens frihed betingelse for

menneskets frihed. Derfor er et modspil mod feticheringen af naturvidenskab som fagområde og nytten som 'guddommeligt' lov påkrævet. Forudsætningen for at kunne deltage i offentligheden og for at offentligheden overhovedet kan fungere, er evnen til at transcendere det tankeskema, der gør sig gældende i metodevidenskaberne og i stedet lade en kommunikativ rationalitetsform gælde, hvor fornuften er i stand til dialogisk at lade sig influere af det Andet i en bestræbelse på at lade det i empatisk forstand fornuftige fremtræde, hvilket ikke kan ske indenfor en bestemt interesses eller et bestemt formåls horisont. Hos Adorno og Habermas er den instrumentelle fornuft ikke rationel nok, fordi den er totalitær. Den instrumentelle fornuft er blot metode, den er indifferent i forhold til moralske maksimer generelt, herunder noget sådant som den mest fornuftige samfundsmæssige orden, som ideen om den borgerlige offentlighed sigter på. At være brutal mod sagforhold er potentielt at være brutal mod mennesker, påpeger Adorno i *Ästhetische Theorie*.²⁴

Universitetsreformen

Universitetsreformen, der blev vedtaget den 8. maj 2003 kan ses som den anden komponent i VK-regeringens opgør med den rundkredspædagogik, der ifølge statsministeren i alt for mange år har domineret det danske uddannelsessystem.²⁵ Ønsket er at styrke samfundets tillid til universiteterne, og at man skal have noget mere for pengene. Universiteterne er som vidensinstitutioner værdifulde for Danmarks placering i den internationale vidensøkonomi og derfor må deres direkte anvendelighed i denne sammenhæng styrkes, lyder ræsonnementet.²⁶ Således er målet, at "uddannelsernes

faglige indhold, relevans, tilrettelæggelse og struktur udvikles til en ny tids krav til den forskningsbaserede uddannelse. Indhold og struktur skal i højere grad afspejle videnssamfundets brede kompetencebehov.²⁷ Kortsigtet anvendelighed skal altså være et mål i sig selv for universiteterne. Det søges blandt andet sikret ved etableringen af bestyrelser som øverste myndighed for universitetet, sammensat af repræsentanter fra det videnskabelige og administrative personale, studerende samt udefrakommende medlemmer, fx hentet fra erhvervslevet eller andre forskningsinstitutioner. De eksterne medlemmer skal have flertal og formanden vælges blandt disse.²⁸ Om bestyrelsen hedder det: ”Bestyrelsen ansætter rektor. Bestyrelsen godkender universitetets budget, strategi- og udviklingsplan og vedtægt og giver dermed retningslinier og anvisninger for universitetets daglige ledelse. Bestyrelsen indgår udviklingskontrakter med Videnskabsministeriet.”²⁹

Udviklingskontrakterne vurderes af eksperter at være et meget magtfuldt styringsredskab, således at det bliver muligt for politikere og erhvervsinteresser at påvirke bestyrelsen. Den svenske forskningseksperter Merle Jacob mener, at forskerverdenens frygt for at miste forskningsfrihed- og medindflydelse er velbegrundet: ”Strukturen er så topstyret, at det reelt bliver muligt for bestyrelsen og rektor at gennemtrumfe en bestemt forskningsstrategi, som man så implementerer nedad til dekaner, institutledere og forskere – uden at forskerne på noget tidspunkt har kunnet melde deres forskningsfaglige vurdering ind.”³⁰

Reformen beskyldes med sin formulering om, at forskerne kan blive sat til at løse opgaver indenfor universitetets forskningsstrategiske ramme, fra flere sider for at være

blind overfor den betydning, den enkelte forskers engagement spiller i produktionen af god forskning. Forskellige interesser, under betegnelsen ”samfundsmæssig påvirkning”, vil kunne øve en betydelig indflydelse på forskningens retning med den mulighed der ligger i forhandling af udviklingskontrakter mellem minister og bestyrelse.³¹ Hermed underlægges forskningens succeskriterier forskellige politiske og økonomiske interesser. Forskning som søgen efter sandhed og sammenhæng undermineres til fordel for profitmaksimering, og denne udvikling har en demokratisk slagside. Den frie grundforskning tjener per definition alle, fordi den som en søgen efter sandhed, bedre levevilkår, en fornuftigere samfundsindretning etc. indfører sig i en menneskelig oplysningsproces, der er drevet frem af et ønske om autonomi og de bedst mulige livsbetingelser. En politisk styret forskning er derimod infiltreret af interesser og kan derfor aldrig være fornuftig i en afstanset forstand. Reformen afslører således en problematisk blindhed overfor, hvad der egentlig skaber fremskridt. Den frie forskning kan lade ”det nye” træde frem, mens orienteringen efter nytteeffekt altid lader samfundet hænge fast i det gamle.

Kulturpolitikens markedsførelse - fra kulturæresonnement til kulturkonsum

VK-regeringens kulturpolitik kan ligeledes ses som et ønske om at styrke den direkte anvendelighed af et offentligt udgiftsområde, hvis umiddelbare samfundøkonomiske relevans er diffus. Kunst og kultur fikses som forbrugsvarer frem for noget, der højner borgernes dannelse og oplysning, men en sådan tendens har en demokratisk slagside, hvilket kan illustreres ved den borgerlige offentligheds overgang fra kultur-

ræsonnerende til kulturkonsumerende sfære fra midten af det 19. århundrede.

I forbindelse med at den borgerlige offentlighed afslører sig som ideologisk skjul for en bestemt klasses interesser, forfalder det offentlige rum fra at være kritisk-ræsonnerende til en sfære for fælles forbrug. Det private er ikke længere karakteriseret ved at være stedet for det rent menneskeliges udfoldelse men ved at være noget, der realiserer sig som forbrug i en fritidskultur. Den publicitetsorienterede inderlighed viger tendentielt for en intimitetsorienteret tingsliggørelse. ”Den såkaldte fritidsatferd er apolitisk allerede av den grunn at den ikke klarer å konstituere en verden som er frigjort fra den umiddelbare livsnødvendighet – fordi den er trukket inn i produksjonens og konsumets kretsløp.”³² I kulturforbruget tilfredsstilles underholdnings- eller andre umiddelbare behov, men det er i sit væsen monologisk og ikke-refleksivt, hvorfor det ikke nærer den begrebets anstrengelse, der bragte den klassiske borgerlige offentlighed til at konvergere med fornuften.

Samtidig ændrer de kulturprodukter, hvis tilgængelighed på markedet havde været et konstitutivt træk for den litterære offentlighed, karakter. Dengang havde værkerne stået i et rent ydre forhold til deres egen varekarakter, nu har denne varekarakter infiltreret værkets indre ræsonnement med en ændring af dets indhold til følge; for i det omfang værket er fremstillet med henblik på salg, må det følge markedets love. Det skal give forbrugerne, hvad de vil have, og det skal kunne sælges til så mange som muligt, hvorfor det må følge loven om laveste fællesnævner. Det skal underholde, ikke skabe grobund for ræsonnement.

Offentligheden som det kritiske ræsonnements forum undermineres ved at det

offentlige rum som forbrugssfære opsluger privatsfæren. Publikum havde hele tiden været et læsepublikum, der læste hjemme og diskuterede offentligt. Forudsætningen for de kvalificerede meninger og deres indbyrdes diversitet var distancen mellem offentlighed og privatsfære. Det mangefold af erfaringer, der blev brudt i det offentlige ræsonnement var forudsætningen for, at publikum ikke forfaldt til masse. Forbrugerkulturen derimod er en integrationskultur, der nok inviterer til fælles oplevelser men ikke ræsonnement.

Kulturpolitik og kulturindustri

Under ændrede samfundsstrukturer må dannelsen således sikres et andet sted, såfremt idealerne om det universelle og rationelle demokrati skal bestå, og det har i nordisk sammenhæng i statsligt regi udover uddannelsespolitikken traditionelt været kulturpolitikken. Den offentlige kulturpolitik har været båret af et oplysnings- og velfærdspolitisk sigte som udtryk for en samfundsmæssig målsætning om at sikre individets myndiggørelse og samfundets fortsatte demokratisering gennem offentlig støtte til kulturelle aktiviteter og artefakter, der ikke kan tænkes at begå sig på egne betingelser på markedsmæssige vilkår.³³ Kulturpolitikken skal fremme den demokratiske dialog og højne den enkeltes bevidsthed om sig selv, samfundet og dets forskellige kulturer, og optræder således som modpol til den monologiske forbrugerkultur, hvor markedsundersøgelser sikrer, at folks fordomme fodres med det, de gerne vil have. Kulturpolitikken skal udfordre den tilknappe privathed og dens umiddelbare meninger med aktiviteter og artefakter, der nedbryder den enkeltes selvforståelse og gør det muligt at se tingene i et andet perspektiv

eller se sammenhænge, han ikke så før.

I 1980'erne opstod der imidlertid en tendens til at betragte det kulturelle område som en økonomisk vækstfaktor,³⁴ og den nuværende VK-regerings kulturpolitiske visioner kan siges at lægge i forlængelse heraf. Prioriteringsområderne er en afbureaukratisering af råd og nævn, en skabelse af de bedst mulige vilkår for kultureksport samt en stimulering af efterspørgslen på kunst. Om sidstnævnte hedder det i regeringsgrundlaget: ”Regeringen ønsker at forbedre vilkårene for de skabende kunstnere. Det skal ikke ske gennem større tilskud, men gennem opkøb af kunstnernes værker ved at stimulere efterspørgslen efter kunst. Kunst på arbejdspladsen skal fremme trivsel og miljø. Regeringen vil derfor foreslå, at virksomheders kunstkøb bliver fradragsberettiget.”³⁵ Tiltagene skal ses som udtryk for en ny kulturpolitik, hvor kunst og kultur ikke er afhængig – og dermed styret – af offentlige tilskud. Ønsket er, at kunsten skal kunne leve af sig selv, ikke mindst gennem det nye fradrag. Kulturminister Brian Mikkelsen forklarer: ”Danske kunstnere vil kunne sælge langt flere kunstværker til erhvervslivet, få øget indtjening og i højere grad være i stand til at leve af deres kunstneriske talenter og færdigheder. Uden at skulle være afhængige af forskellige offentlige kulturpuljer. Uden at skulle tænke deres kunst ind i støttekriterierne i de respektive puljer og støttesystemer. Og i stedet med en både økonomisk og kunstnerisk frihed til deres arbejde.”³⁶ I stedet skal kunstneren så til at tænke i markedets kriterier for salg, hvorfor det måske bliver så som så med den kunstneriske frihed. Brian Mikkelsens problemstilling er derfor falsk. Det er kulturpolitikens opgave at sikre kvaliteten i kunsten, og kan produktet så klare sig på

markedet, er det fint; men en kulturpolitik, hvis væsentligste fokus er, at kunstneren skal kunne klare sig på markedet, eventuelt ved hjælp af fradragsregler, er en kulturpolitik, der underminerer kulturpolitik og forfalder til socialpolitik. Det er regeringens mantra om at flere skal væk fra offentlige ydelser og i arbejde, der klinger med. Fradragsstøtten er et input i den forkerte ende af den kunstneriske skabelsesproces, der ret beset ikke har noget med det kulturpolitiske område at gøre. Det handler om, at firmaer kan afskrive køb af kunst ligesom køb af møbler og lignende, men alligevel lanceres det som et væsentligt kulturpolitisk tiltag.

Mikkelsen kommer implicit til at sætte kvalitet lig med den praktisk-pragmatiske anvendelighed, det at kunne sælge, netop fordi kulturpolitikken ikke indeholder andre visioner end fokuset på salg eller anden erhvervsrelateret udbytte af kunst. Således skal der også oprettes et forum, der skaber muligheder for bedre interaktion mellem kunst og erhvervsliv generelt, de kunstneriske uddannelser skal ligesom alle andre uddannelser erhvervsrettes og de forskellige kunstarter skal nu, i stedet for blot at få tildelt støttekroner, til at konkurrere ”side om side og på samme vilkår” om den statslige støtte.³⁷ Det er hele denne erhvervsrettehed, Mikkelsen bestemmer som de nye visioner for kulturpolitikken: ”Kulturpolitikens oprindelige mål om at give alle danskere adgang til gode kulturtilbud er langt hen indfriet med danskernes storforbrug af film, museer og andre kulturaktiviteter. Derfor er det tid til at tænke nye mål og visioner, så kultur eksempelvis også bliver en større del af virksomhedernes identitet og i det hele taget udvikler sig med tidens behov og tendenser.”³⁸

Hermed indgår kulturpolitikken alli-

ance med den kulturindustri, den i sit væsen var tænkt som modpol til, for i det omfang artefaktet fremstilles med henblik på et marked, og det er det regeringen synes, det skal, besættes det af en formålsrationalitet i sit indre ræsonnement, hvilket det jo traditionelt har været kulturpolitikens fornemste opgave at undgå. Markedslogikken kommer til at råde, fordi kunstneren skal sælge og ikke får støtte til sit projekt, og dermed forfalder kulturpolitikken til at forherlige kulturindustrien. Adorno fremfører i essayet *Om kulturindustrien* at det industrielle i begrebet kulturindustri ikke så meget refererer til fremstillingsmåden som til produktets standardisering.³⁹ ”Maskinen roterer på stedet. I og med at den straks bestemmer forbruget, udskiller den det uprøvede som risiko. Mistroisk betragter filmfolkene ethvert manuskript, der ikke allerede bygger på en bestseller.”⁴⁰ Kulturindustrien både leverer og bestemmer, hvad folk vil have, og til syvende og sidst anskueliggør produkterne altid blot den instrumentelle rationalitet, de er bærer af. Ånden fanges i et tankeskema, hvor alting kun opfattes under det aspekt, at det kan tjene til noget andet. Dermed har den økonomiske logik belejret den åndens sfære, der skulle være hævet over den.

Kulturindustrien leverer ifølge Adorno en forherligende gengivelse af det bestående samfund, hvorimod den moderne kunst anskueliggør det bestående samfunds usandhed, dets repressive strukturer og åndelige forarmelse, og peger frem mod menneskehedens frisættelse, den egentlige realisering af oplysningens idealer. Hvad der viser sig i værket er ikke nogen metafysisk urgrund, for der findes ingen væren *an sich* hos Adorno, men derimod ”det nye”. ”Ikke i noe kunstverk er det åndelige momentet noe værende, det er noe som

blir til, som dannes. Kunstverkenes ånd føyer seg dermed inn i en overgripende åndeliggjøringsproce, nemlig bevissthetens framskritt, noe Hegel var den første til å registrere.”⁴¹ Bevidsthedens fremskridt som en bevidsthed om den instrumentelle fornufts voldelige adfærd er sandhedens mulighed, og en sådan bevidsthed skaber det genuine kunstværk.

Fornuften besidder hos Adorno ikke som hos Habermas et egentligt kommunikativt potentiale. Den er i sit væsen instrumentel og så totalitær, at den ikke kan tænkes at forholde sig receptivt til den anden rationalitetsform, der udspiller sig i kunstværket. Det vil sige, at kunsten ikke kan få den direkte oplysende og dannende funktion, som Henrik Kaare Nielsen og Habermas tilskriver den. Men, og det er pointen med perspektivet til Adorno, den æstetiske rationalitetsform, værket udfolder, vidner om en kommunikation mellem subjekt og objekt, der forbliver den instrumentelle fornuft fremmed. ”I kunstverkenes er ånden blitt konstruksjonsprinsippet, men den følger bare sin telos, der den stiger opp og ut av det som skal konstrueres, de mimetiske impulsene, smyger seg tett inntil dem istedenfor å diktere dem suverænt. Formen objektiverer den enkelte impulsene bare når den følger dem dit de selv vil.”⁴² Dermed synes den æstetiske rationalitet, hvad også Albrecht Wellmer har påpeget⁴³, at have samme struktur som Habermas’ kommunikative fornuft, som er den rationalitetsform, der udfolder sig i ideen om den borgerlige offentlighed.

Perspektiv

VK-regeringens kultur- og uddannelsespolitik fremtræder som problematisk, fordi den ikke tilskynder, men dræber det

offentlige ræsonnement. Installeringen af den praktisk-pragmatiske tankegang som altings målestok resulterer i et samfund, der går i stå. Common sense, den kortsigtede vinding, fordommene og ikke mindst følelserne etablerer sig som politiske afgørelses højeste instans. Der er fra regeringen side ikke blot en fundamental uvilje mod alt, der ikke kan omsættes i penge, men også mod sagkundskab af næsten enhver art. Pia Kjærsgaard fra regeringens støtteparti Dansk Folkeparti mener således, at den politiske debat ”er bedre tjent med, at vi bruger vores sunde fornuft i stedet for alle mulige rapporter og analyser”⁴⁴, og Anders Fogh Rasmussen kritiserer smagsdommerne for at ville diktere folkets mening.⁴⁵ Havde han bekymret sig lidt mindre om at lave en alliance med befolkningen mod smagsdommerne⁴⁶ og lidt mere om den kvalificerede demokratiske dialog, kunne han i stedet have reflekteret smagsdommerne i forlængelse af den funktion, kunstkritikerne antog i den klassiske borgerlige offentlighed: på den ene side synes selve kunstkritikerens status som ekspert at tilkende ham forrang i publikums oplysningsproces, på den anden side er han blot én blandt publikum og kan derfor, trods sin status, bedst defineres som værende et skridt foran i oplysningsprocessen. Han er både publikums repræsentant og pædagog, for så vidt han med sin kritiske vurderingsevne kan udpege publikums snæversyn og fordomme.

Den demokratiske dialog har ikke Foghs primære interesse. I det indledningsvist omtalte interview med Weekend-Avisen forklarer han, hvordan han ser oppositionens kritik af regeringens manglende lyst til at gennemføre grundlæggende reformer på en række politiske områder som udtryk for en forældet opfattelse af politik. ”Men det

piner mig ikke på nogen som helst måde, at der foretages en fejlanalyse, for imens kan vi så i ro og mag foretage denne ændring gradvis ved at få sat en anden dagsorden, når det gælder værdidebatten.”⁴⁷ Taktikken synes, groft sagt, at være at ændre samfundets værdier bag om ryggen på folk. ”Fogh kalder det kulturkamp: en kamp mod pladderhumanisme og rundkredspædagogik. Lovgivningen er ikke det væsentligste: det kører bare, mens statsministeren bearbejder befolkningens bevidsthed.”⁴⁸ Selv når det skulle handle om idépolitik og demokratisk værdidebat, kommer det til at handle om realpolitik, om hvordan man bedst kan trumfe sine synspunkter igennem. Det drejer sig ikke blot om liberalisme og pragmatisme men også om magt, om at erobre den politiske dagsorden fuldstændig gennem en åndelig bearbejdning af befolkningen.

Al kritik affejes som bedreviden. Således senest med eksperter advarsel mod regeringens retsreformer, som ifølge kritikerne gav associationer til tilstandene i Kafkas *Processen*. Dermed skulle den tjekkiske forfatters udsagn om, at ”kunsten er et ur, der går forud”⁴⁹ gå i opfyldelse om hans eget værk og samtidig afsløre kunsten som vigtig medspiller i udfoldelsen af det kritiske ræsonnement.

Noter

¹ www.stm.dk

² 'Kulturkamp', *Weekend-avisen*, 17. januar 2003

³ Nielsen, *Kritisk teori og samtidsanalyse*, p. 171 og 197

⁴ Habermas, *Borgerlig Offentlighed*, forord

⁵ ibid, p. 23

⁶ ibid, p. 34

⁷ ibid, p. 40

⁸ Foucault, *Hvad er oplysning?*, p. 48

⁹ Habermas, *Borgerlig offentlighed*, p. 69

¹⁰ Det er selvfølgelig vigtigt at holde sig for øje, at der er tale om tendenser, der i de lande, bogen beskæftiger sig med, England, Tyskland og Frankrig, er realiseret i større og mindre grad.

¹¹ Habermas, *Borgerlig offentlighed*, p. 68

¹² ibid, p. 44 ff.

¹³ Gadamer, *Sandhed og metode*, p. 15

¹⁴ Fuhrmann, *Bildung, Europas kulturelle Identität*, p. 36

¹⁵ ibid, p. 39

¹⁶ Øhrgaard, 'Goethe og dannelsen' i *Uddannelse* apr. 2003, p. 6-7

¹⁷ Nielsen, *Kritisk teori og samtidsanalyse*, p. 92-93

¹⁸ ibid, p. 171

¹⁹ www.uvm.dk

²⁰ www.uvm.dk

²¹ www.uvm.dk

²² Heidegger, *Sein und Zeit*, p. 356-362

²³ www.uvm.dk

²⁴ Adorno, *Estetisk teori*, p. 399-400

²⁵ 'Kulturkamp', *Weekend-Avisen*, 17. januar 2003

²⁶ Forslag til universitetslov, under afsnittet 'almindelige bemærkninger til forslag til lov om universitet'

²⁷ Forslag til universitetslov, under afsnittet 'almindelige bemærkninger til forslag til lov om universitet'

²⁸ Ibid, kapitel 3, § 10-13

²⁹ Tid til forandring for Danmarks universiteter, 3a, stk.13

³⁰ Forskerforum nr 160, p. 12

³¹ ibid, p. 11

³² Habermas, *Borgerlig offentlighed*, p. 149

³³ Nielsen, *Kritisk teori og samtidsanalyse*, p. 196-198

³⁴ Nielsen, *Æstetik, kultur og politik*, p. 175-187

³⁵ www.stm.dk

³⁶ Kronik i Jyllands-Posten, 11. april 2002

³⁷ Information, 8. oktober 2002

³⁸ Kronik i Jyllands-Posten, 11. april 2002

³⁹ Adorno, 'Om kulturindustri' i *Kritiske modeller*, p. 36

⁴⁰ Adorno & Horkheimer, 'Kulturindustri' i *Oplysningsens dialektik*, p. 196

⁴¹ Adorno, *Estetisk teori*, p. 166-167

⁴² ibid, p. 211

⁴³ Wellmer, 'Wahrheit, Schein, Versöhnung' i *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*. Vernunft-kritik nach Adorno

⁴⁴ 'Det følsomme folkestyre', *Information*, 31. maj 2003

⁴⁵ Nytårstalen 2002 – www.stm.dk

⁴⁶ Jørgensen, *Viden og visdom*, p. 45

⁴⁷ 'Kulturkamp', *Weekend-Avisen*, 17. januar 2003

⁴⁸ 'Fra socialstat til totalstat', *Information*, 6. juni 2003

⁴⁹ 'Den borgerlige offentlighed', *Politiken*.

Litteraturliste

- Adorno, Th. W. 1972. *Kritiske modeller*. Rhodos
- Adorno, Th. W. 1999. [1970]. *Estetisk teori*. Gyldendal. Trondheim
- Fuhrmann, Manfred. 2002. *Bildung, Europas kulturelle Identität*. Reclam. Stuttgart
- Gadamer, Hans-Georg. 2003. [1960]. *Sandhed og metode*. Systime (benyttet i uredigeret oversættelse ved Arne Jørgensen)
- Habermas, Jürgen. 1971. [1962]. *Borgerlig offentlighed*. Gyldendal.
- Heidegger, Martin. 2001. [1927]. *Sein und Zeit*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen
- Horkheimer, Max & Adorno, Th. W. 1994. [1947]. *Oplysningens dialektik*. Gyldendal. Haslev
- Jørgensen, Dorthe. 2002. *Viden og visdom*. Det lille Forlag. Frederiksberg
- Kant, Immanuel. 1996. [1993]. *Oplysning, historie, frem-skerid*. Slagmark. Århus
- Nielsen, Henrik Kaare. 1996. *Æstetik, politik & kultur*. Aarhus Universitetsforlag. Århus
- Nielsen, Henrik Kaare. 2001. *Kritisk teori og samtidsana-lyse*. Aarhus Universitetsforlag. Århus
- Wellmer, Albrecht. 1985. *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne – Vernunftskritik nach Adorno*. Suhrkamp Verlag. Frankfurt

Artikler

- Abrahamsen, Peter. 'Minister for afvikling' i *Information*, 8. oktober 2002
- Hardis & Mortensen. "Kulturkamp" i *Weekend-Avisen*, 17. januar 2003
- Ib, Helle. "Det folsomme folkestyre" i *Information*, 31. maj 2003
- Lykkeberg, Rune. "Fra socialstat til totalstat" i *Information*, 6. juni 2003
- Meistrup, Erik. "Vil bevare ved at skære" i *Information*, 8. januar 2003
- Mikkelsen, Brian. "Kulturkamp for kulturens skyld" i *Jyllands-Posten*, 11. april 2002
- Mikkelsen, Brian & Espersen, Lene. "Konservative felter" i *Jyllands-Posten*, 27. december 2002
- Mikkelsen, Brian. "Den borgerlige sammenhæng i kulturpolitikken" i *Politiken*, 4. januar 2003
- Mikkelsen, Brian. "Kulturpolitisk rammestyring" i *Berlingske Tidende*, 25. januar 2003
- Mikkelsen, Brian. "De rette proportioner" i *Jyllands-Posten*, 25. februar 2003
- Tøjner, P.E. "Den borgerlige offentlighed" i *Politiken*

Internet

- Regeringsgrundlag + statsministerens nytårstaler hentet fra www.stm.dk
- Gymnasiereform hentet fra www.uvm.dk
- Universitetsloven hentet fra www.vtm.dk
- Forskerforum 151-162 hentet fra www.forskeren.dk

Steffen T. Korsgaard

Selvrefererende fortællinger i videnskaben

- en historie om institutionsledere, feministisk standpunktsteori og videnskabelig uredelighed

1. Indledning

Denne artikel præsenterer nogle videnskabsteoretiske refleksioner over et semi-videnskabeligt projekt, jeg gennemførte i forbindelse med et praktikophold i Århus Kommune i vinteren 2003. Artiklens tese er, at videnskabelige teorier er, hvad jeg har valgt at kalde selvrefererende fortællinger. Hermed mener jeg, at videnskabelige teories indhold dels refererer til deres genstand, men også i høj grad til deres egen tilblivelsesproces. Argumentationen for dette antager en nærmest anekdotisk form, idet jeg fortæller historien om mit projekt og dets resultat i form af en teori om organisatoriske forhold. Historien viser tydeligt, at de valg, der bestemmer min 'organisationsteoris' endelige udformning, betinges af andet og mere end blot selve undersøgelsens genstand. Jeg kan af indlysende årsager ikke på baggrund af dette argumentere for, at det samme gør sig gældende for alle videnskabelige teorier, men blot fastslå, at det er min faste

overbevisning, at det forholder sig således. Om læseren lader sig overbevise, er et andet spørgsmål. Om ikke andet håber jeg, at det kan mane til en smule overvejelse omkring videnskabens natur.

Et par ord om det projekt, der ligger til grund for de videnskabsteoretiske refleksioner, vil være på sin plads. Projektets formål var at undersøge konfliktniveauet mellem institutionsledere og forvaltning, med henblik på at undersøge om visse aspekter af den feministiske standpunktsteori, kunne overføres til en organisatorisk sammenhæng. Jeg vil senere uddybe, hvad der ligger i dette. Min konklusion i denne forbindelse var, at med visse modifikationer, ville det være muligt at anvende den.

Det meste af artiklen handler om projektet, og de specifikke videnskabsteoretiske overvejelser kommer først til allersidst. Det er efter min mening helt nødvendigt, at give et rimeligt detaljeret billede af processen for at lade det videnskabsteoretiske argument trænge

igennem. Beskrivelsen af processen er det empiriske grundlag for argumentationen.

2. Projektet

I al sin enkelhed handlede projektet om at få belyst, i hvilket omfang forholdet mellem institutionsledere og forvaltning var konfliktfyldt. Ideen var, at hvis det var kendetegnet ved et højt konfliktniveau, ville dette betyde, at nogle af den feministiske standpunktsteoris kernelementer ville kunne bruges til at generere interessant viden på det organisatoriske område. Årsagen til dette klarlægges nedenfor i gennemgangen af den feministiske standpunktsteori.

2.1 Den feministiske standpunktsteori

Den feministiske standpunktsteori er en videnskabsteori, der forholder sig skeptisk til den traditionelle måde at bedrive videnskab på. Den gør op med klassiske begreber som objektivitet og universalitet og insisterer i stedet på, at værdier og kontekster skal ind i videnskabsteorien. De væsentligste standpunktsteoretikere er Sandra Harding, Donna Haraway, Dorothy Smith og Nancy Hartsoc. Den feministiske kritik af videnskaben kører hele vejen op gennem halvferdserne, men omkring 1980 begynder disse tænkere at overveje, hvordan en feministisk videnskab kunne se ud. Der er imidlertid ikke tale om en 'skole' eller en gruppe teoretikere, der har arbejdet tæt sammen om et fælles projekt, men derimod en række teoretikere, der hver for sig har udviklet teorier med nogle fælles træk (Smith 1997). Derfor er der også tale om store interne forskelle mellem de forskellige teoretikere. Jeg vil imidlertid ikke her gå ind på disse forskelle,

men blot referere til det, der er mere eller mindre fælles for de forskellige teorier, og som er relevant i denne sammenhæng.

Den feministiske standpunktsteori udspringer af marxistisk samfundsteori. Som sådan handler den primært om undertrykkelsen af bestemte grupper i samfundet og dens konsekvenser. Den marxistiske metateori, hvor samfundet grundlæggende er delt op i en dominerende klasse (borgerskabet, kapitalisterne) og en undertrykt (arbejderne), overføres til en kønsmæssig sammenhæng, således at mænd er dominerende, og kvinder er undertrykte. Det betyder, at samfundet og videnskaben gennemsyres af maskuline værdier, hvilket hæmmer kvinders og feminine værdiers adgang til de attraktive områder af samfundslivet, herunder videnskaben (bl.a. Hartsoc 1983).

Dette er problematisk af mange årsager; de maskuline værdier er dels forkerte, dels destruktive. De har gjort videnskaben til en aktivitet, der undertrykker store grupper af mennesker og undervinger naturen. Den dominerende gruppe er imidlertid, qua dominerende, blind for dette forhold; kun den undertrykte gruppe har adgang til en sådan erkendelse. Idet eliten tror sig objektiv, må alle alternative tilgange til videnskaben være motiveret af subjektive og derfor irrelevante faktorer. Det bliver nemt at afvise kritik og opretholde illusionen om egen fortræffelighed. Jeg kan ikke i denne sammenhæng komme ind på hele argumentationen for denne tese, men den er tilgængelig i utallige feministiske videnskabsteoretiske tekster (se litteraturlisten). I stedet vil jeg blot opsummere de vigtigste konklusioner i den feministiske standpunktsteori:

- Al viden er perspektivisk. Ingen grupper har monopol på sandheden, hvilket betyder, at der ikke kan gives objektive, universelle beskrivelser af samfundet og verden. Dette er et opgør med det traditionelle objektivitetsbegreb, der ifølge feministerne er udtryk for en mandsdomineret videnskabelig diskurs.
- Kvinder har dog, qua kvinder, adgang til et privilegeret standpunkt, der kan yde bedre viden om samfund og verden. De vil kunne erkende sammenhænge, der ikke er tilgængelige for den dominerende gruppe. Dette skyldes forskellen i de to gruppers verdensbillede.
- I et hierarkisk opdelt samfund vil den undertrykte gruppes verdensbillede være en 'inversion'/modsigelse af den dominerende gruppes.
- Den dominerende gruppes verdensbillede vil være herskende og accepteret af langt de fleste, deriblandt mange af de undertrykte.
- Det betyder, at et standpunkt ikke er noget, man automatisk har, som det er tilfældet med et perspektiv eller en synsvinkel, men at det er noget, der skal opnås. Mange i den undertrykte gruppe vil have overtaget elitens verdensbillede. Det kan være nødvendigt at mediere standpunktet frem.
- Endelig indeholder standpunktsteoriene naturligt nok et emancipatorisk element: Videnskab bør søge frigørelse

af undertrykte grupper i samfundet.

Der er adskillige af disse elementer, der ikke umiddelbart lader sig oversætte til en organisatorisk kontekst. Endvidere er den feministiske standpunktsanalyse ikke en sammenhængende, konsistent videnskabelig metode. Derfor udarbejdede jeg en omskrivning af teserne ovenfor, således at kun de relevante elementer kom med.²

- Al viden er perspektivisk. Det er ikke muligt at give en objektiv og udtømmende beskrivelse af en organisation.
- Forskellige perspektiver kan supplere hinanden og give en bedre beskrivelse af organisationen. Den underordnede gruppes standpunkt bør kunne yde et bedre billede af visse aspekter af organisationen end den overordnede gruppes.
- I en hierarkisk opdelt organisation vil en underordnet gruppes forestilling om eget arbejde og organisationen som helhed afvige markant fra den overordnede gruppes. På centrale områder vil der være tale om 'inverse'/modsigende forestillinger.
- Den underordnede gruppe vil være privilegeret, for så vidt nogle sammenhænge vil være utilgængelige for den overordnede gruppe, men tilgængelige for den underordnede.
- Undersøgelserne bør sigte efter at forbedre forholdene for den underordnede gruppe i organisationen.

Denne oversættelse betyder selvfølgelig, at det jeg fremstiller i denne undersøgelse ikke er udtryk for den feministiske standpunktsteoris formåen. Min oversættelse udelader mange vigtige ting og er lavet med et andet sigte end den feministiske standpunktsteori.

Som det fremgår af *bilag 1*, er forholdet mellem institutionerne og forvaltningen karakteriseret ved en hierarkisk opdeling. Forvaltningen er så igen underlagt byrådet.

2.2 Undersøgelsens metode

Også her trak jeg på den feministiske videnskabssteori, primært sociologen Dorothy Smith. Hun understreger vigtigheden af, at den undertrykte gruppes sprog og perspektiv bevares hele vejen gennem undersøgelsen (Smith 1988). Det vil sige, at der må blive tale om en undersøgelse med det kvalitative interview som primær datakilde. Jeg aftalte derfor interview af cirka en times varighed med fem institutionsledere i integrerede institutioner i Århus Kommune.

På forhånd udarbejdede jeg en interviewguide med to hovedelementer: Først en klarlæggelse af de ting eller værdier institutionslederen prioriterer højest i institutionens arbejde. Jeg bad institutionslederen om at skrive de fire vigtigste ting ned på fire blanke sedler og derefter uddybe disse med henblik på at få lederens egne ord på sit arbejde og på forholdet til forvaltningen. Dernæst blev interviewpersonen præsenteret for 8 udsagn hentet fra Børn og Unge-afdelingens virksomhedsplan fra 2002, det vil sige 8 ting som forvaltningen ville arbejde med det næste år (*se bilag 1*). Jeg forestillede mig, at institutionslederen ville erklære sig uenig med de fleste af forvaltningens mål og

reagere mod dem, der indeholdt mulighed for kontrol fra forvaltningens side, samt dem, der indebar indgreb i forhold til lederen og de øvrige pædagogers faglighed. Begge elementer sigtede på at få klarlagt, hvor højt et konfliktniveau, der eksisterer mellem institutionsledere og forvaltning, set fra institutionsledernes perspektiv, samt hvor de eventuelle konflikter ligger.

På forhånd opstilledes følgende succeskriterium: "Hvis undersøgelsens formål skal opfyldes, skal der i undersøgelsen påvises diskontinuitet i forvaltningens italesættelse af institutionernes og institutionsledernes arbejde og funktion." Forstået på den måde, at der skulle være en relativt stor uenighed mellem institutionsledernes og forvaltningens forestillinger om, hvad en daginstitution skal, hvordan den skal se ud samt det pædagogiske indhold.

Forvaltningens billede antages at være tilgængeligt i de dokumenter, der produceres i Børn og Unge-afdelingen. Det skriftlige arbejde formodes at være forvaltningens metier, mens institutionsledernes faglighed og metier i langt højere grad vil være tavs og praksisorienteret. Dette passer fint med den teoretiske ramme, hvor det netop hævdes, at kvinders erkendelse af verden er mere praktisk end den maskuline. Derfor var det heller ikke tilstrækkeligt at undersøge institutionernes virksomhedsplaner, da de muligvis ville være inficeret af forvaltningens italesættelse af institutionerne.³

3. Dataindsamlingen

Så vidt så godt. Indtil videre var der ingen problemer. De opstod imidlertid, da jeg gik i gang med interviewene. Interviewguiden fungerede fint; jeg kom omkring de ting, jeg gerne ville, og interviewpersonerne

gav udtryk for, at det havde været en god oplevelse. Det registrerede konfliktniveau var blot ikke så højt som forventet. Det var kun for udsagnene 5 og 8, at institutionslederne erklærede sig uenige, og her var der alligevel ingen modvilje mod forvaltningen. Den modvilje, der var tilstede, rettede sig mod det politiske niveau. Denne er imidlertid problematisk at inddrage i undersøgelsen, da så mange andre elementer end placeringen i det organisatoriske system kan spille ind, personlig politisk overbevisning og lignende. Adspurgt om, hvorvidt forvaltningen var lydhør over for institutionslederne, hvorvidt de følte, at forvaltningen blandede sig unødigt, samt om hvorvidt lederne oplevede, at forvaltningen havde et andet billede af institutionernes formål end dem selv, svarede alle interviewpersoner benægtende. Det empiriske materiale underbyggede altså ikke den videnskabsteoretiske pointe. Hvad skyldes det?

4. Valget

På dette tidspunkt i processen erklærede jeg undersøgelsen for delvist mislykket. Det registrerede konfliktniveau var simpelthen for lavt til at kunne understøtte tesen. En masse nye interessante problemstillinger dukkede op, og en masse nye spørgsmål trængte sig på. Som sådan var det ikke en periode, der var kendetegnet af frustration. Jeg lavede en liste over problemets mulige årsager: "At jeg ikke har gjort mit forberedende arbejde godt nok; at interviewpersonerne udgør et mindretal blandt institutionsledere; at der i undersøgelsen er lagt vægt på de forkerte ting; at institutionslederne er forledt af forvaltningen og gjort blind

for deres undertrykkelse (altså en slags falsk bevidsthed); at overførslen af den feministiske videnskabsteori ikke kan lade sig gøre eller dette måske kun i nogle tilfælde (der kan være afgørende forskelle mellem den offentlige og private sektor); at der ikke er tilstrækkelig klarhed over de forskellige mikro- og makroniveauer i undersøgelsen; at den empiriske virkelighed er for kompliceret til at blive indfanget i den relativt simple standpunktsmodel; eller en kombination af flere dele."

En gennemgang af de forskellige punkter viste ikke klart, at der var helt afgørende fejl i undersøgelsesdesignet. Det var imidlertid interessant, at jeg næsten udelukkende havde valgt at sætte fokus på det pædagogiske arbejde. De otte udsagn, jeg havde valgt, havde primært relevans for det pædagogiske arbejde og ikke så meget for de andre elementer i lederens hverdag: håndteringen af forældre og bestyrelse, personalehåndtering og det administrative arbejde. Dette blev klart efter en gennemgang af transskriptionerne af interviewene. Samtidig var der på forsiden af JP-Århus en artikel, der berettede, at 15 institutionsledere havde indsendt et brev til rådmanden for området, hvor de skrev, at den administrative arbejdsbyrde var for stor for institutionslederne. Mængden af ting institutionsledere skal forholde sig til, er altså for stor ifølge de 15 institutionsledere. Dette kunne antyde, at der alligevel er konflikt mellem forvaltning og institutionsledere på nogle områder.

Den samme tendens kunne spores i mine interview, men det var en vinkel, jeg fra starten ikke havde prioriteret. Grunden til dette var, at jeg anså denne problemstilling som banal og ude af stand til at yde noget

til den videnskabsteoretiske pointe. Det forekommer intuitivt indlysende, at en arbejdsgiver ønsker at lægge det højst mulige arbejdspress på sin medarbejder, der til gengæld ønsker at minimere det mest mulig. Dette må uvægerligt lede til det forhold, at den underordnede mener, at den overordnede pålægger ham/hende en for stor arbejdsbyrde. Havde ovenstående været fokus for undersøgelsen ville det imidlertid ikke kunne afsløre diskontinuitet i italesættelsen og opfattelsen af institutionernes arbejde. Det ville kun kunne gøres gennem fokus på det pædagogiske.⁴

Der præsenterede sig altså et valg. Enten skulle jeg erklære projektet for mislykket, eller også skulle jeg arbejde videre med den konflikt, der trods alt var at finde i interviewene. Loyalitet overfor interviewpersonernes udsagn, noget der prioriteres højt i den feministiske teori, og ønsket om at generere ny viden talte for en fortsættelse af projektet. Det ville imidlertid kræve opstilling af hjælpemypoteser, hvilket jo altid er problematisk, samt formodentlig koste tesen om diskontinuitet i opfattelsen af arbejde og organisation. Jeg behøver næppe at fortælle, hvad jeg valgte.

5. Hjælpehypotesen

Hjælpehypotesen er i al sin simpelhed, at man må skelne mellem det pædagogiske og det ikke-pædagogiske/ikke-administrative i kommunikationen mellem institutionsleder og forvaltning. Det pædagogiske skal forstås som opgaver eller informationer, der indeholder elementer, som efter institutionslederens opfattelse kan udvikle institutionen. Det ikke-pædagogiske/ikke-administrative er tilsvarende det arbejde,

der ikke udvikler institutionen, men i stedet måske ligefrem hæmmer det daglige arbejde. Det sidste vil, ifølge interviewpersonerne, typisk være regler, registreringer og afrapporteringer.

Det var forventet, at der ville være konflikt på begge områder. Det vil sige, at der fra starten ikke egentlig var differentieret mellem de to. Skellet blev imidlertid tydeligt i interviewene. Til trods for at ingen af de otte udsagn sigtede mod at identificere utilfredshed med mængden af administrative opgaver, var det et område alle interviewpersoner kom ind på. Der var altså empirisk dækning for skellet i interviewene.

De næste spørgsmål, der trængte sig på, var: Hvorfor er der forskel på konfliktniveauet på de to områder, og hvilke konsekvenser har det for henholdsvis de organisations- og videnskabsteoretiske aspekter? Der er brug for elementer, der kan forklare forskellen i konfliktniveau og gerne således, at der kan reddes mest muligt af den oprindelige tese hjem. Autoritetsbegrebet og forskellen mellem formel og uformel organisation kan anvendes til dette formål.

6. Autoritet

Min definition på autoritet er hentet hos Herbert A. Simon: "‘Authority’ may be defined as the power to make decisions which guide the actions of another" (Simon: 179). Det er den magt, en chef besidder, der kan få en medarbejder til at gøre, som han ønsker. Ifølge den traditionelle forestilling om autoritet er det noget, der flyder ned gennem et hierarkisk system, således at chefen for Børn og Unge-afdelingen har autoritet over pædagogisk afdeling, der igen har det over institutionslederne. Dette

er fundamentet for hierarkiet og grunden til, at der skulle være konflikt mellem de forskellige hierarkisk inddelte elementer.

Simon påpeger dog, at autoritetsbegrebet ikke er så simpelt. Nogle gange lader en chef sin adfærd bestemmes af en underordnet. Der må altså skelnes mellem den adfærd, der i øjeblikket konstituerer autoritet (hvis chefen siger: "lav kaffe", eller sekretæren til chefen: "du har møde der og der"), og de roller, der er i en organisation, hvor chefen er overordnet og sekretæren underordnet.

Institutionslederne er ikke interesserede i at udføre en række af de opgaver, der pålægges dem fra forvaltningens side. Mælkeskemaer og registrering af antallet af telefoner er konkrete eksempler hentet fra interviewene. Alligevel udføres disse opgaver. Det medfører, at institutionslederne bliver irriterede og i nogle tilfælde yder modstand. Der kan altså registreres konflikt i de tilfælde, hvor deres adfærd bestemmes af forvaltningen. Den kommunikation, der foregår mellem institutionsleder og forvaltning i sådanne tilfælde, vil jeg kalde autoritativ. Her er der overensstemmelse mellem den øjeblikkelige adfærd og de organisatoriske roller.

Men indenfor det pædagogiske område er der noget andet på spil, idet kommunikationen antager en anden form.⁵ Eller rettere, kommunikationen omtales og forstås anderledes af institutionslederne. Disse opgaver (pædagogisk tilsyn, virksomhedsplaner og til en vis grad udsagn 6) omtales som tilbud, og kommunikationsformen som dialog. Selvom autoriteten er tilstede, for så vidt det er forvaltningen, der bestemmer tiltagene hvad, hvornår og hvordan,

opfattes autoritetsselementet som enten fraværende eller meget lidt relevant. Her er en anden kommunikationsform på spil, en dialogisk. Institutionslederen og forvaltningens repræsentant stiller sig til rådighed for hinanden og hjælper hinanden. Alt afhængigt af opgavens eller tiltagets karakter og nytte for institutionslederen, skiftes der mellem to forskellige kommunikationsformer.

7. Formel og uformel organisation og konsekvenserne for organisationsteori

Forskellen mellem den konkrete, øjeblikkelige adfærd og de organisatoriske roller har konsekvenser for den skematiske måde at karakterisere organisationen. Det 'officielle' organisationsdiagram fortæller en mildest talt utilstrækkelig historie om kommunikationen i organisationen. Ved de administrative opgaver er der som sagt overensstemmelse mellem adfærd og roller. Det er imidlertid ikke tilfældet ved de pædagogiske. I den pædagogiske kontekst ser organisationen altså helt anderledes ud. Et 'fladere' billede er mere dækkende. Alt afhængigt af de involverede aktørers opfattelse af opgaverne og kommunikationen skifter organisationens struktur.

Den formelle organisation er fast og bestemmes af de organisatoriske roller, mens den uformelle er mere flydende og bestemmes af, hvem der taler med hvem, om hvad og hvordan. Man kunne endog forestille sig, at der i nogle situationer blev vendt om på det traditionelle hierarki, således at institutionslederne dikterer forvaltningens adfærd.

Der er dog formodentlig ikke tale om, at organisationsformerne (den formelle og de

uformelle) er ligestillede. De organisatoriske roller og de kompetencer, der ligger deri, vil formodentlig give forvaltningen mulighed for at skifte over i den formelle, hvornår det skal være.

En af forklaringerne på, at jeg ikke fandt det forventede konfliktniveau, kan altså være, at den statiske organisationsmodel, jeg tog udgangspunkt i, ikke var tilstrækkelig. Det er klart, at hvis en hierarkisk fordeling påvirker konfliktniveauet, så er der stor chance for, at konfliktniveauet bliver lavere i den 'flade' struktur.

8. Videnskabsteoretiske implikationer

Set fra et videnskabsteoretisk synspunkt er det interessante nu, om undersøgelsen har genereret brugbar viden om området på en sådan måde, at det med en vis rimelighed kan hævdes, at standpunktsteoriene kan overføres til en organisatorisk sammenhæng.

Efter min bedste overbevisning er der rent faktisk opnået relevant viden. Interessante og relevante aspekter af forholdet mellem forvaltning og institutionsledere i Århus Kommune er blevet belyst. Denne viden vil kunne anvendes i Børn og Unge-afdelingens fremtidige arbejde, muligvis endda andre steder i kommunen og andre steder i landet. Om der er tale om helt generelle tendenser, er selvfølgelig meget problematisk at give svar på relativt til standpunktsteoriernes benægtelse af universelle forklaringer. Der kan selvfølgelig opstilles andre gode beskrivelser af det belyste forhold. Standpunktsteoriernes succeskriterium er imidlertid hverken sandhed eller universalitet, i hvert fald i den traditionelle forstand, men brugbarhed. Brugbarheden synes indlysende. Det er

blevet tydeliggjort, at visse områder og opgaver vækker irritation og modstand hos institutionslederne. Dette kan forvaltningen med fordel tage i betragtning fremover. Der kan ligge fordele i at tilstræbe en dialogisk kommunikation. På det administrative område ville det yderligere vække begejstring hos institutionslederne, hvis man begrænsede mængden af opgaver. Hvad angår opgaver med pædagogisk indhold, vil der, hvis man ikke respekterer institutionernes selvbestemmelse og faglighed, opstå kraftig modstand. Dette kan være værdt at overveje i forbindelse med eksempelvis de nationale læreplaner. Det kan dog være særdeles svært at tage højde for disse ting, når man som forvaltningen presses mellem byråd og institutioner.

Har det nogen emancipatorisk værdi? Ja! Som ovenfor nævnt giver denne undersøgelse incitament til at lade pædagogerne om det pædagogiske. En indskrænkning af den pædagogiske selvbestemmelse i daginstitutionerne vil i høj grad føre til irritation og modstand hos institutionsledere og formodentlig også almindelige pædagoger.

Kan den feministiske standpunktsteoris metode og forudsætninger overføres til en organisatorisk sammenhæng? Her må svaret være et tøvende ja. Ja, for så vidt undersøgelsen leverer varen i form af brugbar og emancipatorisk viden, men tøvende, da ikke alle tesens elementer slap uskadt igennem. Punktet: "I en hierarkisk opdelt organisation vil en underordnet gruppes forestilling om eget arbejde og organisationen som helhed afvige markant fra den overordnede gruppes. På centrale områder vil der være tale om 'inverse'/modsigende forestillinger,

står ikke på helt fast grund. Indskrænker man påstanden til at omhandle det administrative, kan der argumenteres for, at der er fundamentale forskelle i den måde forvaltningen og institutionslederne vil prioritere: Institutionslederne ønsker færre administrative opgaver og har svært ved at se relevansen i mange af dem. Men dette er for svagt et argument at basere så tung en påstand på. Det betyder dog ikke, at der ikke kan være noget om det; der er blot ikke her belæg for at tage den uskadt med gennem undersøgelsen.

9. Resultatet som selvrefererende fortælling

Hvad er så pointen med at beskrive ikke blot resultatet, men også processen bagved? Det forekommer klart, at selv en relativt begrænset selvrefleksion viser, at de forskellige valg og overgange i processen ikke udelukkende er betinget af genstandsområdet. Resultatet kan og vil blive præsenteret som kontekstafhængige fakta andetsteds, ganske som alle andre undersøgelser bliver det; men der er mere til det.

Det er trivielt at fastslå, at undersøgelsen ikke blot er en reel og loyal beskrivelse af fakta i den sociale verden. Helt fra bunden er den farvet af min forforståelse af området. Beskrivelsen af interviewpersonernes opfattelse af deres arbejde og institutionernes formål er i høj grad utilstrækkelig. Den er forstyrret af det fokus, jeg har valgt, og de bevidste og ubevidste fortolkninger jeg foretager. Disse problemer er fælles for alle kvalitative undersøgelser. Der er altså tale om en skønsom blanding af fakta og fiktion. Forfatteren konstruerer en fortælling med

elementer, der til en vis grad stemmer overens med nogle mere eller mindre konkrete fakta.

Om læseren vælger at lade sig overbevise af fortællingen, afhænger heller ikke af overensstemmelse med fakta. Det er umuligt at efterprøve de fakta, der berettes om. Først og fremmest er det ikke muligt at teste dem igen, da de jo er skabt i en dynamisk samtaleproces i den konkrete og unikke interviewsituation. Fakta er ikke et statisk, permanent fænomen. Desuden er der allerede ved båndoptagelser og transskription indeholdt et element af fortolkning. Og ville en andens gennemlæsning og fortolkning af transskriptionerne være mere eller mindre legitim end min? Det virkelige spørgsmål er, om læseren lader sig overbevise af historien. Er den velfortalt? Hænger de forskellige elementer sammen? Kan det passes ind i læserens forforståelse af emnet? Er læseren overhovedet åben for at godtage historien?

Men der er også en anden side af sagen. Begrundelsen for de forskellige elementer i resultatet er mangfoldig. Skellet mellem de pædagogiske og de ikke-pædagogiske/ikke-administrative opgaver begrundes ikke blot i interviewpersonernes omtale af det. Det byder sig ikke bare umiddelbart til. Jeg kunne i princippet have fundet på andre hjælpehypoteser eller afskrevet projektet. Der er forskellige elementer, der fungerer som katalysatorer for hjælpehypotesen og de andre valg undervejs. Artiklen i JP-Århus, min personlige interesse i ikke at afskrive projektet, det faktum, at der var empirisk dækning, det faktum, at det (efter min overbevisning) var en temmelig konsistent og simpel hjælpehypotese, er nogle blandt mange katalysatorer bag skellet.

I traditionel videnskabsteori ville man udelukkende fokusere på, om der var empirisk dækning i interviewene. Spørgsmålet ville udelukkende gå på de metodiske overvejelser og den empiriske adækvans. Siger interviewpersonerne virkelig det, jeg påstår de siger? Selvfølgelig gør de det, det er ikke pointen. Jeg kunne få dem til at sige næsten hvad som helst afhængigt af min fortolkning og præsentation. Med det samme empiriske materiale ville jeg kunne lave et resultat, der viser, at der overhovedet ikke er konflikt.

Yderligere skifter den empiriske adækvans i forhold til det overordnede projekt undervejs i undersøgelsen. Først er det empiriske materiale ikke tilstrækkeligt; efter hjælpehypotesen er det. Det skifter selvfølgelig i samme øjeblik, jeg skifter succeskriterium. Men her er pointen, at det endelige succeskriterium defineres retrospektivt.⁶

Jeg håber, fremstillingen af processen demonstrerer, at skellet mellem det pædagogiske og ikke-pædagogiske, der er helt afgørende for undersøgelsen, refererer tilbage, ikke blot til den empiriske dækning, men til hele den række af faktorer, der sætter dets tilblivelse i gang. Det er alle disse faktorer, der må i spil, hvis man vil bestemme tesens gyldighed. Rimeligheden eller urimeligheden i tesen bestemmes ikke kun i forhold til den empiriske adækvans. Havde det ikke været for min interesse, artiklen og de andre tilfældige faktorer, var skellet mellem det pædagogiske og det administrative arbejde ikke blevet skabt. Det havde ligget som potentiale i det empiriske materiale, ganske som en uendelig (?) række af skel, begreber og teoretiseringer gør det. Spørgsmålet om, hvorfor netop denne tese

holdes frem, må behandles for at få den fulde forståelse af undersøgelsens resultat. Den empiriske adækvans er ikke nok til at legitimere eller underkende valget af tesen.

Den traditionelle empiriske tilgang ville hævde, at den empiriske adækvans var hævet over de andre faktorer, således at den, og kun den, er tilstrækkelig og nødvendig betingelse for skellet. Den er givetvis nødvendig, men som tidligere nævnt er der empirisk belæg for uendeligt meget mere. Den er ikke tilstrækkelig betingelse. Der er andre faktorer, der er med til at bestemme, at netop skellet mellem det administrative og det pædagogiske tages op. Udfra hvilket kriterium skulle man kunne afgøre, om den empiriske adækvans er mere eller mindre vigtig end de øvrige faktorer? Det kunne lige så godt være artiklen i JP-Århus, der var den afgørende faktor. Og hvilket projekt kunne blive til noget, uden at den ansvarlige havde et ønske om at producere et resultat?

Hvad der gælder for de enkelte dele i undersøgelsens resultat, gælder også for hele teorien. Den er nok en fortælling om dens genstand (forholdet mellem institutionsledere og forvaltningen), for så vidt den genererer ny og brugbar viden på området. Den refererer selvfølgelig til de personer, der er blevet interviewet, de tekster, der er anvendt og de strukturer, der er mellem de forskellige elementer i Børn og Unge-afdelingen. Det ville være mærkeligt at hævde, at disse ikke i en eller anden forstand figurerer i teorien. Den er ikke udelukkende fiktion. Interviewpersonerne vil (forhåbentlig) kunne genkende sig selv i fremstillingen, og eksemplerne vil være korrekte gengivelser af begivenheder fra livet i daginstitutionerne. Begreberne og de teoretiske skel er ikke hentet fra den blå

luft, de er en blanding af reference til den sociale verden og kreativ skabelse hos både interviewpersonerne, og den, der foretager undersøgelsen.

Man må ikke glemme, at den i lige så høj grad er en fortælling om sin egen tilblivelse. Uanset om tilblivelsen er præsenteret, som det er tilfældet i denne artikel, eller skjult, som den vil være i andre sammenhænge, er den tilstede i alle led af teorien og dens præsentation, og således lige så afgørende for undersøgelsens værdi som den empiriske adækvans.

10. Refleksion over refleksionen

Jeg vil trække to elementer frem, der karakteriserer den måde at reflektere over en undersøgelse, som jeg netop har taget i anvendelse. For det første undviger den de klassiske dikotomier subjektiv-objektiv og relativisme-realisme. For det andet kaster den lys over det faktum, at hvis undersøgelsers resultater præsenteres som historieløse, fortæller man en uhyre begrænset historie, og det kan medvirke til, at man fastholder et problematisk syn på videnskaben.

(1) Traditionelt vil man kategorisere det empiriske materiale som objektivt og ønsket om at få et resultat ud af undersøgelsen som noget subjektivt. Underforstået er, at man skal eliminere det subjektives tilstedeværelse i videnskaben. Det giver imidlertid ikke mening at forsøge at placere de forskellige elementer i undersøgelsen som enten subjektive eller objektive. De er både-og. Artiklen i JP-Århus foreligger som et faktum. Den er der, og den er udtryk for noget konkret, nemlig en gruppe institutionslederes utilfredshed. Den rolle, den spiller i undersøgelsen, er

subjektivt bestemt. Den ville kunne bruges til alt muligt andet end katalysator. Den kunne være blevet præsenteret som noget, der understøtter min teori, eller den kunne være udeladt. Hvis man vil forstå processen, må man acceptere, at den ikke lader sig presse ind i traditionelle videnskabelige dikotomier, og at det samme gælder for de elementer, der er i undersøgelsen.

Ligeså med spørgsmålet om relativisme og realisme. Undersøgelsen/metoden er realistisk, for så vidt den refererer til en reel virkelighed. (Den kan naturligvis ikke bevise denne virkeligheds eksistens). Men den er ikke et spejlbillede af virkeligheden. Den fortæller en historie, der refererer til noget udenfor sig selv. Den er ikke historien, således at den giver sig ud for at være udtømmende, objektiv og universel – tværtimod. Den anerkender sin perspektiviske karakter. Gør det den relativistisk? På en måde ja, da den tillader andre og lige så gode historier, men samtidig står den ved sig selv og påstår at være en god historie. Ikke sand, men god. Underforstået selvfølgelig, at nogle historier er dårlige. Der er en række egenskaber ved fortællingen, der gør den bedre end mange andre. Det faktum, at institutionslederne gives stemme, den indre sammenhæng (for så vidt den er tilstede), og andre elementer, bidrager til, hvad der måske bedst kan kaldes historiens *troværdighed*.

(2) I deres bog *Laboratory Life* beretter Bruno Latour og Steve Woolgar om spillet GO, hvor man starter med at placere brikker på en åben plade. De første træk er fuldstændig kontingente, men efterhånden indskrænkes mulighederne, og der opstår logisk nødvendighed i trækkene (Latour & Woolgar 1986; 247). Pointen er, at videnskabelig undersøgelse har

samme karakter. Nødvendighed opstår på baggrund af kontingens. Det problematiske ved dette er imidlertid, at man traditionelt fremstiller sine undersøgelsesresultater som gennemført logiske; som om der ikke er kontingens i de valg, der er foretaget. Derfor fortæller man en (u)bevidst vildledende historie. Begrundelserne for ens valg bestemmes retrospektivt, således at de konkrete og kontingente omstændigheder trænges i baggrunden eller glemmes helt. Latour og Woolgar giver flere eksempler på dette i deres bog.

Som det forhåbentlig er blevet klart gennem min fortælling, er det afgørende for undersøgelsens legitimitet, at historien medtænkes. Havde jeg ikke beskrevet processen, ville skellet mellem det administrative og det pædagogiske have præsenteret sig selv som et ubestrideligt og essentielt forhold ved relationen mellem institutionsledere og forvaltning. Dette ville have været misvisende. Det er et konstrueret faktum, der kun fortæller en del af historien om relationen. Det er ikke resultatet af en række logiske deduktioner på baggrund af et empirisk materiale, der taler for sig selv. Der er muligvis nogle af 'trækkene' i processen, der er logiske, men i så fald kun på baggrund af en masse kontingente træk.

Noter

¹ En stor tak for hjælpen til medarbejderne på Århus Kommunens personaleafdeling og regnskabskontor, Birgitte Knudsen i ITO-afdelingen, og de deltagende institutionsledere. Desuden tak til Morten Raffnsøe-Møller og Christine Lund Momme for hjælp med selve artiklen.

² Det må her tilføjes, at formålet ikke har været at undersøge kønsdiskrimination i organisationer, men lave et værktøj, der kan indfange alle underordnede eller marginaliserede grupper i en organisation. Feministisk standpunktsteori i sin oprindelige form kan sagtens bruges til at klarlægge kønmæssige forhold i organisationer (se Martin 2001).

³ Jeg havde forud for interviewene læst adskillige virksomhedsplaner fra institutioner, Børn og Ungeafdelingens virksomhedsplan, byrådets mål på området, servicelovens § 8 samt nogle undersøgelser på området.

⁴ Hvis konflikten primært betinges af den over- og underordnedes modsvarende ønsker om stor eller lille arbejdsomfang, tilbyder maksimering af egennytte sig umiddelbart som forklarende faktor, mens forskel i opfattelsen af institutionernes arbejde tillader andre forklarende elementer end egennytte. Jeg er ikke tilhænger af at ville forklare alt med egennyttebegrebet, derfor fravalget af fokus på arbejdsomfang.

⁵ Her bryder jeg med Simons begrebsramme.

⁶ Den eneste grund til, at jeg har det første succeskriterium, er, at jeg skrev det ned inden jeg påbegyndte interviewene.

Litteratur

- Haraway, Donna J.: *Simians, Cyborgs, and Women*, Routledge. New York. 1991.
- Hartsock, Nancy: 'The Feminist Standpoint' i *Discovering Reality*. Harding, Sandra og Hintikka, Merill B. (red). D. Reidel Publishing Company. Dordrecht. 1983.
- Harding, Sandra: *The Science Question in Feminism*. Ithaca. Cornell University Press. 1986.
- Harding, Sandra: *Whose Science? Whose Knowledge?*. Open University Press. Milton Keynes. 1991.
- Harding, Sandra. 'After the Neutrality Ideal: Science, Politics, and *Strong Objectivity*', *Social Research*, Vol. 59. 1992 s. 567.
- Kjær, Bjørg og Smidt, Søren: 'Det pædagogiske indhold i dagtilbuddene' i Smidt, Søren et al.: *Pædagogik og Politik i Kommunerne*. CASA. 2002.
- Latour, Bruno og Woolgar, Steve: *Laboratory Life*. Princeton. 1986.
- Martin, Patricia Yancey: 'Mobilizing Masculinities: Women's Experiences of Men at Work', *Organization*; Vol. 8. 2001. pp. 587-618.
- Olesen, Henrik Vinther: 'Arbejdspres knækker institutionsledere', *JPAarhus*. d. 3. marts 2003.
- Simon, Herbert A.: *Administrative Behavior*. The Free Press. New York 1997. (1945)
- Smith, Dorothy E.: *The Everyday World as Problematic: a Feminist Sociology*. Milton Keynes. Open University Press. 1988
- Smith, Dorothy E.: 'Comment on Hekman's Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited' *Signs*..Vol. 22. 1997. pp. 392-399.

Bilag 1

De otte udsagn var:

- 1 Fremover skal der opnås mindst 4 og helst 5 m² pr. barn.
- 2 Arbejdet med virksomhedsplaner som styringsværktøj skal udbygges.
- 3 Der skal være et årligt pædagogisk tilsyn.
- 4 Den skriftlige kommunikation overfor borgere og forældre skal forbedres.
- 5 Der skal sættes fokus på hvad børn skal lære i daginstitutionerne. Herunder spørgsmålet om nationale læreplaner.
- 6 Der skal gennemføres udviklingsarbejde: Rummet som den tredje pædagog, med henblik på at undersøge sammenhængen mellem pædagogik, organisering og indretning.
- 7 Der skal sættes fokus på institutionernes rummelighed, med henblik på at få flere udsatte børn i normalsystemet.
- 8 Forhandlingsretten i forhold til ny løn skal delegeres ud til institutionslederne.

Det var forventet, at institutionslederne ville forholde sig negativt til udsagn 3, 5 og 8, være skeptiske overfor forvaltningens motiver til 2, 6 og 7, mens jeg forventede enighed med 1 og indifferens overfor 4.

Jan Alexis Nielsen

Gradsforskelle i videnskabelig realisme hos Popper og Hacking

- set som konsekvens af forskelle i deres
epistemologiske positioner

Indledning

I denne artikel vil jeg give en fremstilling af Karl R. Poppers (1902-1994) og Ian Hacking (f. 1936) videnskabelige realisme. Dette giver grobund til en diskussion af forskelle og ligheder i de to videnskabsteoretikers tilgang til videnskabelig realisme. Jeg vil søge at vise, hvorledes man kan se, at de bekender sig til hver deres form for videnskabelig realisme, centreret omkring hhv. teori og entiteter. Fremstillingen vil ydermere søge at vise, hvorledes man kan tale om lighedspunkter i deres respektive måder at være videnskabelige realister på.

En af hovedkonklusionerne i artiklen bliver, at deres forskellige fokuspunkter er en helt automatisk konsekvens af deres forskellige epistemologiske opfattelser. Det viser sig, at nøglen til at indse Poppers og Hacking's bekendelser til videnskabelig realisme er gennem deres respektive syn på videnskabens rolle i den menneskelige erkendelsesproces, deres respektive syn på teoriudvikling og måske vigtigst: Forholdet mellem teori og eksperiment. Der vil således blive redegjort for disse nøglepunkter. Indledningsvis vil jeg dog forsøge at

give et billede af, hvad der menes med videnskabelig realisme i denne kontekst.

Videnskabelig realisme

En grov skitse af videnskabelig realisme¹ kan gives ved at lytte til Jay F. Rosenberg². *Die Sendung mit der Maus* (et tysk børneprogram) forsøger at forklare fx *photoluminescence* - 'how stickers glow in the dark'. I forklaringen indgår entiteter såsom elektroner og atomer, som indgår i en model. Iflg. Rosenberg kræver en tro på disse forklaringer, en tro på, at modellerne fortæller noget approksimativt sandt, og at entiteterne eksisterer. Dette vil en videnskabelig realist gerne tro på. Overordnet siger denne skitse noget om produktet af videnskab og videnskabens objekter. Lad os anse produktet af videnskab (som er viden) i form af teorier. Vi bemærker, at vi må tale om *grader* af videnskabelig realisme mht. realisme om teorier. Spørgsmålet er, om succesfulde teorier er sande, kontingent sande eller rettet mod sandheden. Dette illustrerer en kompleksitet, som vi må forholde os til, når vi senere skal sammenholde Popper

og Hacking. Når der tales om, at den eller den person er realist, skal der tales om, at 'vedkommende er realist i den forstand, at...?', og derefter fordres en redegørelse for den nærmere betydning heraf. Videnskabelig realisme om objekter angår i vores kontekst primært teoretiske objekter og deres eksistens i den forstand, at det er ikke-observerbare objekter, som indikeres i forskning. Læg mærke til at realisme om disse to aspekter (teori og objekt) ikke implicerer hinanden, det er fuldt ud muligt at være realist mht. teorier uden at være realist mht. entiteter og omvendt. Det sidste giver sig selv, det første kan vi bevise med Russells teori om, at egennavne er bestemte beskrivelser (herved kan vi lave alle teorier til eksistenssætninger og derved tale om fiktive objekter). Det skal nævnes, at videnskabelig realisme bedst ses som et synspunkt eller bevægelse og ikke som en decideret doktrin, der er måder at se indholdet af naturvidenskab på (Hacking 1983, pp. 26).

Teoribegreb hos Popper

Implicit i spørgsmålet om teoriens videnskabelighed ligger allerede en sondring mellem videnskab og metafysik (pseudovidenskab). Popper stiller sig kritisk overfor den logiske positivismes definition på adskillelsen. Carnap, en fremtrædende logisk positivist, forsøger at gøre distinktionen sproglig; således at videnskabelig omgang er meningsfuld, mens metafysisk ikke giver mening. Rudolf Carnap, indikerer, at spørgsmålet 'hvorfor?' implicit indikerer, at spørgeren "... einem wissenschaftlichen, nicht-metaphysischen Sinn [mening] meint. Er [spørgeren] bittet uns einfach, etwas zu erklären, indem wir es im Rahmen empirischer Gesetze

betrachten" (Carnap 1976, pp. 20). Den logiske positivismes metode er induktion. Meningsfulde sætninger skal kunne verificeres, ellers ville de ikke fortælle noget om verden. Popper deler ikke dette standpunkt, for han argumenterer, at videnskabelige teorier ofte stammer fra metafysik eller myter³. Det er værd at bemærke, at Poppers sondring *ikke* angår meningsfuldhed kontra ikke-mening modsat de logiske positivister (Magee 1985, pp. 47). Det er for ham irrelevant, *hvilken* sandhedsværdi en teori har, det vigtige er, *at* den har en sandhedsværdi. Dette antyder det første aspekt af Poppers realisme. Endvidere er der, idet Popper ikke afskriver mening i metafysik, antydet et argument for, at Popper rent faktisk kan kalde sig selv realist. Dette vil fremgå tydeligere senere.

Sondringen mellem videnskab og metafysik er dog central for Poppers projekt om en definition på videnskabelighed. Han gør opmærksom på den bredde/snæverhed, der kendetegner visse udsagn. Dette ses ved visse udsagns evne til at blive bekræftet, hvis bekræftelsen søges i sig selv. En sådan bekræftelse har iflg. Popper kun værdi, hvis den står som resultat af vovede forudsigelser eller efter *genuine tests* (eksperimenter) af disse og ikke pga. teorier, som tillægges hjælpesætninger ad hoc. Centralt her er tanken om eksperimenter, hvor disse er deciderede (tilpassede) angreb på sandheden af en given teori. Eksperimenter indtræffer altså først, når teoretikeren har gjort sit arbejde. Postulerede teorier skal således bombarderes med velovervejede angreb på deres sandhed. Teorier skal være vovede udsagn, der udstiller sig selv og åbner for muligheden af at blive ramt af angreb - de skal være falsificerbare.

Falsifikationsdoktrinen hos Popper

Nogle teorier kan falsificeres, dette vil sige, at der er mulighed for, at kunne observere en kontradiktion af teorien. En teori der ikke kan falsificeres, besidder en evne, til at kunne forklare alt⁴. Popper gør opmærksom på, at der herigennem ikke læres noget nyt om verden. Informativitet opnås først, når mennesket opdager noget, som et postulat (hypotese) ikke kan forklare, mere specifikt: Det er først gennem erkendelsen af, at en hypotese ikke er rigtig, at den lærer mennesket noget om verden, nemlig, at en ny hypotese må formuleres. Mennesket bliver klogere på verden gennem 'trial and error'-princippet, mennesket lærer af sine fejl. Vi ser allerede her en drejning væk fra Carnaps empiriske stilling, Popper indtager en langt mere rationalistisk, om end kritisk, tilgang. Poppers falsifikationsdoktrin er denne fremstillings nøgle til at problematisere hans realisme overfor såvel Hacking som ham selv(!). Ansatsen til falsifikationsdoktrinen er et svar på induktion som videnskabelig metode. Problemet ved induktion udspringer af overvejelsen om eksistensen af et kvantitativt grænsepunkt for eksempler på sandheden af en hypotese⁵.

Popper retter et angreb imod induktion som forklaringsmetode. Dette sker gennem et angreb på Hume, som arbejdede med dette induktionsproblem. Hume forkaster, at induktion kan retfærdiggøres logisk, Popper tilslutter sig dette synspunkt. Han modstiller sig dog Humes forsøg på at redegøre for induktion igennem den menneskelige vanedannelse ud fra ligheder (Hume 1985, Book 1 Part III Sect. VI-XV). Poppers kritik er sammenlignelig med Husserls kritik af den repræsentative perceptionsteori dvs. et argument om, at lighed ikke er en naturgiven egenskab, det er

noget mennesket tilføjer ved en fortolkning. Induktion kan iflg. Popper således hverken retfærdiggøres logisk eller rationelt. Hvis induktion skulle være menneskets videnskabelige metode, ville det betyde, at tilsyneladende viden blot er tro baseret på vane (Popper 1996, pp. 52). Her ses en antydning til det andet af de to aspekter ved Poppers realisme. Det første aspekt angår ideen om, at viden ikke blot er tro, men en tilnærmelse af sandheden. Dette kan induktion iflg. Popper ikke tilbyde. Han udskifter den med en idé om gisninger og gendrivelsler (*ibid.*, pp. 53). En dybere omtale af Poppers realisme i denne henseende fordrer et blik på den metode, som muliggør den. Popper fastslår, at det videnskabelige projekt er at opstille falsificerbare teorier.⁶ Det er nu netop falsificerbarheden, der er kriteriet for, at en teori er videnskabelig. Teoriers falsificerbarhed afhænger alene af, at de, som universelle udsagn, ekskluderer andre udsagn, og derved forbyder visse hændelser.

Når en teori forbyder visse hændelser, tillader den parallelt eksistensen af et logisk muligt udsagn (på baggrund af en observation) som ikke er konsistent med den. Dette åbner for en mængdeteoretisk tilgang til falsifikation. En teori er falsificerbar, hvis og kun hvis mængden af de potentielle falsifikationer ikke er tom. Falsificerbare teorier påstår strengt taget alene noget om den potentielle falsifikationer. Dette er en tydeligere antydning af det første aspekt af Poppers realisme. Aspektet angår ideen, om at teorier har en sandhedsværdi. Iflg. Popper er det altså nødvendigt, at teorier er falsificerbare for at kunne være videnskabelige. Jeg har her allerede afsluttet det første aspekt i Poppers realisme. Det andet aspekt afsluttes først med hans idé om

teoriudvikling. Her klargøres det, at teorier konvergerer mod virkeligheden.

Metode & bevægelse

Den ovenstående konvergens sikres ikke af induktion som metoden for udviklingen af teorier. Det er derfor nødvendigt for Popper at finde et alternativ hertil. Han ser det videnskabelige arbejde som en form for rationel handling, og dets rationale er et mål om at "finde tilfredsstillende forklaringer" (ibid., pp. 69). Denne rationalitet var ikke at finde i induktion, og alternativet (gisninger og gendrivelse) er ikke overraskende en deduktiv metode - et samspil mellem deduktion og eksperimenter. Popper forklarer videnskabens udvikling som en udvikling gennem den hypotetisk-deduktive metode. Udgangspunktet i metoden er en hypotese, der består af såvel en teori, i form af et universelt udsagn, og et lokalt forhold eller startbetingelser, i form af et singulært udsagn. Herudfra kan et nyt udsagn deduceres. Nu udføres specifikke eksperimenter for at fastslå, hvorvidt betingelserne i det deducerede udsagn holder, hvis ikke kan udgangspunktet gendrives via *modus tollens*. Ovenstående er definitionen på begrebet teori; en mere klar formulering kunne være: En teori er et logisk system af (basis)udsagn, hvorudfra det (under givne startbetingelser) er muligt at deducere konsekvenser, der også er udsagn.

Igennem strenge krav til udgangspunktet sikres, at dette bliver formodede beskrivelser af naturens strukturelle egenskaber og således i naturen gemte *kausaliteter*. De forklaringer, som videnskaben leder efter, er former for årsagsforklaringer. Det er ikke uproblematisk for Popper at snakke om årsagsbegrebet. Det klassiske kausalitetsbegreb er qua fallibalismen

metafysisk. Popper omgår dette ved at udstyre mennesket med en metodologisk tilgang til verden, der kommer meget tæt på kausalitetsprincippet. "[B]egivenheder af arten A altid og overalt bliver efterfulgt af begivenheder af arten B" (Popper 1996, pp.198). Hermed bibringer Popper en universel lov, der tillader at tale om kausale forbindelser og nødvendige sammenhænge fordi han nu kan definere kausalitet på følgende måde: 'B er kausalt forbundet med begivenheden A, hvis og kun hvis A er årsag til B' (Popper 1996, pp. 198).

Videnskaben udvikler sig ved en processuel gennemløbning af den hypotetisk - deduktive metode. Iagttagede problemer forklares af en teoridannelse, hvor igennem en hypotese opstilles, udsættes for kritiske test (eksperimenter) og falsificeres. Et nyt problem er opstået, men igennem falsifikation er der skabt avancement. Det nye problem er mere uddybet end det oprindelige. Falsifikation er det bevægende moment i processen, og er altså garant for en stadigt dybere indsigt i verdens struktur. Det er gennem falsifikation, at videnskaben udvikler sig mod noget mere rationelt (Popper 1972, pp. 361). Men (og det er centralt for en afgrænsning af Poppers realisme) den ultimative forklaring eksisterer ikke. Mennesket kan ikke forvente, at det kan opnå en beskrivelse af en midterste essens i verden (Popper 1996, pp. 73). Det kan dog gennem stadige søgen og aktivitet i videnskabens projekt tilnærme sig sandheden mere og mere. Popper har således modificeret essentialismen. Nye teorier kan passere flere og flere kritiske tests - de bliver stadigt bedre *befæstede* [corroborated] (ibid., pp. 44). Der er konvergens af teoriudviklingen mod virkeligheden. Vi ser her en mulig tolkning

af Popper som besiddende et evolutionistisk syn på teoribegrebet. Det er altså 'survival of the fittest', der tæller som udvalgsprincip (se bl.a. Nielsen 1996).

Videnskabelig realisme hos Popper

Popper bekender sig primært til en form for videnskabelig realisme mht. teorier. Som jeg løbende har antydnet, ses Poppers realisme i to hovedaspekter. (1) Videnskabelige teorier har altid en sandhedsværdi, og (2) Videnskabelig udvikling i form teoriudvikling konvergerer mod virkeligheden. Teorier bliver stadig mere sande. Det første aspekt er i lyset af Poppers definition af videnskabelige teorier ret uproblematisk. Derimod er der i det andet aspekt, en hurdle som Popper må forcere. Et postulat om konvergens af teoriudvikling fordrer et fast punkt, som konvergens kan gå imod. Implicit fordres altså én gennemgående sandhed, som teorierne forsøger at nærme sig. Det er dog for Popper ikke et større problem, beviset er et sprogligt bevis: Netop det faktum at vores teorier falsificeres, indikerer en idealitet, en grundlæggende sandhed. Der er således konvergens af teoriudvikling mod virkeligheden. Læg mærke til at hans realisme her bliver en commonsense realisme i den forstand, at der er en bevægelse imod fallibalismen.

Jeg vil definere Poppers realisme som værende en mellemstærk videnskabelig realisme. En stærkere realisme (Popper kalder denne for metafysisk realisme) går skridtet videre, og fastholder muligheden for, at den 'sande' teori om verden kan opdages og formuleres af mennesker. Dette ekstrem er ikke nødvendigt for Poppers metodelære, videnskabens mål er klart nok defineret herudfra (den skal forklare, og den

bedste forklaring er den strengest testegnede og mest testede) (ibid., pp. 78). Den realisme Popper bekender sig til, er altså præget af en dobbelthed i styrke. Den er vag i den forstand, at der igennem den ikke gives garanti for, at teorier reflekterer virkeligheden udover, at de bliver stadigt bedre befæstede. Men den er stærk i den forstand, at den arbejder med en teoriudvikling, der konvergerer mod virkeligheden.

Det er vigtigt hele tiden at holde for øje, at en *teori* om realisme står i spænding til demarkationsprincippet, qua fallibalismen. Realisme bliver for Popper hverken en empirisk eller videnskabelig teori, det er pseudovidenskab. Men vi husker jo, at pseudovidenskab ikke nødvendigvis betyder ikke-mening, og han tillader sig da også at være "... a commonsense realist" (Popper 1972, pp. 322). Endvidere beskriver han i en fodnote, at han er overbevist om realiteten af den fysiske verden, at domænet af teoretiske objekter må være reelt (Popper 1972, pp. 323, note 7). Der er dog ikke tvivl om, at Poppers epistemologi primært omhandler teorier. Objekter og navne som korresponderer til dem, er derimod blot byggesten i vores teorier. Jeg foreslår derfor, at vi skal se Poppers bekendelse til en realisme om teoretiske objekter som en realisme om de underliggende regulariteter og naturlove. Den er for mig at se ikke direkte overensstemmende med Hackings realisme om objekter og under alle omstændigheder sekundær i forhold til Hacking. Jeg vil sige mere om dette i den endelige sammenholdning med Hacking.

Jeg ser det ikke som et tilfælde, at realisme mht. teorier er det primære for Popper. Han siger jo netop, at erkendelsesprocessen må være centreret i teoriers evolution (deres stadigt dybere befæstelse).

Fra Rationalitet til Realisme

(1) Vi så, at videnskabens rolle hos Popper hovedsagligt angik accept og afvisning af teorier. Videnskaben har altså fokus på opdagelsers intellektuelle produkter - teorier - og disses retfærdiggørelse. Dette er modsat et fokus på selve opdagelserne (spørgsmål om hvem der stod for dem, hvilke sociale faktorer bidrog til dem osv.), som iflg. Popper ikke spiller en rolle i videnskaben. Der tales her om to overordnede kontekster: *context of justification* og *context of discovery*, de er skildret af Reichenbach. (se bl.a. Hacking 1983, p. 6). Det bør ikke overraske os, at Popper fokuserer på det intellektuelle produkt af en opdagelse. Det er jo netop i teorier, at Popper tager udgangspunkt, og teorier er jo netop genstanden for hans *metode*.

(2) Popper har altså en metodeorienteret tilgang i form af en holdning om, at naturvidenskab er indbegrebet af en rationel erkendelsesproces. Hans metode er for ham den eneste metode for at opnå stadig bedre viden. Metoden bliver på sin vis en transcendent betingelse for videnskaben, alene i den forstand, at den er ahistorisk.

For at forstå Hacking og hans brud med Popper, er Kuhns syn på videnskab værd at have in mente. Iflg. Kuhn følger videnskabelig udvikling ikke en bestemt metode. Videnskab er ikke hypotetisk-deduktiv, og selvom videnskaben indeholder hypoteser, selvom videnskaben foretager deduktioner og tester hypoteser, beskriver dette ikke teoriudviklingen. Udviklingen skal ses "... som en række traditionsbundende perioder, som er adskilt ved ikke-kumulative brud" (Kuhn 1969, pp. 245). I denne sætning ligger to

elementer: (1) I de 'traditionsbundende perioder' føres normalvidenskab (puzzle-solving); det er ikke accept og afvisning af teorier, der er i fokus. Puzzle-solving sker under direction af et paradigme, (2) disse holder ikke evigt (anomalier i puzzle-solving), og revolutionerende teorier skaber et nyt paradigme. Mellem paradigmer er der inkommensurabilitet, og der tales derfor om 'ikke-kumulative brud'. Der kan altså *ikke* længere tales om konvergens af teoriudviklingen.

Der er for Kuhn nok historiske beviser på, at det er forkert at skelne skarpt mellem det vi ovenstående kaldte 'context of justification' og 'context of discovery'. Der er ingen, der som sådan er vigtigst. Dette standpunkt overtager Hacking. Jeg er tilbøjelig til at tro, at Hacking anser diskussionen, om hvilken 'context' der er vigtigst, som en pseudodiskussion, der er en arv fra den klassiske diskussion om subjektivism og objektivisme.

Hacking transponerer nu skellet mellem de to kontekster til et skel mellem *representing* og *intervening*. For Hacking kan det *ikke* afgøres, hvilken af disse der er vigtigst. Det er mere et forsøg på at sige, at 'ja, der findes forskellige *momenter* i videnskaben', men begge er nødvendige. Modsat Popper mener Hacking altså, at der ikke er en overordnet metode i videnskaben; videnskabsteorien er historisk. Igennem en vekselvirkning mellem repræsentation og intervention spiller accept og afvisning af teorier blot en lille rolle for videnskabens samfund. Disse var de *eneste* givtige fokuspunkter for Popper. Hacking mener modsat Popper, at *rationalitet* ikke har en primær rolle i videnskaben (Hacking 1983, pp. 15). Det er for Hacking meget mere spændende at se på *realisme*. Dette er en

frugtbar forskel til Popper, lad os derfor gå dybere ned i begreberne 'representing' og 'intervenering' hos Hacking.

Repræsentationer og Manipulationer

Repræsentationer [representations] er komplicerede spekulationer, som forsøger at repræsentere verden (ibid., pp. 133). Repræsentationer er for Hacking offentlige, det er ikke som hos fx Locke en idé, der repræsenterer noget i verden, der ikke offentligt 'kan tages og føles på'. Det drejer sig om repræsentationer af virkeligheden(!) gennem teorier og modeller. Naturen er for Hacking en gang for alle fastlagt virkelighed.

Interventioner [interventions] er en omgang med såvel reelt og teoretisk eksisterende objekter i afgrænsede udsnit af verden. Denne omgang er en manipulation af disse objekter og dermed verden som sådan, og foregår igennem aktivitet med konstruktioner og instrumenter. Mennesket kan iflg. Hacking kun lære noget om verdens hemmeligheder igennem manipulation (ibid., pp. 149). Han fordrer mere forståelse for vigtigheden af disse aktive manipulationer (herunder eksperimenter) rolle i videnskaben, der er blevet tilsidesat alt for længe (ibid., pp. xv). Intervention handler i bund og grund om eksperimenter. Videnskabens kerne er for Hacking en vekselvirkning mellem repræsentation og intervenering, ikke en metode der alene fokuserer på repræsentationernes berettigelse. Overordnet kan repræsentation og intervenering altså ikke adskilles, der kan altså ikke bedrives forskning eller videnskab generelt ved at abstrahere fra teorier eller manipulationer. Men hvad er videnskabens rolle så for Hacking?

Videnskab, teori og eksperiment

Lad mig begynde med at løfte sløret for hans realisme mht. teorier. Han er semantisk realist mht. teorier. Dette skal forstås på den måde, at teoriens sandhed afgøres af virkeligheden selv (naturen er, som den er), men han følger alligevel en strengere realisme: Selvom der findes *truthmakers*⁷ i naturen, som gør teorier sande, så kan det ikke bruges til noget i videnskabsfilosofien. Det afgørende er, hvad mennesket kan *gøre* med naturen [intervene], ikke hvad det *siger* om den [represent]. Når en praksis af repræsentation er startet, vil der unægtelig følge en andenordens repræsentation, og det viser os, at vi faktisk kun kan tale om realisme i førsteordens repræsentationer (ibid., pp. 136). Problemet opstår, når mennesker får flere repræsentationer af den samme ting, og der opstår en kamp mellem repræsentationer. I videnskaben går mennesket ud og *arbejder*, det er altså en teknisk proces. Læg mærke til, at der er stor sammenhæng med den græske term *techné*. Erkendelsesprocessen er teknisk. Teoriens rolle formindskes i forhold til Popper. "The final arbitrator in philosophy is not what we think but what we do" (ibid, pp. 31). Når mennesker siger noget om verden, og bruger en term, har de ikke beskrevet et decideret objektivt sagforhold, teorier er ikke forbundet med ontologi. Når en teori antages, har det ingen ontologiske implikationer. Netop derfor vil Hacking sige, at semantisk realisme mht. teorier ikke er det, man skal forstå ved videnskabelig realisme. Mren han må bruge et andet argument for videnskabelig realisme. Mere om dette senere.

Hos Kuhn lærer vi, at formelle udtryk kan antage forskellige epistemiske roller (Kuhn 1969, pp. 226). Det ses bl.a. i de

symbolske generalisationers mangeartede ansigter i forskellige problemstillinger og kontekster. Denne forskel i epistemiske roller kan overføres til Hacking's syn på repræsentationer (herunder teorier). Teorier *kan* blot spille en rolle i konstruktioner af modeller, nogle af disse modeller *kan* være sande billeder af virkeligheden. Hos Hacking kan der ikke siges noget generelt om teoriens rolle, og en teori ville aldrig kunne tilskrives en *fast* sandhedsværdi. Han bekender sig til en moderne semantisk opfattelse af teorier, som vi bl.a. finder den hos Ronald Giere: Teorier skal ikke ses som overordnede systemer, der forsøger at dække store mængder erfaring. De bør derimod ses som en mængde af teoretiske modeller, hvor teoriens forklaringssevne og forudsigelseskraft nu er en funktion af den pågældende model (Honderich 1995, pp. 871) og (Giere 1999, p. 97-117).

Der er iflg. Hacking meget, vi kan lære af Kuhn, bl.a. bevægelsen væk fra monisme mht. metode til en pluralisme. Men Hacking mener ikke, at Kuhn selv slipper fri af metode (der er stadig nogle faste mønstre, der går igen).⁸ Iflg. Hacking må vi fastholde en pluralisme. Dermed ikke sagt, at der ikke er faste momenter, som går igen i videnskaben så som teorier, eksperimenter, modeller, fænomener(...) . Læg mærke til, at jeg lader listen fortsætte. Hacking mener, at disse momenter kan være alt muligt.⁹

Intervention får som sagt en central status hos Hacking, der er en overordnet forskel til repræsentationer, idet praksis ikke lyver. I modsætning til teorier kan der gennem praktisk manipulation af virkeligheden opstå en praktisk sikkerhed (Hacking 1983, p. 265). Eksperimenter er overordnet reelle aktiviteter, som har en særlig konstruktiv rolle i en ganske

særlig sammenhæng. Hacking går mht. intervention længere end Kuhn. Eksperimenter kan have et eget liv! Hvad vil dette sige? Hacking lader os først følge en distinktion mellem én bestemt temporal opfattelse af teori og eksperiment, nemlig tilfældet teori *før* eksperiment. Det drejer sig på den ene side om en svag version, der blot fastholder, at man må besidde en idé om naturen og apparater, inden man kan udføre et eksperiment. På den anden side en stærk version, som fastholder, at eksperimenter først får betydning og værdi ved tests af teorier (ibid., pp. 153-4). Det er værd at bemærke, at Popper jo ganske klart er fortaler for den stærke version, teoretikerens arbejde er længe færdigt, når eksperimenter i form af kritiske tests påbegyndes. Hacking afviser den stærke version. Et eksperiment kan udføres af nysgerrighed. Der findes altså eksperimenter, der alene vil undersøge opførslen af fænomener. Ved disse kan der ikke tales om, at udøveren af eksperimentet er i gang med at fortolke resultatet i lyset af en teori. Hacking afviser ikke, at eksperimenter nødvendigvis må kræve teorier (i form af ideer), han afviser heller ikke, at nogle eksperimenter har til opgave at teste teorier, men der er unægtelig tilfælde, hvor eksperimenter går forud for formuleringen af teorier. Udover dette kan eksperimenter til tider bruges på måder, der hverken angår testning af teorier eller induktive observationer, det kunne dreje sig om forsøg, der eventuelt forbedrer en given teknologi (ibid., pp. 164). Hacking nægter altså at begrænse sig til en overordnet vurdering af teoriens og eksperimentets temporale status. Historien har vist, at der både skabes viden ved opstilling af postulater, testning af disse gennem eksperimenter (teori før eksperiment) og

ved observationer, hvor ud fra teorier formuleres (eksperiment før teori). Han hævder, at der ikke kan drages almene konklusioner, og nægter derved at pege på enten empirismen eller rationalismen som overordnet videnskabelig metode. Hos Hacking skal vi se fra tilfælde til tilfælde - fra teori til teori mht. fremtidig teoridannelse. Dette er i klar kontrast til Popper. Eksperimenter og manipulation af verden får således, hos Hacking, et helt eget liv i den forstand, at de kan have aldeles forskellige formål og anvendelsesmuligheder i forskellige sammenhænge uden, at der nødvendigvis er en kobling til teori. Videnskab handler altså om at lære at falde ind i naturens rytme, naturen er en allerede givet kausal virkelighed. Mennesket kan lære at blive medspiller til naturen ved at lære at manipulere den.

Videnskabelig realisme hos Hacking

Teorier er altså iflg. Hacking noget sekundært, og kan derfor ikke bruges som et primært argument for videnskabelig realisme. En realisme om 'representation' kan altså ikke bruges som den afgørende præmis i et argument for videnskabelig realisme. Han ønsker heller ikke at forsvare den klassiske realisme. (Klassisk realisme siger, at typiske fremtrædelser peger tilbage på en bagvedliggende realitet.) Naturvidenskab illustrerer kun realisme, den begrundes den ikke. Hacking må altså forsvare realisme. Dette forsvar baseres på handlinger, eksperimenter og objekter. Han ønsker ikke at underspille teoriens rolle i en videnskabelig realisme, men vil blot vise os, at de ikke kan tage en primær rolle i denne kontekst. Jeg har skitseret Hackings realisme mht. til teorier, et yderligere aspekt er, at han ikke direkte modstiller sig, at

teorier sigter mod sandheden. Han siger blot, at dette peger udover nutiden ind i en ubestemmelig fremtid. Teorier kan altså godt pege mod sandheden (og det gør de fleste), men det er ikke muligt at afgøre i nutiden, om de er sande (ibid., pp. 263). Læg mærke til, at dette ikke retfærdiggør en konvergens af teoriudviklingen mod virkeligheden. Han *er* altså en semantisk realist mht. teorier, men det er ikke teorier, der sikrer en videnskabens status som en kognitiv proces.

Den bedste støtte til videnskabelig realisme skal findes ved at undersøge de eksperimenter, manipulationer og interventioner der opstår her igennem. En undersøgelse af eksperimenter frem for teorier viser, at det er muligt at manipulere visse teoretiske objekter rutineret og tilforladeligt – det er muligt at manipulere med standardprocedurer og apparater. Teoretiske objekter omfatter generelt alle de objekter, som er postuleret af en teori, men som ikke er observerbare (fx partikler) (ibid., pp. 26). En bedre betegnelse for dem er måske *posits*.¹⁰ Realisme om disse er det centrale i Hackings realisme. Hacking fører dette overordnede 'postulat': Hvis bestemte ord bruges til at betegne P, og P's årsagssammenhænge kan anvendes, så indikerer det, at der er noget om snakken om dette P's eksistens. Derfor er det i menneskets praksis, at eksistensen af posits skal bevises. Læg mærke til, at Hackings 'postulat' *ikke* er en hypotese om, at der findes posits afhængigt af, om praksis lykkes. Posits bruges iflg. Hacking lige så konkret som en hammer. Der er hos Hacking en form for pragmatisme i den forstand, at idet posits kan bruges igen og igen, antager man underforstået deres eksistens, ligeså vel som man allerede

antager (qua kausalsammenhænge), at fx blyanten eksisterer, når der skrives noget. Troen på posits er altså pragmatisk begrundet, og behøver ikke nødvendigvis at blive underbygget af en given teori. Lad os forsøge at se på argumentationen for det ovenstående.

Det er den eksperimentelle omgang med posits, der giver grund til at tro på, at de er virkelige. Hacking føler sig overbevist herom, da det i forsøg har vist sig, at det var muligt at ændre ladningen af en *niobium kugle* ved at sprøjte hhv. positroner og elektroner på den (ibid., pp. 23). Det vigtige heri er, at der tilsyneladende findes nogle standard udledere [emitters], som kan bruges til at sprøjte elektroner, for at finde bestemte virkninger på andre forekomster af teoretiske objekter - mennesket kan lære nye ting. Evnen til at manipulere et objekt på en tilforladelig måde betyder, at der skabes forståelse af de kausale egenskaber for objektet. I dette tilfælde anskaffes en virkelig, praktisk og ikke-teoretisk viden om teoretiske objekter som årsager. Dette fører Hacking til at føle sig overbevist om deres virkelighed - "... if you can spray them they are real" (ibid., pp. 23), derfor er "[t]he 'direct' proof of electrons and the like ... our ability to manipulate them" (ibid., pp. 274). Læg mærke til, at Hacking *ikke* siger, at *elektroner* eksisterer. Der eksisterer derimod visse kausalsammenhænge, som mennesket forbinder med elektroner. Det er altså en implikation af en dybere sammenhæng mellem, fx lynnedslag og elektriske strømme, som vi *kald*er elektroner. Elektroner (og andre posits) er altså *tekniske* konstruktioner, et redskab *for* mennesket, som beriger dets praksis. Elektroner er ikke de tidligere nævnte *truthmakers*. Troen på, at der eksisterer posits kræver ikke, at

der kan skabes en decideret viden herom. Det er den aktive omgang med verden og ikke teoretisering, der er det bedste bevis for realisme. Hacking er altså realist mht. posits, og hans argument for det er et eksperimentelt argument (ibid., pp. 265). Det er erkendelsen af, at posits kan bruges til at ændre andre forekomster, der implicerer troen på deres eksistens. Troen på posits er altså pragmatisk begrundet, og behøver ikke nødvendigvis at blive underbygget af en given teori. Selvom Hacking overtager synspunkter om, at al videnskab foregår i et teoriladet¹¹ miljø, betyder det ikke, at der er en systematisk kobling mellem antagelsen af en given teori og troen på posits. Troen på teoretiske objekters eksistens kan iflg. Hacking begrundes pragmatisk, uden at dette indlemmer (embed) en teori (ibid., pp. 29). Den praktiske vished der skabes om disse objekters virkelighed, kan ikke senere omstødes - ingen ny fysik kan afkræfte deres eksistens. De er i Wittgensteins terminologi blevet et fikspunkt i menneskets sprogspil. Hacking mener altså, at der er visse fænomenale stabiliteter og regulariteter, som ligger fast - det er kun teorier og repræsentationer, der er foranderlige. Vi ser altså en bevægelse væk fra realisme om teorier til en realisme om posits, vi må bevæge os fra repræsentation til intervention.

Jeg ser det ikke som et tilfælde, at realisme mht. posits er det primære for Hacking. Han siger jo netop, at erkendelsesprocessen må være centreret i en teknisk proces (i menneskets omgang med naturen).

Forskelle & Ligheder

De to videnskabsteoretikere bekender sig altså begge til videnskabelig realisme. Det

er dog klart for os, at der er væsentlige forskelle i såvel deres argumentation og endelige position. Ganske overordnet ligger det primære argument for videnskabelig realisme, hos Popper, i videnskabelige teorier og deres udvikling. Dette er ikke tilfældet hos Hacking, som fortæller os, at det eneste gode argument for videnskabelig realisme ligger i eksistensen af teoretiske objekter - posits. De når altså hver deres position inden for en overordnet videnskabelig realisme på baggrund af hver deres fokuspunkt. Popper er realist mht., at teorier har sandhedsværdi, at mennesket qua teoriudvikling indenfor hans metode nærmer sig sandheden mere og mere. Hacking er realist mht., at mennesket kan lære at anvende visse ikke-observerbare objekters kausale egenskaber til at ændre andre fænomener i naturen. Når mennesket derfor kan manipulere virkeligheden med disse tekniske konstruktioner, må disse have real-eksistens. Popper har teorier som fokus, Hacking har objekter [posits] som fokus.

Men billedet er mere facetteret end beskrevet ovenfor. Popper bekender sig også til en form for realisme mht. teoretiske objekter, mens Hacking bekender sig til en form for realisme mht. teorier. Der er altså tilsyneladende visse ligheder mellem dem, og jeg vil nu forsøge at udrede disse dybere så vi kan danne os et billede af, om de nærmer sig hinanden, eller om deres standpunkter vitterligt er inkommensurable. Hacking's realisme mht. teorier har jeg beskrevet som en streng semantisk realisme. Hermed menes, at hans semantiske syn på teorier og hans syn på at virkeligheden er, som den er, gør ham i stand til at konkludere, at teorier nødvendigvis må have en sandhedsværdi. Så langt følger han altså Popper, der jo netop havde fokus på vigtigheden i, at

teorier har en sandhedsværdi. Hos Hacking er der også givet plads til, at teorier ideelt set kan sigte mod sandheden, men tilbage står det faktum, at de ikke kan tilskrives en fast sandhedsværdi. Hos Hacking er der altså ikke nødvendigvis konvergens af teoriudviklingen mod den faste natur, det er dog heller ikke sikkert, at der er divergens men 'the truth is': der kan ikke siges noget generelt om dette. Her bryder han altså med Popper, der jo netop anser teorierne som stadig bedre befæstede [corroborated] og er sikker på, at de bevæger sig tættere og tættere på sandheden. Hacking's realisme mht. teorier er altså mindre stærk end Poppers, med stærk mener jeg selvfølgelig graden af realisme og ikke en kvalitativ hierarkisk distancering. Den *tør* mindre end Poppers, og er for Hacking også sekundær i hans videnskabelige realisme. Jeg har allerede givet udtryk for, at Popper bekender sig til en realisme mht. teoretiske objekter. Umiddelbart syntes det ikke, at man kan gradbøje denne gren af realisme (hvorvidt teoretiske objekter eksisterer eller ej). Dette sætter os nu i en position, hvor vi kan konkludere, at de åbenbart begge har den samme realisme mht. teoretiske objekter, eller gør det?

For det første er det værd at notere sig, at Poppers bekendelse foregår i en fodnote - der er ikke indikationer på, at han har villet/turdet bruge meget energi på dette spørgsmål. Når jeg siger, at han muligvis ikke tør at antage et distinkt standpunkt her, ligger det i, at han nok i denne sammenhæng ikke vil rode sig ud i metafysiske spekulationer, hvilket et sådant standpunkt netop ville være qua hans metode. Jeg tror, at Poppers såkaldte realisme mht. teoretiske objekter kan reduceres til en *tro* på underliggende naturlove og regulariteter. For det andet *må*

enhver sådan tro på realiteten af sådanne størrelser, for Popper, være intimt knyttet til teorier. Dette ses, da han jo netop har fokus på teorier i sin realisme. Enhver reference til teoretiske objekter afhænger fuldt ud, af de teorier hvori disse objekter er indlemmet. Lad mig formulere det endnu klarere: Poppers realisme om objekter (ikke-observerbare såvel som observerbare) er blot en implikation af de commonsense udsagn, der ytres i hverdagen. Det drejer sig altså ikke, som hos Hacking, om at mennesket overbevises om teoretiske objekters real-eksistens gennem dets aktive brug af disse i forsøget på at manipulere verden. Det drejer sig hos Popper om, at mennesket gennem teorier forsøger at kortlægge fysiske regulariteter, som *må* indikere en commonsense formodning om eksistensen af disse fysiske objekter. Popper er altså nødsaget til at have teorier som udgangspunkt, for at kunne være en form for realist mht. teoretiske objekter, det er altså mere postuler (om end ganske velbegrundede) og ikke posits. Men Hacking *kan* gå skridtet videre, fordi vi iflg. ham ikke når til svaret på dette spørgsmål gennem teorier, men gennem praksis som ikke lyver. Derfor kan vi ved Hacking tale om teoretiske objekter som posits.

Der er en anden forskel mellem Popper og Hackings realisme. Læg mærke til, at Poppers metode nægter ham at ty til andet end denne form for commonsense realisme i hvert fald, hvad angår konvergensen af teoriudviklingen mod virkeligheden og realismen om objekter. Disse udsagn er pseudovidenskabelige. Men metoden sikrer ham dog en rettighed til at tage dem - for vi husker jo, at pseudovidenskab ikke nødvendigvis er nonsens. Han er da også selv overbevist om sit standpunkt, der

vil iflg. ham ikke være gode argumenter for at tro det modsatte. Hos Hacking og hans pluralisme mht. videnskabens *metoder* møder vi ikke denne problematik. Videnskabelighed afhænger af den valgte praksis og denne lyver ikke. Hackings realisme er altså mere hardcore end Poppers, det er ikke kun en commonsense *tro*.

Konklusion

Lad os slutte overordnet med at konkludere at begge har en opfattelse af et primært argument overfor en sekundær indikation. Hos Popper er realisme om teorier det primære i den videnskabelige realisme og realisme om objekter det sekundære. Hos Hacking er det omvendt. Det mest spændende aspekt er dog, at vi tydeligt ser, hvorfor de nødvendigvis må tage hver deres primære fokus i argumentationen for videnskabelig realisme. Det er en helt naturlig konsekvens af deres forskellige epistemologiske opfattelser. Hos Popper er epistemologi centreret i teorier, mens vi hos Hacking er vidne til en teknisk erkendelsesproces. Hos Hacking er epistemologi centreret i den menneskelige praktiske omgang med naturen.

Noter

¹ I vores kontekst vil jeg overordnet afgrænse videnskabelig realisme til at angå naturvidenskab. Det er primært i dette felt, at vi kan se Hackings synspunkt, og sammenholdningen med Popper mister herved ingen karakter. I modsætning til denne realisme står selvfølgelig en anti-realisme, specielt med hensyn til teoretiske objekter. Det er dog ikke denne artikels opgave at redegøre herfor.

² Ideen stammer fra artiklen: Jay F. Rosenberg - 'How and why to be a Scientific Realist', i forbindelse med dennes forelæsning på institut for filosofi ved Århus universitet 2. april 2003.

³ Ses fx i '... den klassiske, filosofiske atomisme og den moderne atomteori' (Nielsen 1996, pp. 348).

⁴ Fx Adlers teori om individualpsykologi.

⁵ Udtrykt metaforisk: Hvor mange hvide svaner skal jeg observere, for jeg kan sige, at sætningen 'Alle svaner er hvide' er logisk retfærdiggjort?

⁶ Et eksempel på en falsificerbar teori er udsagnet: 'Det regner aldrig om onsdagen'. Det ville kunne falsificeres (gendrives) ved at observere at det regnede en onsdag (Chalmers 1999, pp. 62).

⁷ Det er klart for Hacking, at teorier har en sandhedsværdi, og at denne er givet ved virkelighedens tilstand, ikke hvad subjektet finder det stuerent at tro på.

⁸ Husk at Kuhns mesterværk jo netop hed 'The structure of scientific revolution'.

⁹ 'Representing and Intervening' er da også en lang opremsning af kandidater til faste elementer i videnskaben.

¹⁰ Jeg overtager Jay F. Rosenbergs idé om at vi ikke postulerer disse objekters eksistens, men 'we posit them'.

¹¹ Hvilket netop er en konsekvens af Kuhns paradigmebegreb.

Litteratur

- Carnap, Rudolf 1976. *Einführung in die Philosophie der Naturwissenschaft*. 3. oplag. Sammlung Dialog. Nymphenburger Verlagshandlung. München.
- Giere, Ronald 1999. *Science without laws*. Chicago University Press.
- Hacking, Ian 1983. *Representing and intervening*, 8. oplag. University Cambridge University Press. London.
- Honderich, Ted (Ed.) 1995. *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford University Press. New York.
- Hume, David 1985. *A Treatise of Human Nature*. 2. udgave, 15. oplag. Penguin Books. St. Ives
- Kuhn, Thomas 1969. 'Efterskrift 1969' i *Videnskabens revolutioner*. Efterskrift 2. udgave. Fremad 1970/95.
- Lübcke, Poul (Ed.) 1996. *Vor tids filosofi - Videnskab og sprog*. 6. oplag. Politikens Forlag. Kbh.
- Magee, Bryan 1985. *Popper*. 3. oplag. Fontana Press. Glasgow.
- Nielsen, Flemming S. 1996. 'Popper som evolutionistisk filosof' i Bonde, N. et al.: *Naturens Historie Fortællere - Bind 2*. G.E.C. Gads Forlag. Åbyhøj.
- Popper, Karl R. 1972. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford University Press. Oxford
- Popper, Karl R. 1996. *Kritisk rationalisme - Udvalgte essays om videnskab og samfund*. Oversat af Haakonssen, K. & Stefansen, N., 2. oplag. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk. Kbh.

Naturalisering, handling og bevidsthed

Indledning

Spørgsmålet om bevidsthedens 'naturalisering' har ikke blot filosofisk relevans for den aktuelle bevidsthedsfilosofiske diskussion af det traditionelle sjæl-legeme problem, men er også et spørgsmål, som tiltvinger sig større og større vigtighed for empiriske videnskaber, fx kognitiv psykologi og neurologi.

Spørgsmålet angår den præcise relation mellem en persons bevidste oplevelser og de neurofysiologiske processer, der finder sted i ham. Problemet er altså, hvordan man skal beskrive forholdet, mellem det som personen oplever, og som kun kan beskrives adækvat fra et førstepersons-synspunkt, og de kemisk-fysiske processer, der foregår i personen, og som kun kan beskrives fra tredjepersons-synspunkt, idet processerne umuligt kan opleves 'indefra'. Mit ærinde i denne artikel er ikke at give en oversigt over forskellige behandlinger af og løsningsforslag til dette 'explanatory gap' (fx Levine, Nagel, Dretske, Searle, Chalmers), men derimod blot at fremhæve nogle enkelte vigtige træk ved 'naturaliseringsproblemet' for at diskutere, hvorledes en fænomenologisk analyse af handlingsoplevelsen konfronteres

med problemet (og evt. bidrager til en løsning af det).

På den ene side har vi altså beskrivelsen af oplevelsen og på den anden side beskrivelsen af de neurofysiologiske processer. Denne sidstnævnte type af beskrivelser synes om ikke problemfri, så i hvert fald ikke principielt omstridt – hvilket eksistensen af en række veletablerede videnskabelige discipliner bevidner. Beskrivelserne af førstepersons-oplevelserne er derimod en langt mere omstridt affære. Her vidner fraværet af en veletableret disciplin om det forhold, at teoretiske tiltag igen og igen bliver nødt til at vende tilbage til det principielle spørgsmål om muligheden af og grundlaget for gennemførelsen af beskrivelserne. Der synes både i bevidsthedsfilosofien og de modsvarende empiriske discipliner at være en stigende anerkendelse af, at man ikke uden videre kan reducere eller helt eliminere de subjektive oplevelser.¹ Men samtidig synes det også at være en blind forudsætning, at beskrivelsen af de subjektive tilstande skal gennemføres som subjektive rapporter om personlige oplevelser, dvs. som introspektion.² Denne antagelse er dog af

flere grunde problematisk, og nogle af de principielle problemer ved beskrivelserne af subjektive tilstande synes netop at grunde i, at man har anset introspektion for at være den eneste beskrivelsesmåde. Lad mig nøjes med blot at pege på to problemer ved den introspektive metode:

1. Når man retter sin opmærksomhed mod og forsøger at registrere og verbalt rapportere, hvordan man subjektivt oplever bestemte forhold, så ændres karakteren af disse oplevelser på en bestemt måde. Hvis jeg fx bliver bedt om at lægge mærke til og vidererapportere, hvordan det 'mærkes' eller 'føles', når jeg bevæger min krop i dagligdags handlinger, som det at samle noget op fra gulvet (eller hvordan jeg 'bestemmer' mine kropsbevægelser), så ændres karakteren af disse handlingsoplevelser mærkbart. Kropsbevægelsen opleves nu som værende 'kontekstløs', som noget der udføres uden sammenhæng med et praktisk mål, fx at samle en nøgle op man tabte, da man ville låse sin dør op (løsrivelsen af kropsbevægelsen fra sin praktiske sammenhæng vender jeg tilbage til nedenfor). Visse subjektive tilstande er således noget subjektet oplever, men ikke retter sin opmærksomhed imod. Det opleves forskelligt, når jeg ønsker at p, dommer at p eller vil at p, men selve oplevelsen af at ønske er ikke af den grund et objekt for min oprindelige oplevelse, det er derimod p. Oplevelsen af at ønske, og hvordan det føles at ønske noget til forskel fra at ville noget, kan gøres til objekt for en ny bevidsthedsakt, men det synes principielt vanskeligt at gøre den oprindeligt ikke-objektiverede oplevelse til objekt for en introspektiv akt, samtidig med at man bibeholder den oprindelige ønske-oplevelses ikke-tematiserede og ikke-objektiverede karakter (husk: det er p og

ikke min ønsken, jeg er opmærksom på). Denne kritik af den introspektive metode er ofte blevet rejst af fænomenologer (senest af Poellner 2003, s. 46ff.).

2. Den introspektive metode angår den subjektive registrering af det, som foregår i det pågældende subjekt til et bestemt tidspunkt. Fx "når jeg gør sådan med min krop, så mærkes det som...". Hvis tilgangen til det subjektive identificeres med registreringen af indre begivenheder, så er det efter min mening forståeligt, at man problematiserer den filosofiske såvel som videnskabelige værdi af en teori om subjektivitet. Der må noget mere til end blot rapporten om, hvordan det føles, når jeg gør, eller perciperer bestemte forhold. Det må på en eller anden måde være muligt yderligere at blotlægge strukturerne i de subjektive oplevelser, noget som ikke umiddelbart lader sig gøre gennem introspektion, sådan som den almindeligvis forstås. For en generel forståelse af bevidstheden er det vigtige således ikke, hvordan det introspektivt føles, når jeg fx løber stærkt modsat går langsomt, eller hvordan det føles, når jeg mediterer modsat, når jeg dyrker sport. Vigtig er derimod forskelle og ligheder mellem min oplevelse af at gøre noget, min forestilling af at jeg gør noget, og at percipere nogen, der gør noget. Det er sådanne strukturelle forskelle i den subjektive oplevelsessfære, som vi blindt forudsætter, når vi fx anklager en person, for ikke rigtigt at ville tage ansvaret, men blot at sige han vil det (forskell i de intentionelle strukturer mellem at ville, og at lade som om man vil). Og det synes at være sådanne strukturelle forskelle, som ligger til grund for vigtigheden af de nyere neurovidenskabelige opdagelser af de neurale ligheder mellem at udføre en

handling, se en anden udføre en handling, og at forestille sig, at man udfører en handling.

Fænomenologien kan blandt andet betragtes som en metode til at undersøge disse grundlæggende strukturer i bevidsthedslivet. Som sådan distancerer den sig fra en introspektiv psykologi, idet den ikke retter sig mod de enkelte oplevelser men mod deres struktur. Målet er en beskrivelse af det, der kendetegner en intentionel oplevelse som sådan, en perception som sådan, en forestilling som sådan, en erindring som sådan osv. Dette er ikke stedet at komme ind på præcis, hvordan, en sådan undersøgelse menes at kunne gennemføres ved brug af eidetisk variation. Vigtigt er det blot at hæfte sig ved, at fænomenologien præsenterer sig som en mulighed for at undersøge de grundlæggende bevidsthedsstrukturer fra et konsekvent førstepersons-perspektiv uden at være introspektion (cf. Husserl 1984, s. 201-216). Ligeledes er det vigtigt at hæfte sig ved, at gennemførelsen af et sådant projekt på afgørende vis udvider rammen for, hvad man traditionelt har behandlet som hørende til bevidstheden. Den konsekvent fænomenologiske analyse af fx perceptionen, men også af bevidsthedsakter som at dømme, ønske, tvivle osv., synes således at føre tilbage til kroppen som grundlæggende og konstituerende orienteringssystem. Kroppen inkluderes dermed i bevidsthedssfæren som en essentiel del af den subjektive oplevelse af selv og verden. Denne levede krop udgør dermed for fænomenologien en fundamental kategori for forståelsen af forholdet mellem de kognitive bevidsthedsoperationer på den ene side og kroppen som fysisk legeme på den anden side (cf. Husserl 1952, fx § 52, Hanna

and Thompson in press). Forhold som disse synes at kvalificere fænomenologien til at være væsentlig både for den filosofiske refleksion over relationen mellem subjektiv oplevelse og materien og for en kognitiv neurovidenskab.³

Naturalisering, handlingsintention og krop

I denne forbindelse synes vores oplevelser af handlinger at være interessante. Alle kan blive enige om, at vi kun kan udføre handlinger, for så vidt vi gør noget med vores krop. Men her hører enigheden også op, for hvordan skal man beskrive forholdet mellem handlingsintentionen eller viljesakten og kropsbevægelsen?

I analytisk filosofi synes man traditionelt at beskrive handlingsintentionen som værende et sprogligt fænomen, der lader sig beskrive ved en intentionel semantik. Jeg vil, at *p* (svarende til fx jeg tror, at *p*), inkluderer i sig *at p*, som udenfor sin intentionelle kontekst henviser til et objektivt sagsforhold i verden, fx *at mit ben bevæger sig*. På grundlag af en sådan semantisk opfattelse af intentionen, kan man forstå handlinger på følgende måde. En observerbar begivenhed i verden, fx *at et ben bevæger sig*, kan opfattes som en handling, hvis begivenheden under én beskrivelse kan opfattes som intentionel, fx *Thor vil at hans ben bevæger sig*, og hvis der mellem Thors viljesakt og hans bens faktiske bevægelse eksisterer en årsagsrelation (cf. Hornsby 1980, s. 45, for kritik Hurley 1998, s. 250f). Resultatet af denne tilgang har traditionelt været, at forholdet mellem subjektets handlingsintention og hans kropsbevægelser er blevet opfattet som et forhold mellem årsag og virkning, for så vidt, at man overhovedet har villet

tilkende handlingsintentionen nogen form for realitet. Dermed er det klart, at man har opfattet kroppen som et intentionsløst fysisk legeme, der aktiveres som sidste led i en kausal kæde.

Det interessante er at denne ofte forekommende kropsopfattelse i den analytiske handlingsfilosofi, som tit påberåber sig at være den eneste rigtigt videnskabelige, nu synes at blive bestridt af forskellige nyere resultater indenfor kognitiv neurovidenskab. Marc Jeannerod beskriver fx gribe-handlingens visuo-motor mekanismer: Når jeg vil gribe om et glas på bordet, så foregriber (anticiperer) min krop handlingen, et stykke tid før min hånd rent faktisk er henne ved glasset. Fingrene for-former sig i en anticipation af glassets størrelse og form, håndledet roterer i anticipation af glassets orientering, og kræfter genereres for umiddelbart ved kontakten med glasset at kunne gribe og løfte det. Måden kroppen anticiperer sit umiddelbare bevægelsesmål, er ikke noget agenten er opmærksom på, hvilket bliver betragtet som en klar indikation på eksistensen af neurale motorskemaer. I den visuelt guidede gribe-handling formodes perceptuelle skemaer således at aktivere korresponderende motorskemaer, der kan regulere de enkelte underhandlinger (strække arm, for-forme fingre, rotere forarm osv.), som skal udføres, for at kunne nå det endelige mål; den perciperede genstand, glasset. Disse skemaer menes at redegøre for bevægelsernes 'glathed' og præcision (Jeannerod 1997, s. 40-41, 51-52). Alain Berthoz beskriver, hvorledes neurale mekanismer bruger hukommelsen til under udførelsen af handlinger at forudsige det fremtidige forløb på baggrund af ufuldstændige informationer (Berthoz

1997b, s. IV, 1997a). Dertil kommer den parallelitet, Jeannerod har kunnet påvise mellem det at udføre en handling og det at forestille sig, at man udfører den selv samme handling. Dette har ført til en teori om, at 'handlingsforestilling og handlingsplanlægning involverer en simulering af bevægelsesforløbene', og altså snarere end at skulle betragtes som et intellektuelt fænomen, bør betragtes som et kropsligt (Jeannerod 1994, 1997, s. 160). Og endelig Giacomo Rizzolattis (Rizzolatti et al. 1992) påvisning af at de samme neuroner blev aktiveret hos en abe, når den selv udførte handlinger, og når den så en anden agent udføre dem, på hvilket grundlag han sluttede sig til, at handlingsforståelsen bygger på en neural kodning af et 'handlingsvokabularium' specifikt for arten.

I denne sammenhæng er det væsentlige at lægge mærke til, den opfattelse af kroppen disse resultater og deres tolkninger åbner op for. Kroppen og hjernen beskrives som en organisme, der kan anticipere, forudsige, danne hypoteser, simulere, have bevægelsesmål og indeholde et handlingsrepertoire. Det er klart, at man skal være forsigtig med at tage disse formuleringer for pålydende, da de for en stor del er ment metaforisk og forklares med tilstedeværelsen af underliggende neurale *mekanismer*. Ikke desto mindre peger de på, at kroppen er en levende krop, en krop der samler erfaringer, og har intentioner. Dette synes at være en anden type krop end det fysiske legeme, som så meget analytisk handlingsfilosofi henviser til. Den krop, som beskrives i den nævnte neurologiske forskning, synes at have mere tilfælles med den krop, som beskrives af fænomenologien, den levede og oplevende

krop, kendetegnet ved hvad Husserl kaldte den ' fungerende intentionalitet ' (cf. Petit 1997, s. 2-3).

Måske er dette dog at gå for langt. Men hvorom alting er, så peger den nyere kognitive neurologi på eksistensen af en tvetydighed i kropsopfattelsen, svingende mellem kroppen som mekanisk fysisk legeme og den levede krop; en tvetydighed, der kalder på udførelsen af et filosofisk afklaringsarbejde: En klar undersøgelse af, hvad det er muligt at opleve og erfare i udførelsen af handlinger. Et sådant arbejde kræver først og fremmest udarbejdelsen af et adækvat begreb om bevidsthed. En sådan udarbejdelse vil jeg forsøge at skitsere i det følgende.

Handling, krop og bevidsthed

Det er med kroppen, vi udfører handlinger. Det er i en særlig forstand kroppen, som gør en forskel på at ønske sig, at man tager en tår vand, og rent faktisk forsøge at tage en tår vand. En afklaring af kroppens status for handlingen spiller derfor en afgørende rolle for en enhver handlingsteori.

Men kroppen synes involveret på mange forskellige niveauer i handlingen så, hvordan overhovedet begynde en bestemmelse af dens status. Når jeg tager på arbejde, så involverer det, at jeg låser min dør, går ned af trappen, går hen til cykelskuret osv. Når jeg låser min dør, så involverer det, at jeg tager min nøgle frem, stikker nøglen i låsen osv. Når jeg tager nøglen frem, så involverer det, at jeg bøjer armen, trækker den tilbage, strækker fingrene osv. Når jeg bøjer armen, så involverer det muskelsammentrækninger, som involverer motorsignaler i hjernen osv., osv. Som det tydeligt fremgår, så er forholdet mellem min intention med handlingen og

min krop særdeles komplekst. På et niveau har vi således min bevidste intention om at tage på arbejde og på et andet niveau de ubevidste neurale signaler, og kroppen er i den ene eller anden forstand involveret på alle niveauer. På det mest bevidste niveau har jeg sjældent intentioner om at gøre noget, jeg ved, jeg kropsligt er ude af stand til; og på det 'subpersonale' niveau er det indlysende, at de neurale signaler befinder sig i min krop. Men et forhold som langt fra er indlysende, er hvorledes mine bevidste handlingsintentioner relaterer sig til de neurale motor-kommandoer i min hjerne.

Et forhold er altså sikkert: Det er vigtigt for en beskrivelse af handlinger at afklare, hvilken rolle kroppen spiller. I første omgang forekommer det mig vigtigt at bestemme, hvorledes vi oplever vores krop, mens vi udfører handlinger, og altså hvordan vi oplever forholdet mellem handlingsintentionen og kroppen. Fokus ligger altså på den oplevede krop og ikke på kroppens subpersonelle processer (neuroners fyren, blodstrømning, iltforbrug osv.), altså ikke på den fysiologiske krop. Det er der flere grunde til, men vigtigst er måske, at den neuro-fysiologiske beskrivelse af menneskelig handling bør stemme overens med eller i det mindste ikke modsige måden, hvorpå vi oplever det at udføre handlinger, for ellers risikerer vi at fordoble alle de handlinger, der finder sted: en fysiologisk handling agenten er ubevidst om, og en intentionel handling som agenten udfører med viljen. De to beskrivelsesniveauer er forskellige, og det ene kan ikke reduceres til det andet, men ikke desto mindre er de sammenhængende. Når jeg udfører en handling, så finder der kun et forløb sted – et forløb som har både fysiske og fænomenologiske aspekter. Dog synes

den neurofysiologiske beskrivelse på særlig måde afhængig af den fænomenologiske, mens det omvendte ikke uden videre gælder. Den fysiologiske beskrivelse af handling må tage udgangspunkt i agentens oplevelser, for overhovedet at være sikker på at der er tale om en fysiologisk beskrivelse *af handling* og ikke af fx en påtvunget bevægelse. Et epistemologisk problem, der er til at tage at føle på i den kognitive neurovidenskab, der på grundlæggende vis afhænger af forsøgspersonernes bevidste rapporter om, hvad de gør, forestiller sig og føler. For at kunne bestemme funktionen af eller meningen med en neural egenskab, bliver hjerneforskeren hele tiden nødt til at spørge til, hvad forsøgspersonen gør eller oplever (cf. Block 2002, s. 202, 203). Det synes med andre ord at sætte den kognitivt neurologiske forskning i fare, hvis ikke den bevidste oplevelse er anerkendt og beskrevet på en måde, som er tro mod dens fænomenologi.

Lad dette tjene til foreløbig begrundelse for, hvorfor jeg mener, at en beskrivelse af vores oplevelse af kroppen i handling er væsentlig. En sådan beskrivelse vil bestemme kroppen som en krop, der på én gang muliggør handling (til forskel fra at ønske eller forestille sig en handling) og er en integreret del af handlingsintentionen (i normale omstændigheder er det ikke muskelsammenrækninger, man intenderer). Det er indenfor rammerne af en sådan bestemmelse, at det forekommer mig muligt at beskrive forholdet mellem den 'komplekse' handlingsintention, fx at tage på arbejde, og den 'primitive' handling, fx med hånden at gribe om nøglen i lommen for at åbne døren. Problemet må altså umiddelbart være at bestemme, hvad man egentlig er bevidst om i den kropslige gribehandling,

hvad man intenderer og hvordan denne intention forholder sig til det forhold, at man vil på arbejde. Formuleret indenfor rammerne af en mere traditionel (analytisk) handlingsfilosofi har vi altså her at gøre med problemet om, hvordan den primitive handling(-sbeskrivelse) forholder sig til den komplekse handling(-sbeskrivelse).

En nærmere beskrivelse og forståelse af dette forhold kræver, at man holder to forskellige problemer ude fra hinanden:

1) På den ene side har vi spørgsmålet om, hvad man egentlig er bevidst om både i relation til den komplekse handling (fx at tage på arbejde) og i relation til udførelsen af den primitive handling (fx gribe om nøglen). Er man i dagligdags handlinger kun bevidst om det overordnede handlingsmål, at komme på arbejde, og noget nær ubevidst om de udførte kropsbevægelser? Eller har man en dobbelt bevidsthed om mål og krop og i så fald, hvordan forholder de sig til hinanden? Altså et spørgsmål om bevidsthed vs. ubevidsthed i handlingsoplevelsen.

2) På den anden side har vi spørgsmålet om, hvorvidt en sådan handlingsbevidsthed forholder sig til sit mål, som en repræsentation (fx som en sætning eller en plan), eller på en direkte måde (handlingsmålet opleves som noget uden for det agerende subjekt, som noget i verden, subjektet forholder sig direkte til uden medierende instanser). Dette spørgsmål skal formuleres både med henblik på den komplekse handling og den primitive. Er jeg bevidst om at tage på arbejde på en repræsentationel måde (fx gennem en stadig sigen til sig selv "nu tager jeg på arbejde" eller ved hele tiden at sammenligne de udførte primitive handlinger med en 'indre' plan) eller på en direkte måde (hvad det så end vil sige)? Og på samme måde for

kropshandlingen: Er jeg bevidst om mine kropsbevægelser umiddelbare mål (jeg bevæger armen og åbner hånden *for at gribe om nøglen*) på en repræsentativ eller direkte måde? Altså et spørgsmål om, hvorvidt min handlingsbevidsthed i normale dagligdagshandlinger har en repræsentativ eller direkte karakter.

Min argumentation bygger med andre ord på den opfattelse, at det er nødvendigt at sondre mellem forskellige typer af bevidsthed. Det er altså ikke tilstrækkeligt blot at sondre mellem bevidst og ubevidst. Ofte har man forstået det at være bevidst om et sagsforhold, som betydende, at man retter sin eksplicite opmærksomhed mod sagsforholdet, og dermed er bevidst om sagen på en objektiviserende og isolerende måde. Retter man derimod ikke sin opmærksomhed mod det pågældende sagsforhold, så må man være ubevidst om det. Denne antagelse er efter min mening ugyldig. Uden at argumentere videre for det her, vil jeg påstå, at der også er en række forhold, jeg er bevidst om på en ikke-objektiverende og ikke-tematiserende måde, fx min måde at være bevidst om verdens eksistens, mine umiddelbare omgivelser, min krop, mens jeg opmærksomt er i færd med at snakke i telefon med min bankrådgiver. Videre har det ofte været antaget, at det at være bevidst om noget betyder, at man er bevidst om dette noget gennem en repræsentation (af dette noget), eller at man slet og ret kun er bevidst om en repræsentation. Repræsentation må i denne forbindelse forstås som det forhold, at bevidstheden relaterer sig til den ydre virkelighed gennem et bevidsthedsindhold (det være sig i form af et billede, en proposition, en plan eller lignende). Andre har ment, at i hvert fald perceptionen bør

beskrives som en direkte bevidsthed. Denne sidstnævnte diskussion om, hvordan det bevidste subjekt forholder sig til det objekt, han er bevidst om, er altså uafhængig af problemet angående bevidsthed vs. ubevidsthed, selvom dette til tider er blevet overset. Fx, når man uden videre har forudsat, at al bevidsthed er repræsentativ: Man har ingen repræsentation kunnet spore, og følgelig har man opfattet subjektet som ubevidst.

Det er med andre ord min opfattelse, at hvis man ikke holder disse to spørgsmål (bevidst vs. ubevidst og repræsentativ vs. direkte) ude fra hinanden, vil man på forskellige punkter komme til at lede beskrivelsen af handlingsoplevelsen på vildspor. Opfatter man uden videre alle typer af bevidsthed som havende en repræsentationel karakter, vil man som konsekvens ofte påstå, at eftersom vi ikke eksplicit tænker på, eller retter vores opmærksomhed mod kroppen og dens umiddelbare bevægelsesmål, så må kroppen og dens bevægelser være ubevidste. Men denne konklusion er efter min overbevisning ugyldig. Jeg vil i det følgende vise hvorfor.

Primitive kropshandlinger vs. komplekse handlinger

Jeg vil i det følgende tage udgangspunkt i dette eksempel på en handlingssituation: Jeg er på arbejde, og sidder på mit kontor, og *jeg henter mig en kop kaffe*. At hente en kop kaffe er en kompleks handling i den forstand, at den kun kan finde sted ved, at jeg gør noget andet, fx rejser mig fra min stol, tager min tomme kop, går hen til min kontordør osv. For at kunne analysere, hvad det egentlig vil sige at udføre en kompleks handling, synes det altså, som foreslået i analytisk handlingsteori (paradigmatisk i Danto

1968), nødvendigt at definere de primitive handlinger som den komplekse må være bygget op af. Disse primitive handlinger synes åbenlyst at være kropsbevægelser eller kropshandlinger alt efter, hvor man foretrækker at sætte grænsen.

Problemet for Arthur Danto er, at de komplekse handlinger kræver, at man udfører andre handlinger for at gøre dem. Disse andre handlinger er på deres side selv at betragte som komplekse, hvis de ligeledes kræver, at man udfører andre handlinger for at gøre dem. Hvis der således ikke i sidste ende var en klasse af primitive handlinger, som agenten kunne udføre direkte uden at skulle gøre noget andet, så ville enhver handling trues af en infinit regres, dvs. ingen handling ville nogensinde blive udført. Denne konklusion er dog en åbenlys absurditet, da vi så ganske klart hele tiden formår at handle. Der må altså eksistere en klasse af handlinger, som kan forårsage andre handlinger, men som ikke selv er forårsaget af yderligere handlingsbegivenheder. Betragtninger som disse får Danto til at sondre mellem to forskellige klasser af handling: 1) De handlinger som er udført af et individ A, og som kan siges at have forårsaget gennem andre handlinger. 2) De handlinger, som er udført af individ A, og som han ikke kan siges at være forårsaget ved forudgående handlinger, nemlig de primitive kropshandlinger ('basic actions'). Dantos argumentation for eksistensen og vigtigheden af de primitive handlinger er altså primært af negativ karakter: Først argumenterer han logisk for absurditeten af ikke at have et begreb om primitive 'første-bevægende' handlinger; dernæst definerer han disse primitive handlinger negativt i kausale begreber som en klasse af ikke-agent-forårsagede handlinger. Men langt

mere interessant fra mit synspunkt er at undersøge, hvordan Danto positivt forsøger at beskrive disse kropshandlinger. Danto forsøger nemlig at give en beskrivelse af, i hvilken forstand et individ ikke kan siges at forårsage sin primitive handling: Når et individ udfører en primitiv handling φ , så er der ingen begivenhed distinkt fra φ , der *både* står i forhold til φ som en årsag til en virkning, *og* er en handling udført af individet. Dermed er det klart, at der selvfølgelig er begivenheder, som er forskellige fra den primitive handling φ , og har en årsagsrelation til φ , blot kan disse begivenheder ikke betegnes som handlinger. For Danto bliver det således afgørende at give en definition af handling, dvs. af, hvad der adskiller klassen af handlingsbegivenheder fra klassen af 'natur'-begivenheder. Danto peger her på *kontrol* som en mulighed (ibid., s. 50). Tanken er, at det som adskiller sagsforholdet, at jeg bevæger min arm, fra sagsforholdet, at en nervelidelse får min arm til at bevæge sig er, at jeg ved det første sagsforhold, kan undlade at udføre bevægelsen, mens jeg i det sidste ingen kontrol har over bevægelsen.

Jeg har gjort et mindre ophold ved Dantos vigtige artikel fra 1968 (opr. 1965) om 'basic actions', da den på flere måder forekommer mig at være paradigmatisk for opfattelsen af forholdet mellem komplekse handlinger og primitive kropshandlinger i meget mainstream analytisk filosofi. Der forekommer mig dog at være flere problemer ved den måde, hvorpå Danto (og mange andre) beskriver kroppens status i handlinger. Først og fremmest er der problemer med Dantos kausale begrebsramme, nemlig at en komplekse handling ω er en, som er forårsaget af en anden handling φ , og at φ er primitiv

i tilfælde af, at den ikke selv er forårsaget af andre handlinger.⁴ Men som Donald Davidson (2001, s. 56) påpeger, så er der flere problemer ved et kausalt begreb om primitive handlinger: For det første synes ingen anden handling at forårsage, at jeg frivilligt henter mig en kop kaffe (en kompleks handling), fx at jeg giver mig selv en privat ordre. For det andet grunder den kausale opfattelse på en forveksling – nemlig den at min handling at ”flytte mine ben” forårsager, at jeg flyttes gennem rummet ned til køkkenet, forveksles med min handling ”at gå ned til køkkenet for at hente mig en kop kaffe”. Og for det tredje lader det til at være en fejl at antage, at jeg, når jeg tager en kop, *ved* at jeg bevæger min arm, så foretager to distinkte handlinger. Dertil kommer, at det kausale begreb om en primitiv handling at flytter den primitive handling til et forløb inde i kroppen (Hornsby 1980, s. 71), uanset Dantos forsøg på at standse denne reduktion med et begreb om bevidst kontrollerede handlinger. Grunden til dette forhold er, at begreberne om kausalitet og om bevidst kontrol stammer fra to forskellige registre. Dette betyder to ting, nemlig:

1) At man på den ene side kun yderst sjældent opfatter sine handlingsoplevelser som et spørgsmål om forårsaget vs. ikke-forårsaget; og 2) At det på den anden side er svært at se, hvordan spørgsmålet om bevidsthed kan få plads i en kausal tredjepersons-forklaring af handling. Davidson selv undgår disse problemer, og kommer et langt skridt videre ved at flytte sondringen mellem primitive og komplekse handlinger over i sproget som en forskel på, hvorledes vi beskriver en og samme begivenhed. Men prisen for at gøre handling til et rent semantisk problem er stor.

Fælles for både en *dantosk* og en *dauidsonsk* måde at beskrive den menneskelige handling på ligger i at være en intellektualistisk tilgang, i hvilken man ikke er interesseret i en førstepersons-beskrivelse af handlingsoplevelsen men mere i at løse et logisk problem, fx Dantos uendelige regres eller Davidsons forsøg på at bestemme handlingssætningernes sandhedsbetingelser. Motivationen hos Danto for at indføre begrebet om de primitive handlinger er hovedsagelig logisk, dvs. han vil undgå en uendelig regres, som vil kunne true enhver rationel handlingsteori, snarere end at lade teorien bæres af en vilje til positivt at beskrive kroppens status i handlingen. Meget bedre forholder det sig ikke hos Davidson, hvor ambitionen er at gøre rede for, hvordan man kan sige, at en og samme begivenhed kan fremstå som både intentionel og ikke-intentionel ved at insistere på, at man i stedet for at tale om handlinger skal tale om beskrivelser af eller sætninger om handlinger. Men prisen Davidson må betale, er, at han mister muligheden for at beskrive agentens oplevelse af forholdet mellem intention og krop, og at han lader handlingen selv stå tilbage som en oplevelsestom udifferentieret ’begivenheds-klump’. Dermed er det ikke længere muligt på baggrund af agentens intention at bestemme, hvorledes de enkelte beskrivelser forholder sig til hinanden, men kun at bestemme deres indbyrdes logiske og semantiske relationer.⁵ Dertil kommer, at den analytiske beskrivelse af primitive handlinger synes at forudsætte, at det overhovedet giver god mening at spørge til, hvordan agenten bygger sine komplekse handlinger op af primitive handlinger (et nyere eksempel på denne byggestensopfattelse er Hurley, 1998, fx s. 357).

Resultatet af Dantos analytiske tilgang til handling ser altså ud til på den ene side at være, at kroppen reduceres til en fysiologisk krop, der kan beskrives ved hjælp af årsagsbegreber uden nogen form for førstepersonsoplevelse. Og på den anden side, at handlingen defineres som bevidst kontrol, som noget agenten reflekterer over helt uden reference til nogen form for basal kropsoplevelse. Men problemet er helt åbenlyst, at agenten kun i marginale tilfælde er helt klar over, hvad kroppen gør. Jeg intenderer ikke at bevæge mine ben, men at hente mig en kop kaffe. Jeg er ikke opmærksom på, hvordan jeg bevæger armen, men på om der er kopper i skabet og på at tage én ud. Og jeg oplever på ingen måde, at jeg bevidst vælger at bevæge mine ben for at opnå den effekt at befinde mig i køkkenet. Denne kausale bestemmelse af den primitive kropshandling giver altså på mange måder en fejlagtig bestemmelse af forholdet mellem krop og intention i handlingsoplevelsen, og dermed en grundlæggende fejlagtig opfattelse af, hvad handling er. Et af resultaterne bliver således, at krop og bevidsthed rives fra hinanden, i og med at den sammenkobling Danto forsøger at etablere mellem dem (agenten vil, at hans arm bevæger sig, og kontrollerer armbevægelsen), kun finder sted i marginale tilfælde. Mest afgørende er måske det forhold, at sondringen mellem krop og bevidsthed, forstået som hhv. fysiologisk krop og opmærksom bevidsthed, isolerer de primitive handlinger, som om de var små selvstændige byggeklodser, i og med at de basale kropshandlinger gøres til noget, vi bevidst kontrollerer. Det billede en sådan opfattelse giver af den komplekse handling er ikke adækvat: Det forholder sig ikke sådan, at først så vil jeg rejse mig fra

min stol, så vil jeg gå hen til døren, så vil jeg åbne døren, så vil jeg gå ud af døren, så vil jeg lukke døren osv., indtil jeg så vil bøje mine ben for at sætte mig i min stol igen med en kop kaffe i hånden. Når jeg henter mig en kop kaffe, har jeg ingen oplevelse af konstant at fuldbyrde beslutninger om at udføre isolerede kropshandlinger, og jeg oplever med andre ord ikke, at min handling skulle være sammensat af en serie individuelle dele. Men lad mig dvæle lidt mere ved kropshandlingernes fænomenologi.

Kropsbevægelse og bevidsthed

Når jeg under helt normale omstændigheder udfører en handling, som den at hente mig en kop kaffe, så udfører jeg de involverede kropshandlinger på en nærmest automatisk måde, dvs. jeg er ikke opmærksom på hverken deres i-gang-sættelse eller overgangen imellem dem (fx overgangen mellem åbne-dør bevægelsen og gå-ud-af-dør bevægelsen), jeg interesserer mig snarere for, om der er mere kaffe, de problemer jeg netop sad og arbejdede med, hvornår jeg skal nå at købe ind osv. Først ved forskellige typer af problemer skifter mit fokus til min krop, fx, hvis jeg har fået hold i min ryg og nakke af at sidde og arbejde, og derfor ikke kan rejse mig – i så tilfælde kan min bevidste viljeshandling være at rejse sig. Ligeledes kan forhindringer i mine omgivelser få min handling til at stykke sig ud i del-handlinger, fx hvis døren binder, og mit umiddelbare mål derfor bliver at åbne døren. Det er med andre ord kun i specielle situationer, at vi bevidst oplever at kontrollere de enkelte kropshandlinger. I de vante hverdagshandlinger synes kroppen derimod at fungere af sig selv, nogle ville sige automatisk.

Forhold som disse har fået flere til at beskrive fuldbyrdelsen af agentens kropsbevægelser som værende i det store hele ubevidst (fx Gallagher and Cole 1995). Dette har været brugt som argument for eksistensen af neurale motor-programmer (cf. Jeannerod 1997, s. 6). Men forholder det sig nødvendigvis sådan, at hvis vi ikke er tematisk bevidste om et forhold (vores kropsbevægelser), så må vi være ubevidste om det? Kunne det måske tænkes, at man var bevidst om sine kropsbevægelser, uden at kropsbevægelserne var genstand for en bevidst opmærksomhed? Ja, vil jeg mene. Lad mig prøve at præsentere en række argumenter for, at vi skulle have en basal ikke-tematisk, ikke-reflekterende og ikke-begrebslig opfattelse af vores krop og dens bevægelser.

Hvordan ville det mon opleves, hvis vi ingen oplevelse af kroppen-i-bevægelse havde? Dvs. hvis jeg kun blev opmærksom på min krop, når den befandt sig i mit tematiske perceptionsfelt, når jeg så eller følte efter. Når jeg gående bevægede mig ned af kontorgangen for at hente mig en kop kaffe, og min hånd pludselig svingede ind i mit synsfelt, så ville jeg formentlig have en oplevelse af at gense eller genfinde min hånd ("Nå hov, der har vi jo min hånd igen"). Men den hånd jeg således genså, ville formentlig fremstå som depersonaliseret, som en jeg ikke kunne være vis på, nu også var min hånd, medmindre jeg rettede min opmærksomhed mod de proprioceptoriske fornemmelser. Men sådan oplever jeg netop ikke min krop. Når jeg ønsker at vide, hvor min hånd er, så behøver jeg ikke at kigge eller føle efter. Og når en legemsdel kommer ind i mit synsfelt, har jeg ikke en oplevelse af at gense den pågældende legemsdel. Jeg behøver aldrig at kigge efter

min fod for at finde den, som var den en ting, der var blevet flyttet, mens jeg var ude af rummet (cf. Merleau-Ponty 1945, s. 143-44). Med andre ord, så behøver jeg ikke først at lokalisere en kop i skabet og derefter på lignende vis at lokalisere min hånd, for at kunne tage en kop. Jeg oplever, at jeg konstant kender til min hånds position, uden at jeg tænker over det, hvilket ikke ville være muligt, hvis jeg var ubevidst om dens position, når jeg ikke eksplicit rettede min opmærksomhed mod den. Hvis ikke jeg i mine handlinger konstant oplevede min krops position og bevægelse, hvordan kunne jeg så opleve mine handlinger som kontinuerte forløb? Hvis vores handlinger var kropsligt oplevelsestomme, så er det min formodning, at vi ville opleve dem fragmentarisk, punktvis og med huller som en art søvngængerier eller drukkenskab. Men det er yderst sjældent, jeg oplever en situation, hvor jeg ikke kan gøre rede for, hvorfor jeg befinder mig der, hvor jeg gør. Hvordan er jeg dog kommet her? Hvorfor står jeg ude i gangen? Derimod har jeg et umedieret kendskab til, hvor i handlingen jeg befinder mig, eller er nået til. I min udførelse af handlinger oplever jeg altså ikke min krop som et tematiseret objekt for min interesse eller vilje, og dog er jeg bevidst om mine kropsbevægelser, men altså uden at de er genstand for min reflekterende observation eller tænkning.

Men der er mere ved denne basale non-observationelle kropsbevidsthed end blot mit umiddelbare kendskab til min krops position og bevægelse. Kilden til denne bevidsthed er ikke kun af proprioceptorisk karakter og placerer ikke denne bevidsthed i en rent sensorisk nutid. Mine kropsbevægelser udføres ikke i blinde, de er målrettede. Jeg oplever min krop ikke

som et instrument, jeg kan håndtere og kontrollere, men snarere som et underlag for handlinger som en 'handlekraft' (Merleau-Ponty 1945, s. 122), jeg har intimt kendskab til og på forhånd kender grænserne for. På lignende måde synes mine omgivelser at stå frem som mulige handlingsmål for denne 'handlekraft'. Mine kropsbevægelser er altså under normale omstændigheder (dvs. ikke ved kramper, spasmer, psykopatologiske tilfælde osv.) på forhånd oplevet som korreleret med mulige mål for mine bevægelser. Når jeg strækker min hånd frem for at tage en kop i skabet, så isolerer min kropsbevidsthed mig ikke til et sensorisk nærvær, men anticiperer derimod bevægelsens egen afslutning, dens mål, nemlig at have nået koppen. Den enkelte bevægelse opleves ikke som en, der kan fortsætte i det uvisse, men som en, der allerede indeholder sin egen umiddelbare afslutning. Jeg oplever med andre ord ikke at være i gang med en kropsbevægelse, hvis videre forløb jeg ingen anelse har om. Jeg oplever derimod kropsbevægelsen som indeholdende en anticipation af sin egen fuldendelse. Også denne anticipatoriske bevægelsesbevidsthed, denne kropsbevægelsernes mål-intentionalitet, er ikke-repræsentationel. Min bevægelsesbevidsthed indeholder en reference til sit mål men ikke ved hjælp af en repræsentation. Der er med andre ord ikke, fordi jeg tænker, "nu skal min hånd røre koppen", at min armbevægelse standser ved koppen, og ikke fortsætter i blinde forbi. Snarere var jeg på en måde allerede henne ved koppen, og min arm fulgte blot efter. Det er ikke et spørgsmål om bevidst kontrol af bevægelsen, dvs. jeg standser ikke min armbevægelse, fordi dens position nu svarer til den position, jeg bevidst ønskede eller planlagde.

Mit forsøg her på at indkredse de primitive kropshandlingers fænomenologi er ikke tilfredsstillende, og er ikke ment som sådan. De er et forsøg på at indikere, at alternativet mellem at have en objektrettet tematisk bevidsthed og at være ubevidst om de pågældende forhold, ikke er et adækvat alternativ, når det kommer til beskrivelsen af vores oplevelse af de primitive kropshandlinger. Præcist hvordan man bedst beskriver den bevidsthed, som er på spil, er ikke nemt at afgøre, og udgør et væsentligt problem, som efter min mening fortjener en grundig beskrivelse.⁶

Handlingssituation og bevidsthed

Problemerne med at beskrive den bevidsthed og intentionalitet der gør sig gældende i vores primitive kropshandlinger, grunder måske i et generelt metodisk problem, der opstår ved at fokusere på de primitive kropshandlinger og analysere dem løst fra deres pragmatiske kontekst. Vi oplever normalt ikke vores kropshandlinger isoleret fra deres situationssammenhæng, hvorfor analysen af vores oplevelser af disse handlinger må blive fordrejet i tilfælde af, at vi tager udgangspunkt i enkeltstående primitive kropshandlinger. I normale habituelle handlinger, såsom (hver morgen) at tage på arbejde eller hente sig en kop kaffe, er agentens opmærksomhed, som allerede beskrevet, rettet mod handlingens endelige mål (at være kommet på arbejde, at have hentet sig en kop kaffe) og ikke mod de involverede primitive kropshandlinger (fx med armen at lukke døren efter sig). Vi lever så at sige *i* eller *rettet mod* fulbyrdsen af handlingssituationen (fx at tage på arbejde), og de involverede kropsbevægelser er nogen, *vi lever gennem*. Og det er netop denne ikke-tematiske oplevelse af kroppen, der er

forenelig med en bestemt form for kropslig automatisme, som tillader os at rette vores tematiske opmærksomhed mod verden og leve et aktivt liv. Vi er primært rettet mod en fuldbyrdelse af handlingssituationen og ikke mod udførelsen af den enkelte primitive kropshandling, hvilket synes at vise, at den 'komplekse' handlingssituation udgør den oprindelige enhed, og at de primitive handlinger snarere end at udgøre primitive konstituerende byggeklodser udgør kunstige abstraktioner. Abstraktioner, der fremstår bl.a. ved at tage udgangspunkt i kunstige filosofiske eksempler (i den analytiske handlingsfilosofi er armbevægelsen særligt hyppigt forekommende) eller eksperimentallykologiske forsøg (à la "hvad føler du, når du bevæger armen?" eller "forsøg at gå lige ud!").

Disse betragtninger underbygges bl.a. af erfaringer, man har gjort sig i den psykologiske rehabiliteringsforskning, fx hos A.J. Marcel. Erfaringerne viser, at patienter som lider af ideomotor-apraxi (dvs. som primært er ude af stand til at omsætte en tanke eller plan til faktisk motoraktivitet), og som ikke er i stand til at udføre handlinger efter anmodning eller ved imitation, kan udføre og ligefrem forbedre udførelsen af de selv samme handlinger, når de udføres i et forløb af aktiviteter, der normalt indeholder netop de involverede kropshandlinger. Én patient har således alvorlige problemer med at gribe, løfte og udføre glidende hånd-armbevægelser, men kan forbedre udførelsen af disse bevægelser, når hun drikker under et måltid, eller serverer te for sine venner (Gallagher and Marcel 1999). Patienter som disse er altså ude af stand til at udføre en instruks om at gøre en bestemt isoleret kropsbevægelse, men kan udføre den selv samme kropsbevægelse, når den

optræder som indlejret i en meningsfuld handling, fx når patienten vasker op. Patienten kan ikke udføre kropshandlingen, når den optræder som en abstrakt handling uden kontekst, hvor al opmærksomhed er rettet mod kropsbevægelsen selv, men kan godt udføre kropshandlingen, hvis den optræder som naturligt indlejret i en pragmatisk situation, altså en situation hvor opmærksomheden ikke retter sig mod den pågældende kropshandling selv. Disse forhold kan tjene som indikation på, at den isolerede kropshandling på ingen måde opleves af agenten som mere primitiv end handlingssituationen, fx at hente sig en kop kaffe (fordi man har tabt koncentrationen). Men vigtigere er det, at identificeringen af de enkelte primitive kropshandlinger synes at være arbitrær, hvis ikke bevægelserne blev knyttet til et forudgående kendskab til den bevægende intention og det intentionelle mål. Vores krop er i kontinuerlig bevægelse, og forskellen på og overgangen mellem en strække- og en gribe-bevægelse synes vilkårlig, hvis ikke det var fordi disse enkelte kropsbevægelser kunne intenderes og udføres for sig. Men denne sidstnævnte form for intention er som sagt netop ikke en, vi oplever i udførelsen af handlinger. Hvis de primitive kropshandlinger kun kan isoleres, fordi vi kan intendere de enkelte bevægelser for sig, og hvis sådanne 'primitive intentioner' ingen væsentlig rolle spiller i oplevelsen af handlinger (fx at hente sig en kop kaffe), så må de primitive handlinger betegnes som fænomenologisk og epistemologisk sekundære. Hvorvidt de kan betegnes som ontologisk primære, må i sidste ende karakteriseres som et empirisk spørgsmål, der angår en afklaring af, om det er neurale skemaer for primitive kropshandlinger eller for mere komplekse

handlinger, som er de mest fundamentale. Fra et fænomenologisk synspunkt er handlingssituationen (den 'komplekse' handling) altså ikke bygget op af primitive komponenter, snarere er disse komponenter abstraktioner fra en mere primær kontekstualiseret adfærd. En sådan tilgang til handlingssituationen, som værende den enhed agenten oplever som den primære eller oprindelige, giver en beskrivelse af de involverede kropshandlinger, som noget agenten ikke opmærksomt retter sig mod, isolerer og objektiverer, men derimod kontinuerligt lever igennem. Som sagt udelukker dette på ingen måde, at agenten 'flydende' lever gennem disse kropshandlinger på en bevidst måde.

Agenten er altså opmærksomt rettet mod fuldbyrdelsen af handlingssituationen, den 'komplekse' handling. Men på hvilken måde? Her gives ikke noget enkelt svar. Det afhænger af opgaven eller handlingen, vi udfører, fx af hvor indviklet den er, om vi har prøvet det før, om den bygger på vante færdigheder, om den skal gøres på en særlig måde, fx hurtigt, osv. Men lad mig alligevel forsøge at give en foreløbig generel karakteristik af agentens bevidsthed i en handlingssituation.

Når jeg udfører en handling, som den at hente mig en kop kaffe, så må jeg på en eller anden måde hele tiden være bevidst om handlingens fuldendelse, at have en kop kaffe. Den fuldendelse jeg ønsker, som vil gøre mig godt, og hvis udeblivelse vil gøre mig irriteret. Denne fuldendelse bør ikke betragtes som den fysiske bevægelses standsning, men må betragtes som indeholdt i handlingen fra dens begyndelse af, dvs. som et mål, agenten retter sin handling mod. Handlingen er fuldendt, når den når det intentionelle

mål, og ikke når agenten holder op med at bevæge sig. Dermed fremstår handlinger som temporale enheder, dvs. som sammenhængende over tid. Selv om min handling tager lang tid, involverer ventetid, eller bliver afbrudt af andre begivenheder, så erfarer jeg det, jeg gør til t_1 som værende det samme, som det jeg gør til t_{10} , nemlig at hente mig en kop kaffe. Betingelsen for en sådan erfaring må at være, at jeg under den givne handling oplever en stadig ensartet mål-rettedhed. En mål-rettedhed som samler bevægelsesforløbet til et hele, og giver de enkelte kropsbevægelser mening og retning, og det på trods af at bevægelsesforløbet kan blive afbrudt af andre bevægelser, som tilhører andre forløb dirigeret af andre mål. Bortfalder denne mål-bevidsthed, så mistes kropsbevægelsernes rettedhed og meningsfulde sammenhæng. Hvilket vi oplever, når vi ikke længere kan huske, hvad vi var i gang med, fx hvorfor jeg kigger ned i min taske. En lignende oplevelse har vi, når vi ikke længere kan huske, hvad vi var i gang med at sige, hvilket ofte resulterer i, at vi må stoppe midt i en sætning, og i at sætningen falder fra hinanden.

Disse betragtninger siger dog intet om måden, dette handlingsmål er bevidst på, dvs. om vi forholder os repræsentativt eller direkte til handlingens mål. Og måske er det ikke muligt at sige noget generelt om dette, med henblik på hvor mange forskellige typer af handlinger vi kan udføre på et utal af måder i varierende kontekst. Dog må det bemærkes at den gængse opfattelse, at udførelsen af handlinger involverer, at agenten forholder sig til sin handling og dens udførelse som en repræsentation af mål og midler, ikke er troværdig som en generel beskrivelse af handling. En sådan repræsentation kan fx være, at agenten har

et 'propositionelt' ønske om at realisere et bestemt mål og en overbevisning om, hvilke midler der kan realisere ønsket (svarende til Davidsons desire-belief-model for intentionelle handlinger). Vi kan selvfølgelig tænke over, hvad vi vil, og overveje hvordan vi skal gøre det. Vi kan lægge en plan og lade vores handling dirigere af planen ved konstant at sammenholde det realiserede med vores mentale repræsentation, planen. Blot virker dette ikke til at være måden, hvorpå vi udfører alle de habituelle handlinger, som vores dagligdag for en stor del består af. Er jeg bevidst om nogen form for 'desire-belief'-repræsentation, når jeg, præcis som jeg plejer, tager på arbejde om morgenen? Eller når jeg tager tøjet af for at gå i seng om aftenen? Når jeg spiser min morgenmad?⁷ Det mener jeg selvfølgelig ikke. Det er min overbevisning, at vi i sådanne tilfælde har at gøre, ikke med en repræsentationel, men derimod direkte handlingsintentionalitet. På en eller anden måde må vi forholde os direkte til det intenderede mål for handlingen uden brug af formidlende repræsentationer. Præcist hvordan man bedst beskriver denne direkte handlingsbevidsthed fænomenologisk, uden helt at tømme agentens intentionelle oplevelser for indhold, med fare for at havne i en form for behaviorisme, har jeg dog intet klart svar på.

Men lad mig alligevel give følgende indikation på i hvilken retning jeg mener, en sådan beskrivelse kan gå. Når jeg udfører en af de nævnte vante handlinger, fx tager på arbejde, så oplever jeg ikke, at min handling koordineres ved at tage udgangspunkt i en model for handlingen. Snarere oplever jeg at min handling, at tage på arbejde, som en handlingssituation *i verden*. Jeg gør på en måde blot, hvad situationen kræver af

mig. Jeg befinder mig i en situation, som fordrer af mig, at jeg gør sådan og sådan. Jeg befinder mig på vej til arbejde og for optimalt at fuldbyrde en sådan situation, så gør jeg sådan og sådan. Handlingssituationen opleves ikke som en del af mig men som en del af verden; dvs. jeg oplever ikke, at mine handlinger er forårsaget af sammenknytningen mellem mine ønsker og overbevisninger, snarere oplever jeg, at situationen "trækker bevægelserne ud af mig" (Dreyfus 2002, s. 380, cf. Merleau-Ponty 1945, s. 122). Jeg oplever dog ikke, at disse bevægelser ophører med at være mine, og med at være handlinger som jeg udfører, da jeg altid har muligheden for at undlade at udføre dem. Og hvis en person spurgte mig, hvad jeg var i gang med, så ville jeg svare, at jeg forsøgte at tage på arbejde – det også selvom dette forsøg ingen anstrengelse krævede af mig.

Afslutning

Jeg har på disse sider mest af alt forsøgt at præsentere et problemkompleks, nemlig forholdet mellem handling, intention og krop. Jeg har forsøgt at vise, hvor vigtigt det er, at man sondrer mellem begreberne bevidst vs. ubevidst og repræsentativ bevidsthed vs. direkte bevidsthed i beskrivelsen af den menneskelige handling. Ved at gøre dette mener jeg, at jeg har kunnet ekspliciterer nogle af de problemer, som visse andre måder at analysere handling på rummer, samt at kunne indikere en række frugtbare måder, hvorpå man kan beskrive vores førstepersons-oplevelser af handling. Jeg mener, det er særligt vigtigt, at man anerkender, at vi rent faktisk oplever de semi-automatiske utematiserede kroppsbevægelser, og at disse oplevelser er så intimt knyttet til den 'komplekse'

handlingsintention, at vi ikke oplever disse bevægelser som selvstændige dele. Vi oplever vores kropsbevægelse som underliggende, flydende og melodiske bevægelseshelheder midlertidigt afgrænset af fuldendelsen af den overordnede handlingsintention. Det er derfor vigtigt, at vi på én gang anerkender, at handlingsoplevelsens primære enhed er den 'komplekse' handlingssituation, og at de involverede kropshandlinger ikke udføres ubevidst men med en form for bevidsthed. Det er min overbevisning at netop det forhold, at man ikke har holdt problemerne bevidst-ubevidst og repræsentativt-direkte tilstrækkelig klart ude fra hinanden, har gjort, at man i beskrivelsen af handling typisk har opereret med følgende to inadækvate beskrivelsesmuligheder:

1) Man har beskrevet agenten som opmærksom på og kontrollerende sine primitive kropshandlinger, hvorfor disse er blevet opfattet som primære byggesten for komplekse handlinger.

2) Man har beskrevet agenten som opmærksom på sin 'komplekse' handlingssituation, hvorfor udførelsen af de involverede kropsbevægelser er blevet beskrevet som værende automatiske og ubevidste.

Disse to måder at beskrive handlingsoplevelsen på er indbyrdes eksklusive. Som sagt mener jeg ikke, at disse to måder er udtømmende – der er i det mindste en tredje mulig beskrivelsesmåde, sådan som jeg har forsøgt at vise i denne artikel. Om denne tredje beskrivelse er mere fænomenologisk adækvat, er ikke et spørgsmål, som kan afgøres på et logisk-semantic niveau eller på baggrund af neurofysiologisk evidens, men derimod kun ved at gå de konkrete handlingsoplevelser efter i sømmene.⁸

Noter

¹ En videnskab som kognitiv neuropsykologi synes i dobbelt forstand at afhænge af de subjektive oplevelsers realitet: 1) Afgrænsningen af dens forskellige genstandsområder sker via begreber, som referer til bevidsthedsoperationer (hukommelse, attention, perception, osv.). 2) I praksis afhænger gennemførelsen af kognitiv neurovidenskab af, at forsøgspersonerne forstår disse begreber, for at kunne udføre de instruktioner, der ligger til grund for de pågældende eksperimenter, og videnskabens fremgangsmåde afhænger af forsøgspersonernes verbale rapporter om deres bevidsthedstilstande. Cf. Shallice (1988, s. 382) og Block (2002, s. 202, 203).

² Cf. Block (2002, s. 203): "the starting point for work on consciousness is introspection".

³ Angående hvilken type fænomenologi, der er interessant i denne sammenhæng, cf. Petitot et al. 1999, s. 52 og Zahavi 2002, s. 244-45.

⁴ Man kan spekulere over, hvad motivet for denne kausale opfattelse af forholdet mellem primitive handlinger kan være. Angiveligt spøger der noget empiristisk tankegods, ifølge hvilket det gælder, at adfærd afhænger af kausal påvirkning fra ydre begivenheder. Anser man således en "kompleks" handling for en følge af simple bevægelser (hvoraf den første er primitiv), så opfatter man én bevægelse som afstedkommet ved påvirkning fra forudgående bevægelse. Der er dog særdeles mange uklarheder ved denne opfattelse. Cf. Jeannerod 1997, s. 3. Hornsby (1980, s. 68) peger på problemerne ved et kausalt begreb om primitivitet (basicness) og på det besynderlige i at påstå, at den eneste type relation mellem handlinger skulle være en kausal.

⁵ Et problem som allerede Anscombe (2000, især §§23-26) slores med. Cf. Petit 1991, s. 157.

⁶ Merleau-Ponty (1945) forsøger at give en beskrivelse af denne basale kropslige intentionalitet og peger på bevægelsernes anticipatoriske moment. Han forekommer mig at komme et komme et godt stykke vej med en beskrivelse af kroppens motorintentionalitet ("motricité"), og giver overbevisende grunde til ikke at beskrive det anticipatoriske moment som en mental repræsentation af det ønskede mål for bevægelsen. Men han synes at lade ubesvaret, hvad denne anticipation så kan være. Det vil formentlig i denne forbindelse være frugtbart at inddrage Husserls beskrivelser af den indre tidsbevidsthed, særskilt af protention, i en videre beskrivelse af denne "bevægelses-anticipation". Cf. Husserl 1980.

⁷ Netop det forhold at vi normale mennesker kan lade være med at lægge planer for vores mest vante handlinger, adskiller os fra visse psykopatologiske tilfælde. Det at kunne udføre målrettede handlinger uden en ekspliciteret plan, uden en bevidst repræsentation af mål og midler, giver vores vante handlinger en stor plasticitet, hvor vi ikke er afhængige af, at handlingerne altid forløber ens, og at omgivelserne altid er identiske. I modsætning til fx en skizofren som kan opleve et totalt handlingssammenbrud, hvis virkeligheden former sig anderledes end han havde forventet i henhold til hans minutiøse planlægning af hele handlingsforløbet, fx det forløb at gå ud med en skraldepose.

⁸ Dette arbejde blev muliggjort af midler fra Danmarks Grundforskningsfond.

Litteratur:

- Anscombe, E., 2000 (1957). *Intentions*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Berthoz, A., 1997a. *Le sens du mouvement*. Paris: Odile Jacob.
- Berthoz, A., 1997b. 'Préface', in *Les neurosciences et la philosophie de l'action*, ed. J.-L. Petit, Paris: Vrin, pp. I-IV.
- Block, N., 2001. "Paradox and Cross Purposes in Recent Work on Consciousness", *Cognition*, vol. 79, pp. 197-219.
- Danto, A.C., 1968 (1965). 'Basic Actions', in *The Philosophy of Action*, ed. A.R. White, Oxford: Oxford University Press, pp. 43-58.
- Davidson, D., 2001 (1980). *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press.
- Dreyfus, H.L., 2002. 'Intelligence without representation – Merleau-Ponty's critique of mental representation', *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 1, pp. 367-383.
- Gallagher, S., 2000. 'Philosophical conceptions of the self: implications for cognitive science', *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 4, no. 1.
- Gallagher, S. and Cole, J., 1995. 'Body Image and Body Schema in a Deafferented Subject', *Journal of Mind and Behavior*, 16, pp. 369-390.
- Gallagher, S. and Marcel, A.J., 1999. 'The Self in Contextualized Action', *Journal of Consciousness Studies*, 6 (4), pp. 4-30.
- Hanna, R. and Thompson, E., In press. 'The Mind-Body-Body Problem', *Theoria et Historia Scientiarum*, 7, 1.
- Hornsby, J., 1980. *Actions*. London: Routledge.
- Hurley, S.L., 1998. *Consciousness in Action*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Husserl, E. 1952. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie. Zweites Buch*. Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E., 1980 (1928). *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Husserl, E., 1984. *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie. Vorlesungen 1906/07*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Jeannerod, M., 1994. 'The representing brain: Neural correlates of motor intention and imagery', *Behavioral and Brain Sciences*, 17, pp. 187-245.
- Jeannerod, M., 1997. *The Cognitive Neuroscience of Action*. Oxford: Blackwell.
- Merleau-Ponty, M., 1945. *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
- Petit, J.-L., 1991. *L'action dans la philosophie analytique*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Petit, J.-L., 1997. 'Introduction', in *Les neurosciences et la philosophie de l'action*, ed. J.-L. Petit, Paris: Vrin, pp. 1-23.
- Petitot, J., Varela, Pachoud, Roy, 1999. 'Beyond the Gap: An Introduction to Naturalizing Phenomenology', in *Naturalizing Phenomenology*, eds. Petitot, Varela, Pachoud, Roy. Stanford: Stanford University Press, pp. 1-81.
- Poellner, P., 2003. 'Non-Conceptual Content, Experience and the Self', *Journal of Consciousness Studies*, 10, nr. 2, pp. 32-57.
- Rizolatti, G., et al., 1992. 'Understanding motor events: a neurophysiological study', *Exp. Brain Res.*, 91, pp. 176-180.
- Shallice, T., 1988. *From Neuropsychology to Mental Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zahavi, D., 2002. 'Kan Fænomenologien Naturaliseres?', *Psyke & Logos*, 23, pp. 236-252.

Om kognitiv morfologi

Ordet morfologi dækker - i forbindelse med sprogvidenskab - over studiet af ords afledninger. Traditionelt opdeles ords afledninger i tre slags, nemlig *fleksion*, *derivation* og *komposition*. Fleksion stemmer nogenlunde overens med det, man i folkemunde kalder *bøjning*. Fleksiver omfatter blandt andet navneords flertalsendelser og udsagnsords tidsendelser. Her overfor står derivativer, der – som en tommelfingerregel - ændrer *basens* (det ord, hvortil derivativet afficeres) grammatiske tilhørsforhold. F.eks. sker nominalisering som regel vha. derivativer som i 'bøjning' (hvor '-ning' suffigeres til basen 'bøj-(e)'). Endelig er komposition sammenstillingen af to stammer som i 'sammenstilling'.

Hvad dækker *kognitiv morfologi* over?

Kognitive morfologi-er

Kognitiv morfologi har mindst betegnet tre slags morfologiske teorier: a) naturlige morfologier, b) dekompositionsstrategier udviklet med særlig henblik på morfem-rige sprog som f.eks. finsk, og c) morfologisk

arbejde indenfor den kognitive grammatik. Inden for de forskellige teorier er to hinanden udelukkende strategier samtidig blevet lagt; henholdsvis en bottom-up-strategi og en topdown-strategi. Til strategierne skal jeg senere knytte nogle bemærkninger.

Naturlige morfologier. Jakobson (1979:96) påpegede tidligt, at der i morfologien findes "mange eksempler på forskellige tegn, der udviser et ækvivalent forhold mellem deres *signantia* og deres *signata*." Altså, at man kan finde en vis overensstemmelse mellem sproglige tegns lydlig side og det, de henviser til. Med udgangspunkt i jakobsonsk fonologi-morfologi og perceiansk semiotik introduceredes den naturlige morfologi i slutningen af halvfjerdsene og begyndelsen af firserne. Dressler (1985) fremhæver ud over dette bagland tre træk ved den naturlige morfologi: at den er en teori om universalier, en typologisk teori og en teori om sprogspecifikke organiseringsmønstre (*language specific system adequacy*)

Så vidt den naturlige morfologi er en teori om universalier, opstiller den blandt andet, hvad der præsenteres som en universel

skala over morfotaktisk gennemsigthed (*transparency*). Den morfotaktiske skala er iflg. Dressler (1985:323) afledt af principper om semiotisk gennemsigthed, og skalaen støttes desuden af psykolingvistiske beviser (der dog oftest kun gælder engelske sprogbrugere). Skalaen her indeholder fire trin - fra 'mest gennemsigtig' til 'mindst gennemsigtig' - og for hvert trin defineres hvilke morfologiske processer, der leder til den givne gennemsigthed. F.eks. leder allomorforiske afledninger til det 'mindst gennemsigtige' output. I Dressler (1981:74) har skalaen fem trin, der går fra affigering som den naturligste morfologiske udbygning til subtraktion - f.eks. 'synger' til 'sang' - som den mindst naturlige, mens Dressler (1987:104) arbejder med to komplementære skalaer.

Den naturlige morfologi forklarer også orddannelse med forskellige slags semantisk gennemsigthed, f.eks. *sekventiel ikonicitet*. Pusch (2001:376) giver et udmærket eksempel på sekventiel ikonicitet, hvad angår syntaks. På kinesisk udtrykkes forholdet, at John går hen til biblioteket og låner en bog: "Zhāngān dào túshūguǎn nà shū" [bogst.: John-når-bibliotek-tager-bog], mens forholdet, at John tager bogen til biblioteket, udtrykkes: "Zhāngān nà shū dào túshūguǎn". Iflg. Pusch tenderer alle sprog (*eine universelle Tendenz*) mod, at konstituentrækkefølgen afspejler sekventialitet, konsekutivitet, finalitet eller kausalitet. Motiveringen for dette er ikonisk; jf. indflydelsen fra den perceianske semiotik.

Begrebet om sekventiel ikonicitet - såvel som andre former for ikonicitet, f.eks. *ikonisk distancemarkering* - har iflg. den naturlige morfologi stor betydning i morfologien. Særligt i inkorporerende sprog har sekventiel ikonicitet betydning for morfologien; f.eks. for analysen af konstruktioner lig disse

fra Tiwi (Bybee, 1985:106): "ji + mbni + [velær nasal]ilimpa[velær nasal]b + ra[velær nasal]kina" [han + mig + sovende + stjal; bogst.: han stjal det fra mig, mens jeg sov] og "ji + mbni + [velær nasal]ilimpa[velær nasal] + alipi + a[velær nasal]kina" [han-mig-sovende-kødstjal; bogst.: han stjal kødet fra mig, mens jeg sov].

En af svaghederne ved den naturlige morfologi er usikkerheden omkring ekstralingvistisk bevisførelse. Ofte er der blevet indvendt, at man i praksis har anvendt intuitive forestillinger om, hvad der er mest naturligt for et sprog. Diskussionen om hvorvidt rod-ændringer er mindre naturligt end affigering er et godt eksempel på, hvor stor usikkerheden er om de førnævnte skalaer; se f.eks. Rubba (2001:688).

Dekompositionsstrategier: Finsk er et relativt syntetisk sprog; f.eks. bøjes navneord i fjorten forskellige kasus. Mange forhold, der på dansk udtrykkes med præpositioner (frie morfemer), udtrykkes på finsk med bundne morfemer. Oversættes "i huset" til finsk er outputtet et enkelt ord, nemlig "talo+ssa." Strategien i finsk morfologi er suffigering, dvs. de bundne morfemer binder sig til ordets *base* som suffikser (morfemer, der ortografisk er hæftet på basens højre side). Almindeligvis betragtes finsk som et agglutinerende sprog, dvs. et sprog, hvor bindingen af morfemer ikke medfører *morfofonematiske alternationer*. Mere korrekt er det dog at betragte finsk som et agglutinerendefusionerende sprog, siden der fra tid til anden optræder en del alternationer. Et eksempel er bøjningen af ordet "vesi" [vand, nominativ], der i genitiv bliver til "veden" og i partitiv til "vettä." Roden (som her er den morfologiske base) har flere allomorfer, der træder frem i outputtet alt afhængig af hvilke suffikser, der binder sig til den. Alt i alt er finsk dog

væsentligt mere agglutinerende end dansk; cf. "syng"/"sang," der kan oversættes med "laulo"/"laulo+i".

At finsk er et syntetisk sprog, har betydning for forholdet mellem syntaks og morfologi (hvis man opretholder en sådan skillelinje). Sammenlignet med dansk viser finsk langt større grad af *morfologisering*. Det forhold har naturligvis gjort finske lingvister og andre, der havde interesse i de finsk-ugriske sprogs struktur, særligt opmærksomme på morfologien. Et af de spørgsmål, som har optaget sprogforskerne, er spørgsmålet om leksikalisering og produktivitet.

I sin diskussion af leksikalistisk morfologi peger Bauer (1988:131) f.eks. på finsk for at afvise *the full entry theory*. Bauer spørger retorisk, hvordan man kan hævde, at inflektionelle afledninger af stammer (stamme plus bundne morfemer) skal opregnes i et leksikon (det forestillede mentale leksikon), når det maksimale nominale paradigme på finsk indeholder 2000 forskellige former, og det maksimale verbale paradigme - når klitiserede former medregnes - indeholder over 12000 former?

Niemi et al. (1994) har forsøgt at løse problemet ved at opstille modeller for *morfologisk dekomposition*. Med udgangspunkt i blandt andet sprogpsykologiske eksperimenter opstiller de en model, der forudsiger mindst fem vigtige træk om finske sprogbrugerens psykologiske behandling af finske navneord: 1) at navneords psykologiske base er singular-formen, 2) at fleksivt afledte former, men ikke derivativt afledte former, parses (analyseres) i rødder og affikser, 3) at samme former produceres kompositionelt fra rødder og affikser, 4) at navneords rødders allomorfer repræsenteres hver for sig i det mentale leksikon, og 5) at

finske navneord kun dekomponeres indtil 'allomorfniveau.'

Med andre ord foreslås det, at fleksive affikser bindes kompositionelt. Selvom der måske er hyppigt anvendte former, som er *institutionaliserede* (jf. Bauers (1988) skelnen mellem institutionalisering og leksikalisering), og som derfor ikke nødvendiggør dekomposition i samme omfang som mindre hyppige former, betyder modellen i princippet, at "talo+ssa" komponeres on-line ved at hente henholdsvis stammen og suffikset fra to forskellige pladser i det mentale leksikon. En sådan grad af dekomposition bør forbavse en dansk sprogbruger. Det synes usandsynligt, at en dansk sprogbruger f.eks. skulle hente de to affikser i "opmærksom" fra deres respektive pladser i leksikonet og således hive deres specifikke semantiske indhold frem for at konstruere den afledte form. Tilsyneladende har ikke engang rodens semantiske indhold psykologisk realitet for den danske sprogbruger i omgangen med den afledte form. Mere sandsynligt er det, at en 'underliggende' konstruktion bærer en slags psykologisk realitet, nemlig 'ordformen' [præfiks+verb, imp+"som"], som f.eks. også er underliggende for de afledte former, "betænksom" og "opfindsom."

Sådanne dekompositionsstrategier har sine forgængere i *prefix-stripping models*. Ud fra sprogpsykologiske eksperimenter udviklede man modeller, der kunne fastsætte morfemgrænser, isolere ords forskellige dele og kompositionelt fastlægge den afledte forms betydning. Som antydnet er sådanne modeller problematiske, når det behandlede sprog er så morfemrigt som de finsk-ugriske sprog. Et andet problem, som også vedrører indo-europæiske sprog, er komposita. Det er umiddelbart let at skille den (i f.eks. engelsk)

begrænsede mængde af affikser ud fra en given tekststreng; men hvordan kan man automatisk sætte morfemgrænser i tvetydige komposita som f.eks. “busheater”? Libben (1994) har udviklet en model, som tager højde for sådanne tvetydigheder. I modellen efterses tekststrengene for kendte ordformer, og alle mulige kombinationer undersøges for semantisk indhold (repræsentation). Men pga. et omfangsrigt leksikon tager modellen, ligesom prefixstripping models, ikke højde for morfemrige sprog. Således udgør morfologisk processering af afledte ord i finsk et reelt problem for denne slags kognitiv morfologi: enten må den indo-europæiske sprogbrugers intuitioner og erfaringer opgives, og det må accepteres, at nogle sprog i grunden er kompositionelle, eller også må en tredje strategi foreslås? Det omfangsrige leksikon må i hvert fald afvises i forbindelse med disse sprog. En mulighed, som jeg skal vende tilbage til, er - i stedet for at søge at løse problemet ved *preleksikalsk morfologisk dekomposition* - at der hos sprogbrugeren er tale om *preleksikalsk identifikation med givne (leksikaliserede) konstruktioner*.

Morfologi og kognitiv grammatik: Lakoff (1987) præsenterer en kognitiv morfologi, der er blomstret indenfor den kognitive grammatik. Andre vigtige bidrag til den kognitive grammatiks udvidelse til også at afdække specifikt morfologiske emner er Brugman (1981) og Talmy (2000). F.eks. er Talmys afdækning af de underliggende skemaer for kausative præfikser i atsupewi et udmærket eksempel på, hvordan morfologien kan passes ind i den kognitive grammatik.

I det hele taget er *underliggende skemaer* det altafgørende begreb for den tredje kognitive morfologi. Skemaernes rolle er grundlæggende den samme hos Talmy (force

dynamic patterns) som hos Brugman og Lakoff (image schemata eller ideal cognitive models). Lakoffs præsentation bygger i øvrigt direkte på Brugmans arbejde.

Lakoff tager udgangspunkt i polysemi som fænomen. De fleste ord har mere end én betydning. I nogle tilfælde har to ortografisk eller fonologisk set ens udtryk ikke-relaterede indholdssider. I så fald taler man om *homonymer*. I andre tilfælde er sagen mere kompliceret; f.eks. er det umiddelbart svært at se ligheder mellem brugen af verbet “åbner” i forbindelserne “at åbne pakker” og “at åbne døre” - omvendt fornemmes intuitivt en vis sammenhæng. Der er tilsyneladende tale om ét leksikalsk opslag.

Med dette problem for øje angriber Lakoff den traditionelle opfattelse af *kategorier*. Her sigtes i første omgang på det leksikalske opslag som udtryk for en ‘kategori’ af ting eller relationer i den virkelige verden, omend kritikken også kan anvendes på grammatiske kategorier (se f.eks. Comrie, 1981:106-110). Ifølge den traditionelle opfattelse gives en kategori ved en liste af mere eller mindre abstrakte egenskaber, som skal opfyldes af ethvert medlem; opfyldes egenskaberne ikke, må det henregnes til et andet leksikalsk opslag eller en anden grammatisk kategori. Og der er således tale - i forbindelse med leksikalske opslag - om homonymer.

Lakoff foreslår, at polysemi skyldes korresponderende underliggende skemaer. Det betyder, at det leksikalske opslag som kategori betragtet ikke længere er en kasse, hvori ting og relationer har deres plads. Omvendt er et leksikalsk opslag en naturlig kategori af betydninger. Et ord som f.eks. “åbner” kan have en prototypisk betydning (som må fastslås ad statistisk vej eller defineres for den enkelte sprogbruger; jf.

afsnittet om morfologiske konstruktioner) og et antal udvidelser.

En sådan opfattelse er ikke i sig selv et brud med en mere traditionel opfattelse af kategorier, som man finder den i senere generativ grammatik. Her har det leksikalske opslag ofte også to *nodes* – en prototypisk betydning og en eller flere udvidelser. Forskellen mellem Lakoffs leksikalske opslag og opslag i en sådan grammatik er, at udvidelserne i sidstnævnte har grammatisk og kun formel semantisk betydning. I Lakoffs leksikalske opslag har udvidelserne konceptuel betydning.

Et opslag har altså en prototypisk eller underspecificeret betydning. En sådan 'primær' betydning kan udvides metaforisk og konceptuelt qua kontekst og/eller via *transformationer*. Det leksikalske opslag betegner således en *radial* kategori af mulige betydninger. Sammenhængen mellem de enkelte betydninger svarer iflg. Lakoff til Wittgensteinske familieligheder. Og som han understreger, "de ikkecentrale betydninger kan ikke genereres fra de centrale betydninger, men er dog ikke tilfældige. Det er nærmere tilfældet, at de er *motiverede* af mindre centrale betydninger, billedskema-transformationer og metaforiske modeller." (Lakoff, 1987:460, min oversættelse)

Det bør nævnes, at en del arbejde af denne slags (f.eks. Dewell, 1994; Vandeloise, 1994) først og fremmest har bekymret sig om præpositioner som frie morfemer.

Et væsentligt problem for morfologisk arbejde inden for den kognitive grammatik er redegørelsen for lingvistisk form. Hvorfor er det, at nominalkomposita på engelsk næsten altid er sammensat af mono- eller disyllabiske konstituent, hvoraf den første (venstreledet) begynder med en konsonant (kun 6% af alle nominalkomposita

begynder med en vokal)? Og hvorfor er de modificerende led i de danske komposita "børne-mad", "barne-pige", "barne-barn", "barne-mad", "barns-nød", "børnebørn" og "børne-sko" forskellige? Man kan forklare nogle af de forskellige komposita ved at pege på leddenes relative relevans. Men i sidste ende vil en sådan forklaring være inkohærent. Ydermere kan man sammenligne med tilsvarende komposita på andre skandinaviske sprog; hurtigt opdager man, at der er andre kriterier end semantiske kriterier på spil i udformingen af komposita. Jeg vil herunder antyde, at en fonosemantisks-prosodisk forklaring er nødvendig.

En kort sammenligning

En kort sammenligning, 1): For at sammenligne de tre tilgangsvinkler angivet ovenfor vil jeg hive et nyt morfologisk emne frem i lyset; indtil videre er det hovedsageligt taget for givet, at morfologiens område var affigering og komposition (altså, konkatenative processer). Morfologien må dog også tage stilling til mere diskontinuerte processer eller *introfleksion*. F.eks. følgende liste over arabiske udsagnsord, der alle er afledninger af roden, *at skrive*: "katab", "kaatab", "ktabab", "ukaatab", osv. (Kager og Zonneveld, 1999:5)

Den altoverskyggende udfordring for en redegørelse for introfleksion er iflg. Rubba, "hvad man skal vælge som den basale enhed for leksikalsk/morfologisk repræsentation" (2001:682, min oversættelse). Hvad stiller den kognitive morfologi op overfor en sådan udfordring?

Det er tydeligt, at dekompositionsstrategier har svært ved at redegøre for introfleksion. Jeg kender ikke til psykolingvistiske eksperimenter med introfleksion, men en sandsynlig tilgang er inspireret af *template*

morphology. Man ville således forudsætte en 'platform' - i eksemplet ovenfor "-k-t-b" - der ville være udsagnsordets rod. Sprogbrugeren antages så at 'strippe' ordet for vokaler og matche platformen med de platforme, der indeholdes i sprogbrugers leksikon. Iflg. en sådan tilgang ligner introfleksion principielt prefigering og suffigering; leksikonet indeholder blot en anden slags platforme i sprog, der benytter sig af introfleksion. Template morphology har indenfor de sidste femten år lagt mindre og mindre vægt på platforme, men rettet opmærksomheden mod "universelle betingelser" (*constraints*).

Den naturlige morfologi hævder i modsætning til template morphology, at introfleksion er *mindre naturlig* end prefigering og suffigering. (Rubba, 2001: 688) Årsagen er enkel: Hvor template morphology finder sine betingelser indenfor de sprog, der udnytter introfleksion, er den naturlige morfologis parametre udledt af typologiske undersøgelser. Udsat for krav om *konstruktionel ikonicitet* synes semitisk morfologi afvigende, da tilførsel af mening (f.eks. markering af datid) ikke betyder tilførsel af form, men blot en ændring af basens vokaler. Dressler (1982:79) påstår, at de arabiske udsagnsord "går i retning af" at blive mere naturlige; ikke i retning af konversion (i Dressler, 1982 er konversion fjerde trin) eller subtraktion (femte trin), men i retning af affigering og modificering. Som nævnt ovenfor er der sat spørgsmålstegn ved den semitiske morfologis unaturlighed.

I den kognitive grammatik er semitisk morfologi ikke mindre naturlig end andre morfologier; *naturligheden* afhænger nemlig til dels af, hvad man som sprogbruger udsættes for. Tilegner man sig først semitisk morfologi, er det den morfologis form, som lagrer sig som "forbindelser"

(*connections*) i de neurale netværk. F.eks. kan de ovennævnte platforme efterlades i hjernen som en slags skemaer af mere eller mindre abstrakt karakter. Men i stedet for at opfatte morfemer og platforme som indeholdt i et mentalt leksikon, opfattes de som ikke-repræsenterede forbindelser mellem komplekse medlemmer af leksikonet ("stored lexical items which may be complex" (Rubba, 2001:691)). Rubba (2001:691) sætter f.eks. et simplificeret netværk for aramæisk morfologi: netværket består af konceptuelle enheder, fonologiske og semantiske; fonologiske og semantiske enheder er indbyrdes forbundet med "relationships of symbolization", mens fonologiske enheder er indbyrdes forbundet med "relationships of similarity/categorization". Et sådan skema er dog meget forenklet, da det f.eks. ikke tager højde for ikoniske bånd mellem fonologiske og semantiske enheder.

En kort sammenligning, 2): Ovenfor nævnte jeg, at der inden for de forskellige kognitive morfologier er lagt "to hinanden udelukkende strategier [...]; henholdsvis en bottom-up-strategi og en top-downstrategi." Det er måske passende nu - inden det sidste afsnit - at forsøge at anskueliggøre, *hvorledes* strategierne løber igennem de kognitive morfologier.

I forbindelse med parsing er bottom-up-analyse en analyse, hvor man så at sige undersøger ét ord ad gangen for langsomt at undersøge mulighederne for "at nå frem" til en sætning. I en top-downanalyse tager man sætningen for givet og forsøger i stedet at passe de enkelte ord ind i sætningens overordnede form. Her henviser bottom-up og top-down til forholdet mellem abstrakte (og ekstralingvistiske) strukturer og det undersøgte (lingvistiske) materiale - og således kan man måske drage en grov

parallel til et 'empirisk' og et 'rationelt' udgangspunkt?

Det er dog svært altid at skelne mellem de to strategier. F.eks. synes den naturlige morfologi at have lagt sig fast på en top-down-strategi, når den afviser den semitiske morfologi som mindre naturlig end f.eks. tyrkisk (når man ser bort fra sprogets vokalharmonti); men de kriterier ud fra hvilke den naturlige morfologi afviser den semitiske morfologi er jo til dels empirisk betingede - omend de også finder støtte i den almene (perceianske) semiotik. Måske er den naturlige morfologi - billedligt talt - en bottom-up-morfologi, som kommer for hurtigt op, fordi der ingen modstand er ovenfra?

Dekompositionsstrategierne er ikke blevet anvendt typologisk i samme omfang som den naturlige morfologi, men bærer i høj grad præg af at være top-down-strategier. Det psykologiske og det kognitive niveau sætter så at sige rammerne for videre undersøgelser og eksperimenter. De ovenfor antydede problemer ved morfologisk dekomposition grunder ikke, så vidt jeg kan se, i en principiel underordning af lingvistikken. Nærmere tror jeg, de skyldes, at de redskaber, som forbinder 'top' og 'down' ikke er i overensstemmelse med det psykologiske og kognitive udgangspunkt; den formelle grammatik, som er forudsætningen for f.eks. Niemi et al. (1994), kan ikke give en psykologisk og kognitivt adækvat forklaring på finsk morfologi. At den formelle grammatik ikke er opgivet skyldes måske, at top-niveaulet ikke er fyldestgørende anvendt.

Som det burde fremgå af disse linjer, er det efter min bedste overbevisning vigtigt, at den kognitive morfologi møder modstand ovenfra. Og at det, som udgør modstanden - de abstrakte (og ekstralingvistiske) strukturer

- selv finder modstand. Et eksemplarisk eksempel på anvendelsen af "modstand ovenfra" er Rohrer (2000:53-54). Her diskuteres, hvorvidt det er metaforisk, når kropsdele henviser til beliggenhed i mixtec? F.eks., er der tale om en regulær metaforisk projektion (i lakoff-johnsonsk forstand), når "nuù" (ansigt) bruges som i: "bílu wāā hižaa nuù-žuu" [katten er på måtten; iflg. Langacker (1991b:344)]? Navneordet "nuù" har i nominalkonstruktionen "nuù-žuu" samme betydning eller funktion som det danske "på". For at afgøre, hvad han kalder "a recent controversy in cognitive linguistics", går Rohrer til filosofien og neurologien for at få hjælp. Uanset om Rohrer har ret i sin tænkning omkring metaforisk projektion og, hvad man kunne kalde, tankens synspunkter, er den lagte vej eller strategi bemærkelsesværdig: Først tager han udgangspunkt i data, ser derefter på en tolkning, som er affødt af en bestemt teori, nemlig den lakoff-johnsonske teori om metaforisk projektion, og da der gennem yderligere data er rejst spørgsmål (*a controversy*) ved tolkningen, henvender han sig endelig til en endnu bredere favnende teori, nemlig den pragmatiske filosofi - og tilmed nyopdagelser indenfor neurologien.

Mulige forbedringer af kognitiv morfologi

I det sidste afsnit skitseres to emner eller områder, den kognitive morfologi må vise stor opmærksomhed; jeg hævder ikke, at ingen har gjort det indenfor den kognitive morfologi (f.eks. arbejder Bybee (1994) med morfologiske og prosodisk definerede konstruktioner; se nedenfor), men blot at mange har vist disse områder *for lidt* opmærksomhed:

Morfologiske (og prosodisk definerede) konstruktioner: I forbindelse med diskussionen

af morfologiske dekompositionsstrategier blev muligheden for at introducere en slags 'preleksikalsk identifikation med givne (leksikaliserede) konstruktioner' luftet. En sådan mulighed kunne begrundes med forskning i sprogtilegnelse, f.eks. Kauppinen (1999). Kauppinens forskning er måske særlig relevant i denne forbindelse, da den tager udgangspunkt i tilegnelsen af finske verbal-former.

Baseret på optagelser af den finske dreng, Teemu, fra han blev født, til han var fem år gammel, forsøger Kauppinen at skabe belæg for hypotesen, at "der er strukturer i sprog som har særligt let ved at blive tilegnet som formulariske ytringer" (1999:172, min oversættelse). Her undersøges først og fremmest Teemus tilegnelse af betingelses-verber (irrealis) som f.eks. "laula-is[i]" (ville synge). Da Teemu var to år gammel, havde Kauppinen 17 gange konstateret betingelses-verber i Teemus tale, men alle gangene den samme formulering: "Mitä täällä olis?" [Hvad ville der være her?; 1999:173.] I fem års optagelser var der i alt 650 forskellige formuleringer. Udvidelsen af forrådet skete langsomt, og i begyndelsen havde alle formuleringerne samme form, nemlig "Mitä PRON olis?" Kauppinen udleder, at "barnet synes at teste konstruktionen i forskellige kontekster" (1999:176, min oversættelse). Senere ligestillede Teemu flere formulariske udtryk og udledte heraf nye konstruktioner (*formel blending*). At disse ikke tog hensyn til semantiske overensstemmelser, sandsynliggør Kauppinens formodning, at barnet så at sige prøver forskellige konstruktioner af i nye situationer. Der er mange interessante ting at nævne i forbindelse med Kauppinens arbejde, men vigtigst er her konklusionen, nemlig at "erindrede bidder ikke kun imiteres, men synes at udgøre et

grundlag for kreativ variation" (1999:190, min oversættelse), og at variationen til en vis grad er prosodisk bunden. Ligesom at *sing/sung*-klassen blandt engelske verber er prosodisk afgrænset; verber optager kun bøjningsmønsteret, hvis de står i nært forhold til den prototypiske konstruktion, hvis første egenskab er den finale velære nasal, og hvis anden egenskab er den initiale konsonant gruppe, helst med et /s/ allerførst (Bybee, 1994:301).

Fonosemantiske begrænsninger: Som Downing (1977) har påpeget, er ontologiske kategorier - i hvert fald i forbindelse med nominalkomposita - afgørende for ordbygning og de lingvistiske former, som ordbygning udmønter sig i. Givet de ontologiske kategorier vil jeg her også foreslå, at der er fonosemantiske begrænsninger for ordbygning; altså fonosemantiske begrænsninger, som er afhængige af referentens ontologiske status. Et eksempel på en morfologisk analyse, der gør brug af fonosemantiske begrænsninger er Hines (1999).

Hines ønsker først og fremmest at vise, at metaforer er betinget af andet end "conceptual parameters" (1999:9). Indsamlet data er seksuelle eller kærlige kælenavne til kvinder, som f.eks. "badger" og "kitten". Den underliggende metafor kalder hun BEGÆRET KVINDE SOM LILLE DYR. Men udover at se på indsamlet data, undersøger Hines også dyrenavne, som *ikke* er blevet anvendt som metaforisk kilde. Hun skelner mellem de, der fejler af semantiske årsager, og - og her indtræder de fonosemantiske begrænsninger - dyrenavne, som ikke fungerer af lydlig årsager. Et eksempel på et dyrenavn, der ikke lever op til de semantiske krav (eller de konceptuelle parametre) er "flamingo". Det er sandsynligvis flamingoens farve,

bygning og motorik, der diskvalificerer den som metaforisk kilde. Omvendt lever f.eks. “hedgehog” op til de semantiske krav, men ikke til de lydige. Ligesådan med “raccoon”. At sidstnævnte lever op til de semantiske krav ses ved, at “vaskebjørn” på dansk kunne indordnes den generiske metafor. De fonetiske krav er iflg. Hines (1999: 11), at kælenavnet begynder med en labial eller en velær obstruent. Af samme årsag burde “pindsvin” være en oplagt kandidat; men den afvises sandsynligvis på grund af kompositaets profil-determinant (“svin”).

Hvad følger af opmærksomheden overfor disse to emner? For det første stiller det alvorlige spørgsmålstejn ved dekompositionsstrategiernes underliggende byggestens-grammatik; strategierne bliver unødvendige, hvis lingvistiske former udledes på baggrund af prototypiske konstruktioner og ved hjælp af mapping eller analogi. Omvendt er det også tydeligt, at konstruktionsbegrebet er rigere, end Langacker udtrykker i sin definition: “en konstruktion er karakteriseret som en samling af symbolske strukturer holdt sammen (*linked*) af ligheder (*correspondences*) og kategoriserende tilhørsforhold” (1991: 5, min oversættelse). Med mindre ‘ligheder’ også rummer fonologiskeprosodiske krav om overensstemmelse. Endelig blev det klart, at fonologien og semantikken (som i den kognitive grammatik er to modsatte ‘poler’) ustandseligt løber hovederne sammen, og støbningen af nye ord sker i et dynamisk samspil mellem hver pols krav (legibility conditions; se Chomsky, 2000:9). Altså, i nogle konstruktioner, som f.eks. Hines’ metaforiske konstruktion, spiller fonologiens indflydelse på semantikken (fonosemantiske begrænsninger) større rolle end i andre, f.eks. “barn-” og “børne-” konstruktionerne, hvor en gang støbte

former (med semantisk-konceptuel begrundelse) gik på tværs af fonologisk (og semantisk) uforudsigelighed.

Noter

¹ Goldberg (1996:32) definerer en konstruktion som “a form-meaning pair, $\langle F_i, S_i \rangle$ such that some aspect of F_i or some aspects of S_i is not strictly predictable from C’s component parts.” Det er vigtigt i den her forbindelse, at det “uventede” både kan vedrører formen, f.eks. placeringen af tryk i afledte ord, og mening.

Litteratur

- Bauer, L. (1988). *Introducing linguistic morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Brugman, C. M. (1981). *Story of “over”*. University of California, Berkeley (ms).
- Bybee, J. L. (1985). *Morphology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bybee, J. L. (1994). ‘A view of phonology from a cognitive and functional perspective’. In *Cognitive Linguistics* vol. 4, nr. 5. Pp. 285-306.
- Chomsky, N. (2000). *New horizons in the study of language and mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1981 [1987]). *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dewell, R. B. (1994). ‘Over again: Image-schema transformations in semantic analysis’. In *Cognitive Linguistics* vol. 4, nr. 5. Pp. 351-380.
- Downing, P. (1977) ‘On the creation and use of English compound nouns.’ In *Language*, 53, no. 4. Pp. 810-842.
- Dressler, W. (1981). ‘Zur semiotischen Begründung einer natürlichen Wortbildungslehre’. In *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft* 8. Pp. 72-87.
- Dressler, W. (1985). ‘On the predictiveness of natural morphology’. In *Journal of Linguistics*, vol. 21, no. 2. Pp. 321-339.
- Dressler, W. (1987). ‘Word formation as part of natural morphology’. In W. Dressler et al., *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Goldberg, A. E. (1996). ‘Making One’s Way Through the Data.’ In M. K. Shibatani og S. A. Thompson (eds.), *Grammatical Constructions*. Oxford: Clarendon.
- Hines, C. (1999). ‘Foxy chicks and Playboy bunnies: A case study in metaphorical lexicalization’. In M. K. Hiraga et al. (eds.), *Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Jakobson, R. (1979). *Elementer, funktioner og strukturer i sproget*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Kauppinen, A. (1999). ‘Acquisition of the Finnish conditional verb forms in formulaic utterances’. In Masako K. Hiraga et al. (eds.), *Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2: Descriptive Application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Libben, G. (1994). ‘How is Morphological Decomposition Achieved?’ In *Language and Cognitive Processes*, vol. 9 (3). Pp. 396-392.
- Niemi, J. et al. (1994). ‘Cognitive Morphology in Finnish: Foundations of a New Model.’ In *Language and Cognitive Processes*, vol. 9 (3). Pp. 423-446.
- Pusch, C. D. (2001) ‘Ikonzitität’. In Martin Haspelmath et al. (eds.), *Language Typology and Language Universals*. Berlin: de Gruyter.
- Rohrer, T. (2000). ‘Pragmatism, Ideology and Embodiment.’ In E. Sandikcioglu and R. Dirven (Eds.), *Language and Ideology: Cognitive Theoretical Approaches*. Amsterdam: John Benjamins.
- Rubba, J. (2001) ‘Introflexion’. In Martin Haspelmath et al. (eds.), *Language Typology and Language Universals*. Berlin: de Gruyter.
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge: MIT Press.
- Vandeloise, C. (1994). ‘Methodology and analyses of the preposition *in*’. In *Cognitive Linguistics*, vol. 5., nr. 2. Pp. 157- 184.

Kognitionsforskningens topologiske grundlag

[Artiklen er oversat efter en af forfatteren revideret udgave af "Topological Foundations of Cognitive Science", publiceret i C. Eschenbach, C. Habel & B. Smith (red.): Topological Foundations of Cognitive Science (Hamburg: Graduiertenkolleg Kognitionswissenschaft, 1994). Copyright Barry Smith.]

Jeg vil begynde med at introducere topologiens centrale begreber på en uformel og intuitiv facon. Vi kan her vælge mellem to velkendte alternativer. De viser sig at være ækvivalente fra et matematisk synspunkt, men at pege mod forskellige anvendelsesformer og applikationsmuligheder set fra kognitionsforskningens perspektiv.

1. Begrebet transformation

En første introduktion til topologiens grundbegreber starter med begrebet *transformation*. Vi noterer os det velkendte forhold, at det er muligt at transformere et rumligt legeme (såsom et stykke gummi) på en række forskellige måder uden at skære det itu eller rive i det. Vi kan vende vrangen ud på det, strække det eller presse det sammen, bevæge det og bøje det, vride det eller på anden måde forandre det. Under sådanne transformationer er der visse bestemte egenskaber ved legemet, som generelt forbliver invariante – form, størrelse, bevægelse, orientering f.eks. – og som de pågældende transformationer er neutrale overfor. Vi kan også definere denne type transformationer som transformationer,

der ikke indvirker på muligheden af at forbinde to punkter på en overflade eller i legemets indre ved hjælp af en kontinuerlig linje. Lad os foreløbig bruge termen "topologisk-rumlige egenskaber" om de spatielle egenskaber, der forbliver invariante i forbindelse med sådanne transformationer (groft sagt: transformationer, som ikke afficerer integriteten af det legeme – eller hvilken anden form for rumstruktur – vi nu har med at gøre). Topologisk-rumlige egenskaber er generelt ikke invariante overfor mere radikale transformationer, såsom sønderrivning eller overskæring, eller overfor transformationer som involverer sammenføje af forskellige dele eller boringen af et hul i et legeme, eller udstykningen af et legeme i adskilte, konstituerende dele.

Det er et topologisk-rumligt forhold at være et forbundet legeme, ligesom visse egenskaber knyttet til besiddelsen af huller (eller mere specifikt: egenskaber knyttet til besiddelsen af tunneller og indre hulheder) også er det. At være en *ansamling* af legemer, og det at være en *ikke-løsrevet* del af et legeme, er ligeledes en topologisk-rumlig

egenskab. Det er en topologisk-rumlig egenskab ved et spil kort, at det består af dette eller hint antal *særskille* kort, og det er en topologisk-rumlig egenskab ved min arm, at den er *forbundet* med min krop.

Begrebet om topologiske egenskaber kan naturligvis generaliseres, så det gælder andre forhold end rent rumlige tilfælde. Klassen af fænomener, som er struktureret af topologisk-rumlige egenskaber, er indlysende nok større end den klasse af fænomener, som den euklidiske geometri (med dens særlige euklidiske metrik) gælder for. Således har mentale billeder af rumligt udstrakte legemer også topologisk-rumlige egenskaber. Vi støder også på topologiske egenskaber i det tidslige område: vi taler da om de egenskaber ved temporale strukturer, som er invariante under transformationen af (eksempelvis) en proces' udbredelse (at sænke eller sætte farten op) og transport af tidslig art. Tidsintervaller, melodier, simple og komplekse begivenheder, handlinger og processer kan alle siges at besidde topologiske egenskaber i denne temporale forstand. En hoppende bolds bevægelser kan topologisk set siges at være isomorf med en anden, hurtigere eller langsommere, bevægelse, f.eks. en ørreds bevægelser i en sø eller et barn, der hopper på en kængurustylte.

2. Begrebet grænse

En anden introduktion til topologiens grundlæggende begreber udspringer af den intuitive idé om en *grænse*. Tænk på en solid og ensartet metalkugle. Vi kan mentalt skelne mellem to dele af denne kugle, der ikke overlapper hinanden (som med andre ord ikke har nogen del til fælles): på den ene side er der dens *grænse*, dens *ydre overflade*; på den anden side er der dens *indre*, forskellen mellem kuglen og dens ydre overflade

(dvs. det resultat, vi ville opnå, hvis – *per impossibile* – sidstnævnte kunne trækkes fra førstnævnte). Tilsvarende kan vi temporalt set forestille os et interval som sammensat af dets initiale og finale punkter samt det *indre*, der ville blive resultatet, hvis disse punkter fjernedes fra intervallet som helhed.

Lad os nu definere *komplementet* til en størrelse x som den størrelse, der vil blive tilbage som resultat, hvis vi forestiller os x trukket fra universet som helhed. Grænsen for en størrelse x er ifølge den klassiske matematiske topologi også grænsen for x 's komplement. Vi kan imidlertid forestille os en topologisk variant, som anerkender *asymmetriske* grænser af den type, vi f.eks. kan støde på i figur-baggrund strukturer, sådan som de optræder i den visuelle perception. Som Edgar Rubin (1921)¹ var den første til at påpege, opleves en figurs grænse som en del af figuren selv og ikke samtidig som grænse til den baggrund, der opleves bag figuren. Noget lignende gælder også tidslige størrelser: et kapløbs begyndelse og slutning udgør eksempelvis ikke de respektive grænser for en given komplementær størrelse (enhver tid før kapløbet eller al den tid, der følger efter et løb), på samme måde som de udgør grænserne for kapløbet selv.

Begreberne 'grænse' og 'komplement' kan på en naturlig måde overføres til et begrebsligt plan. Tænk f.eks. på en række udgaver af samme begreb arrangeret i en quasi-rumlig facon, således som det bl.a. er tilfældet i forbindelse med den velkendte beskrivelse af farve- og tone-rum. Lad os forestille os, at hvert af disse begreber er forbundet med en udstrakt region, hvori de forskellige udgaver af hvert begreb er indeholdt, og lad os endvidere forestille os, at det forholder sig sådan, at prototyperne

– de mest typiske udgaver – er lokaliseret i den pågældende regions midtpunkt, og at de mindre typiske udgaver er lokaliseret på afstand af dette centrum, alt efter hvor ikke-typiske de er. Perifære tilfælde – ’grænsetilfælde’ – kan nu defineres som de tilfælde, der er så atypiske, at selv den mindste yderligere afvigelse fra normen ville indebære, at de ikke længere er udgaver af det pågældende begreb. Begrebet *lighed* kan på denne måde forstås som et topologisk begreb (Mostowski 1983). I farvernes verden kan udsagnet a ligner b f.eks. siges at betyde, at farverne a og b ligger så tæt på hinanden i farverummet, at de ikke kan skelnes fra hinanden med det blotte øje. En ligheds-relation er normalt symmetrisk og refleksiv, men den er ikke transitiv og derfor ikke udtryk for en simpel overensstemmelse. Dette indebærer, at ligheds-relationen ikke inddeler et rum af tilfælde i velordnede, adskilte og udtømmende ækivalensklasser, men snarere i overlappende *lighedscirkler*. Denne mangel på diskretthed og udtømmenhed, som følger af ækivalensrelationerne, er karakteristisk for de topologiske strukturer. I nogle tilfælde er der en kontinuerlig overgang fra et begreb til et nabobegreb i begrebs-rummet, sådan som det eksemplvis er tilfældet i overgangen fra *rød* til *gul* (der er resultatet af en kontinuerlig variation af farvernes lød). I andre tilfælde er lighedscirklene adskilt af ’kløfter’. Det er f.eks. tilfældet i overgangen mellem *hund* og *kat* eller mellem *cyclooctatrene* og *cyclobutadiene*.

3. Begrebet lukning

De to fremgangsmåder, som vi her har skitseret i korte træk, kan forenes i et og samme system ved hjælp af begrebet *lukning*. Vi kan forstå dette begreb som en operation,

der når den appliceres på en størrelse resulterer i en helhed, som omfatter såvel x som dets grænser. Vi vil som udgangspunkt for vor definition af lukningsbegrebet gøre brug af begreber hentet fra mereologien (Simons 1987, Varzi 1994). Det vil fremgå af det følgende, hvorfor vi afstår fra gøre brug af de mængdeteoretiske instrumenter, som almindeligvis anvendes i standardbehandlinger af topologiens grundlag.

Vi vil bruge notationen " $x \leq y$ " til at udtrykke, at " x er en ægte eller uægte del af y ", og " $x \cup y$ " til at udtrykke den mereologiske sum af to objekter x og y . Vore variabelers udstrækning er *regioner* af den ene eller den anden art, inklusive grænser og punktformede regioner. En *luknings*-funktion c ² defineres således, at den opfylder de følgende aksiomer:

$$(AC1) \quad x \leq c(x) \quad (\text{udstrækthed})$$

(hvert objekt er en del af sin lukning)

$$(AC2) \quad c(c(x)) \leq c(x) \quad (\text{idempotens})$$

(lukningens lukning tilføjer ikke noget til lukningen af et objekt)

$$(AC3) \quad c(x \cup y) = c(x) \cup c(y) \quad (\text{forøgning})$$

(lukningen af to objekters sum er lig summen af deres lukninger)

Disse aksiomer blev første gang fremsat på uformel vis af den bulgarske topolog Friedrich Riesz i 1906 og uafhængigt heraf af polakken Kazimierz Kuratowski i 1922. Aksiomerne definerer en velkendt strukturtype, nemlig den såkaldte *lukningsalgebra*, der er det algebraiske modsvar

til den simpleste form for topologisk rum. Kuratowskis liste indeholder desuden det følgende aksiom, hvor "0" betegner et nul-element (den tomme mængde formuleret mængdeteoretisk):

$$(AC0) \quad c(0) = 0$$

(nul)

Da vi imidlertid her er interesseret i en mereologisk udgave af topologien, og da der ikke er noget mereologisk modstykke til den tomme mængde, er dette ekstra aksiom uden betydning.

Det er muligt at fremsætte forskellige modifikationer og svækkelser af de ovennævnte aksiomer, der bibeholder muligheden af at definere sidestykker til topologiens standardbegreber såsom 'grænse', 'indre' osv.³ Vi kan således se bort fra forøgningsaksiomet, der – som Hammer skriver – mest af alt "kan kaldes et *sterilitets*-aksiom...det forudsætter, at to mængder ikke kan frembringe noget grænsepunkt i fællesskab, som den ene af dem ikke selv er i stand til at frembringe" (Hammer 1962a: 65). Hvis vi anvender vort lukningsbegreb på et eller andet begreb i sig selv, skal et givent objekts lukning defineres som den mindste lighedscirkel, der inkluderer det pågældende objekt. At forøgningen dermed falder til jorden kan ses, hvis man betragter et forhold, hvor x er et eksempel på farven rød og y et eksempel på farven grøn. Lukningen af x er da den lighedscirkel, der inkluderer alle eksempler på farven rød; lukningen af y er den lighedscirkel, som inkluderer alle eksempler på farven grøn. Summen af disse to lukninger er da klart mindre end lukningen af $x \cup y$, der er lighedscirklen, som inkluderer alle tilfælde af farve i al almindelighed.

4. Begrebet forbundethed

Lad " x " stå for det mereologiske komplement til x og " $\cap$ " for det, mereologien kalder mereologisk intersektion. På basis af lukningsbegrebet kan vi nu definere det topologiske standardbegreb '(symmetrisk) grænse', $b(x)$, på følgende måde:

$$(DB) \quad b(x) := c(x) \cap c(x')$$

(grænse)

Bemærk, at det er en triviel konsekvens af denne definition, at en given størrelses grænse i ethvert tilfælde også vil udgøre grænsen for denne størrelses komplement.

Det er endog muligt ved brug af topologiske standardbegreber at definere en asymmetrisk 'rand', som intersektionen mellem et objekt og lukningen af dets komplement:

$$(DB^*) \quad b^*(x) = x \cap c(x')$$

(rand)

Hvor Kuratowskis aksiomer tog udgangspunkt i den topologiske primitiv *lukning*, har Zarycki (1927) ydermere vist, at et sæt aksiomer analoge til Kuratowskis kan formuleres udelukkende på grundlag af det primitive begreb *rand*, og at det samme gælder begreberne indre og grænse.

Begrebet indre defineres som følger. Vi lader for det første " $x - y$ " betegne det resultat, som opstår ved at trække de dele af x fra x , som overlapper med y . Vi sætter herefter:

$$(DI) \quad i(x) := x - b(x)$$

(indre)

Vi kan definere et *lukket objekt* som et objekt, der er identisk med sin lukning. Et *åbent objekt* er

på tilsvarende vis et objekt, som er identisk med sit indre. Komplementet til et lukket objekt er dermed åbent, komplementet til et åbent objekt lukket. Nogle objekter vil være delvis åbne og delvis lukkede. (Tænk eksempelvis på det halv-åbne interval $(0,1)$, der består af alle reelle tal x , som er større end 0 og mindre eller lig med 1.) Disse begreber kan bruges til at kæde de to ovennævnte udgaver af topologien sammen: topologiske *transformationer* er transformationer, som afbilder åbne objekter på åbne objekter.

Et lukket objekt er intuitivt set en uafhængig konstituent – et objekt, der eksisterer i sig selv, uden at andre objekter behøver at fungere som dets vært. Men et lukket objekt behøver ikke at være *forbundet* således forstået, at vi kan gå fra et hvilket som helst punkt i objektet til et hvilket som helst andet og stadig forblive inden for rammerne af objektet selv. Begrebet *forbundethed* er ligeledes et topologisk begreb, som vi kan definere som følger:

$$(DCn) \quad Cn(x) := \forall yz(x = y \cup z \rightarrow \exists w(w \leq c(y) \cap c(z)))$$

(*forbundethed*)

(et forbundet objekt er således indrettet, at enhver opsplitning af objektet i to dele resulterer i dele, hvis lukninger overlapper hinanden)

Nedenstående præsenterer en alternativ opfattelse af begrebet *forbundethed*, der i bestemte henseender kan vise sig at være frugtbar:

$$(DCn^*) \quad Cn^*(x) := \forall yz(x = y \cup z \rightarrow (\exists w(w \leq x \wedge w \leq c(y)) \vee \exists w(w \leq c(x) \wedge w \leq y)))$$

(*forbundethed**)

(et forbundet objekt er således indrettet, at enhver form for opsplitning af et objekt i to dele x og y vil medføre, at x overlapper lukningen af y , eller at y overlapper lukningen af x)

Ingen af disse begreber er dog helt tilfredsstillende. En nærmere undersøgelse vil således vise, at en helhed, der udgøres af to nabosfærer, som midlertidigt er i kontakt med hinanden, vil indfri begge de her definerede betingelser for *forbundethed*. Det er derfor nyttigt i visse tilfælde at arbejde med et begreb om *stærk forbundethed*, der udelukker sådanne forekomster. Dette begreb kan defineres på følgende måde:

$$(DSCn) \quad Scn(x) := Cn^*(i(x))$$

(et objekt er stærkt forbundet, hvis dets indre er forbundet*)

5. Mereotopologi vs. Mængdelære

Bevæggrundene for at insistere på et mereotologisk snarere end et mængdeteoretisk grundlag for topologiens aksiomer og definitioner i den foreliggende sammenhæng kan udtrykkes som følger. Lad os forestille os, at vi ønsker en teori for grænse-kontinuums struktur, således som denne giver sig til kende i de menneskelige hverdagserfaringer. Den mængdeteoretiske standardbeskrivelse af kontinuums, oprindeligt fremsat af Cantor og Dedekind og videreført i alle lærebøger om mængdelæren, vil vise sig utilstrækkelig for en gennemførelse af dette formål – af følgende grunde:

1. Anvendelsen af mængdelæren til analyse af et bestemt emne forudsætter, at det er muligt at udpege et grundlæggende niveau af *Urelementer* på en sådan måde, at alle højere ordens strukturer lader sig

simulere ved hjælp af mængder af gradvis højere typer. Hvis vi imidlertid har at gøre med mesoskopiske størrelser⁴ og deres mesoskopiske bestanddele (hvor sidstnævnte er resultatet af mere eller mindre arbitrære ægte eller forestillede inddelinger langs forskellige akser), således som det er tilfældet i forbindelse med udforskningen af den erfarerede verdens ontologi, vil ingen *Urelemente* kunne tjene som udgangspunkt.⁵ Denne idé udgør i øvrigt kernen af den gestaltteoretiske kritik af den psykologiske atomisme, der på mange måder minder om den her fremstillede kritik af mængdelærens atomisme.

2. Det erfarede kontinuum er i alle tilfælde et konkret, foranderligt fænomen, et fænomen der eksisterer i tid, en helhed som kan erhverve og miste dele. Mængder er i modsætning hertil abstrakte størrelser; størrelser, der er helt igennem defineret ved en specifikation af deres bestanddele.

3. I fraværet af punkter eller elementer understøtter det erfarede kontinuum ikke den form for kardinaltals-konstruktioner, som en Dedekindsk metode gør nødvendig.⁶ Det erfarede kontinuum er ikke isomorft med nogen struktur af reelle tal; ja, standardmatematiske modsætninger, såsom modsætningen mellem en kompakt og en kontinuert række, lader sig overhovedet ikke anvende her.⁷

4. Selv hvis det var muligt at isolere punkter eller elementer i det erfarede kontinuum, ville den mængdeteoretiske konstruktion stadig blive fremsat ud fra en stærkt tvivlsom tese om, at en udstrakt helhed på en eller anden måde kan konstrueres ved hjælp af ikke-udstrakte byggesten (Brentano 1988, Asenjo 1993, Smith 1987). Det erfarede kontinuum er derimod ikke organiseret på en sådan måde,

at det er opbygget af partikler eller atomer, men snarere således, at en helhed, inklusive tidens medium, går forud for de dele, som denne helhed måtte rumme, og som kan skelnes fra hinanden på forskellige niveauer inden for kontinuumet.

Mængdelæren er indlysende en overmåde stærk matematisk teori, og intet af det ovenstående udelukker muligheden for at rekonstruere de af topologiens teorier, som er af betydning i kognitionsteoretisk øjemed, på et mængdeteoretisk grundlag. Standardrepræsentationsteoremer indebærer i virkeligheden, at vi for enhver præcist defineret topologisk teori formuleret i ikke-mængdeteoretiske termer vil kunne finde et tilsvarende mængdeteoretisk modstykke. Alligevel indebærer de begrænsninger, vi anførte ovenfor, at den mængdeteoretiske analyseramme, som ville blive resultatet, i bedste fald kun kunne tilvejebringe en *model* af det erfarede kontinuum og tilsvarende strukturer, ikke en teori for disse strukturer i sig selv (for de sidstnævnte er i sidste ende ikke mængder, jf. den kategoriale distinktion omtalt under punkt 2 ovenfor).

Vi foreslår derfor, at mereotopologien kan tilbyde en række langt mere interessante arbejdshypoteser, og at den vil gøre det på en langt mere direkte og ligefrem måde, end det ville være tilfældet, hvis vi indskrænkede os til at arbejde med mængdeteoretiske instrumenter.

6. Kognitionsforskningens grundlag

På den ene side er der altså topologi som en gren inden for matematikken. Topologi i denne matematiske forstand er blevet brugt af kognitionsforskere til at arbejde med matematiske aspekter af konneksionistiske netværk og i andre forbindelser.⁸ På den anden side er der mereotopologien, som

er en undersøgelse af begreber såsom *region*«, *sammenhang*«, *grænse*, *overflade*, *punkt*, *naboskab*, *nærhed* osv., der nok er inspireret af matematiske standardudgaver, men som indebærer forskellige former for afvigelser fra den klassiske matematiske topologi for at imødekomme de fornød-enheder, som de sagforhold, vi støder på inden for kognitionsforskningens forskellige domæner, stiller. Som mereotopologien er fremstillet her, er den dog ikke blot en løs samling af analogier; den er tværtimod en samling af afvigelser fra topologiens standardudgave, som kan defineres helt præcist.

7. Husserls mereotopologi

Ideen om at bruge topologien som kognitionsforskningens grundlag er ikke uden fortilfælde. De vigtigste tidlige bidrag til denne idé findes i den såkaldte Brentano-tradition; en tradition, der går fra den østrigske filosof Franz Brentano via Carl Stumpf frem til Gestaltpsykologiens Berlinskole.⁹ Vi vil her beskæftige os med to af disse bidrag: Edmund Husserl og Kurt Lewin. Husserls *Logische Untersuchungen* (1900/01) indeholder en formel teori for dele, helheder og afhængighed, der hos Husserl tjener som ramme for en analyse af bevidsthed og sprog af netop den type, der er forudsat i ideen om et topologisk grundlag for kognitionsforskningen (jf. Smith (red.) 1982). Titlen på Husserls tredje *Logiske Undersøgelse* er 'Læren om Helheder og Dele' [Zur Lehre von den Ganzen und Teilen] og er inddelt i to hovedafsnit: 'Forskellen mellem selvstændige og afhængige genstande' [Der Unterschied der selbständigen und unselbständigen Gegenstände] og 'Udkast til en teori om helheder og deles rene former' [Gedanken

zur einer Theorie der reinen Formen von Ganzen und Teilen].¹⁰ I modsætning til andre bedre kendte teorier om helheder og dele, såsom Lesniewskis teori eller teorier for ham fremsat af Bolzano, beskæftiger Husserls teori sig ikke kun med det, vi kunne kalde de vertikale forhold mellem dele og de helheder, der omfatter dem på stadig højere liggende niveauer (efterhånden som vi bevæger os op mod helheder af endnu større omfang). Husserls teori beskæftiger sig snarere med de horisontale relationer, der eksisterer mellem forskellige dele i en given helhed; relationer, som tilfører de pågældende helheder enhed og integritet. Sagt på en enkel måde: visse dele af en helhed eksisterer blot ved siden af hinanden og kan ødelægges eller fjernes fra helheden uden at være til skade for den tilbageblivende rest. En helhed, hvis dele uden undtagelse udviser 'ved-siden-af-hinanden' relationer, kaldes en bunke eller et aggregat – eller mere teknisk: en rent summativ helhed (en såkaldt *Und-Verbindung*,¹¹ jf. også §8 nedenfor). I mange helheder – og man kunne sige: i *alle* helheder, der manifesterer nogen som helst form for enhed – vil bestemte dele imidlertid indgå i – med Husserls ord – nødvendige afhængighedsrelationer med hinanden (relationer, der af og til, men ikke altid, er nødvendige *interdependens*-relationer). Denne form for dele, f.eks. de individuelle tilfælde af farvestyrke, mætning og klarhed, som indgår i ethvert farve-kompleks, kan nødvendigvis kun eksistere i en relation med deres komplementære dele i en helhed af den givne type. Der findes en enorm mangfoldighed af sådanne sideafhængige relationer, der giver anledning til en tilsvarende enorm mængde af forskellige helhedstyper, som mere traditionelle

udgaver af den 'ekstensionelle mereologi' (jf. Simons 1987, kapitel 1) er ude af stand til at skelne imellem.

Relationen mellem del og helhed på den ene side og afhængighed på den anden fremgår af det forhold, at enhver helhed kan betragtes som afhængig af sine konstituerende dele. Denne tese er muligvis blot ensbetydende med den trivielle påstand, at enhver genstand er således beskaffet, at den ikke kan eksistere medmindre alle de genstande, der på et givet tidspunkt udgør dens dele, også eksisterer på samme tidspunkt. Men den kan også bestå i den ikke-trivielle tese, at visse særlige genstande er således beskaffet, at de indeholder særlige 'integrerede genstande', som nødvendigvis må eksistere på ethvert tidspunkt, hvor den pågældende genstand eksisterer: tabet af dem (f.eks. tabet af hjernen eller hjertet hos et pattedyr) er tilstrækkelig til at medføre helhedens ødelæggelse. Eller den kan (endelig) omtransformeres til en mereologisk essentialisme, dvs. dén metafysiske tese, at *ethvert* rumtidsligt objekt i en ikke-trivial forstand er afhængig af *alle* sine dele, således at et skib vil ophøre med at eksistere (blive forvandlet til en anden ting), så snart den første splint træ fjernes fra det.¹² Det er en ikke uvæsentlig fordel ved Husserls teori, at den tillader en præcis formulering af disse og en række andre dertil relaterede teser inden for en og samme tankebygning; en tankebygning, som ovenikøbet er funderet i ideer om dele, helheder og afhængighed, der er i overensstemmelse med vore gængse intuitioner. Såvel Stanislaw Lesniewski, grundlæggeren af mereologien, som lingvisten Roman Jakobson gjorde brug af Husserls tanker om dele, helheder og kategorier fra de *Logiske Undersøgelser* inden for forskellige områder af

sprogvidenskaben, henholdvis i forbindelse med den tidlige udvikling af en kategoriell grammatik og udviklingen af den såkaldte fonologi (Ajdukiewicz 1935, Hohenstein 1975). Jakobsons beskrivelse af de såkaldte distinktive træk er således, som han også selv indrømmede det, en anvendelse af Husserls idé om afhængige momenter fra den tredje *Undersøgelse*.¹³

Den topologiske baggrund for Husserls arbejde kan mærkes allerede i hans teori om afhængighed.¹⁴ Den træder først og fremmest i forgrunden i hans behandling af begrebet *fenomenologisk sammensmeltning*¹⁵ (Casati 1991, Petitot 1994): dvs. den relation, som består mellem to nabodele i et udstrakt hele, der ikke er adskilt af nogen kvalitativ diskontinuitet. Nabofelterne på et skakbræt smelter ikke sammen på denne måde; men hvis vi forestiller os et farvebånd, der undergår en gradvis overgang fra rød gennem orange til gul, vil de enkelte regioner i dette bånd smelte sammen med deres umiddelbart tilstødende regioner. Efter at have beskrevet forskellen mellem et uselvstændigt og et selvstændigt indhold (i det visuelle domæne eksempelvis forskellen mellem et farve- eller lysstyrkeindhold på den ene side og på den anden side et indhold svarende til billedet af et projektil i bevægelse), gør Husserl opmærksom på, at der blandt de intuitive data gives yderligere en distinktion "mellem anskueligt *afsondrede* indhold, der *udbærer* eller 'udstiller' sig fra de tilstødende indhold, og de indhold, der er *smeltet sammen* med og uden overgang *fyder over* i de tilstødende indhold." (3. *Undersøgelse*, §8, p. 243).

Han peger på, at uafhængige indhold som er, hvad de er, uanset hvad der måtte foregå i deres omgivelser, ikke behøver at

besidde sontringens helt anderledes artede selvstændighed. Delene af en anskuelig flade, hvis hvidhed er regelmæssig eller kontinuerligt afskygget, er selvstændige, men ikke afsondrede. (3. *Undersøgelse*, § 8, p. 244).

Denne type indhold kalder Husserl 'sammensmeltet'; det udgør en 'udifferentieret helhed' i den forstand, at det ene moment går 'støt' [*stetig*] over i det andet. (§9).

At Husserl i det mindste ubevidst var klar over det topologiske aspekt ved sine ideer, om end han ikke nødvendigvis betegnede det som sådant, er ikke overraskende i betragtning af, at han var elev af matematikeren Weierstrass i Berlin, og at det var Cantor – Husserls ven og kollega i Halle i den periode, hvor de *Logiske Undersøgelser* blev skrevet – som først definerede de grundlæggende topologiske begreber 'åben', 'lukket', 'tæt', 'perfekt mængde', 'grænsen for en mængde', 'akkumuleringspunkt' osv. Husserl gjorde bevidst brug af Cantors topologiske ideer, ikke mindst i sin generelle teori om (ekstensive og intensive) størrelsesforhold, der udgør et af de indledende forstudier til den tredje *Logiske Undersøgelse*.¹⁶

Det er i det hele taget værd at fremhæve, at Cantors og andres udvikling af topologien indgik i et mere vidtfaævende projekt, hvor matematikere og filosoffer i det 19. århundrede forsøgte at fremstille en almen teori for rummet – dvs. at finde frem til bæredygtige generaliseringer af begreber såsom 'ekstension', 'dimension', 'adskildthed', 'omegn', 'afstand', 'nærhed', 'kontinuitet' og 'grænse'. Husserl bidrog til dette projekt sammen med Stumpf og andre af Brentanos studerende,

heriblandt Meinong.¹⁷ Sigende nok er Riesz' artikel fra 1906 – 'Rumbegrebets oprindelse', hvori han som den første formulerede det for topologiens så centrale lukningsaksiom – i virkeligheden et bidrag til den formale fænomenologi. Et studie af *rumpræsentationernes* struktur, hvori man forsøger at specificere, hvilke yderligere topologiske egenskaber et matematisk kontinuum må besidde, hvis det skal kunne kendetegne vor rumerfarings oplevelse af kontinuitet og ordningsegenskaber på en tilfredsstillende vis.

8. Lewins topologiske psykologi

Af alle forløbere for den moderne anvendelse af topologi inden for kognitionsvidenskaberne er den tyske Gestaltpsikolog Kurt Lewin og hans arbejde med 'topologisk psykologi og vektor-psykologi' den mest berømte. For den indeværende artikels formål vil det være tilstrækkeligt at beskrive nogle få af de måder, hvorpå Lewin gør brug af topologiske begreber i sin bog *Principles of Topological Psychology* fra 1936.

Lewin tager udgangspunkt i modsætningen mellem *ting* (intuitivt: en lukket forbundet enhed) og *region* (intuitivt: et rum, inden for hvilket ting frit kan bevæge sig rundt). Som Lewin påpeger, kan det, som er en ting fra ét psykologisk synspunkt, være en region fra et andet. "En hytte et sted i bjergene har præg af at være en ting, når man nærmer sig den fra en vis afstand. Så snart man går ind i den, antager den karakter af en region, man kan bevæge sig rundt i." (1936: 116.) *Grænsezon*en $\approx$ mellem to adskilte, men nærtliggende regioner m og n , defineres nu som den region, der udover m og n må krydses med henblik på at gå fra

den ene til den anden. Hele $m + n + z$ er på denne måde *forbundet* i topologisk henseende (1936: 121).

Begrebet *barriere* definerer han som en grænsezone, der frembyder en modstand mod tings passage mellem to forskellige regioner. En sådan modstand kan være asymmetrisk; den kan således være stærkere i den ene retning end i den anden. Barrierer påvirker graden af kommunikation mellem to regioner, eller med andre ord: den *grad af påvirkning*, som en regions *tilstand* kan udøve på en anden regions tilstand. Begrebet om påvirkningsgrad behøver derfor heller ikke at være symmetrisk: det forhold, at *a* indgår i en bestemt grad af kommunikation med *b*, indebærer ikke, at *b* indgår i et lige så nært kommunikationsforhold med *a*.

To regioner *a* og *b* siges at være dele af en *dynamisk forbundet region*, hvis en tilstandsforandring i *a* medfører en tilstandsforandring af *b*. Begrebet om *dynamisk forbundethed* er ligeledes – jf. ovenstående – et spørgsmål om graduering. Rent faktisk kan vi skelne mellem et hierarki af graduerede indbyrdes forhold mellem regioner, og på dette punkt vækker Lewin mindelser om den klassiske diskussion i den gestaltteoretiske litteratur om forskellen på ’stærke’ og ’svage’ gestalter (1936, pp. 173f). En stærk gestalt kan defineres som et kompleks med en høj grad af dynamisk forbundethed mellem sine dele. Eksempler kan være: en organisme, et elektromagnetisk felt. En svag gestalt, det kunne være en skak-klub eller en gruppe tilskuere, har en mindre, men ikke helt ikke-eksisterende dynamisk forbundethed mellem sine dele, mens en rent summativ helhed (en *Und-Verbindung*, som sagt, i gestaltisk terminologi) er således beskaffen, at den udviser en ikke-eksisterende grad

af dynamisk forbundethed. Interessant nok – i lyset af vor diskussion ovenfor af de to forskellige typer motivation, som ligger til grund for den topologiske teori – kan Gestaltteoriens centrale begreber defineres ikke alene på grundlag af begrebet om dynamisk forbundethed, men også på grundlag af strukturbevarende transformationer (jf. Simons 1988).

Vi har med vilje introduceret grundbegreberne i Lewins topologiske psykologi i brede vendinger og har således afholdt os fra at udpege særlige psykologiske anvendelsesformer. Begreberne er, som Lewin også selv i nogle tilfælde anerkender, *formelle* i den forstand, at de kan bruges inden for en stor mængde materielt forskellige områder. Den udbredte tendens i Lewins skrifter er imidlertid at springe for ureflekteret over i psykologiske applikationer, hvorved hans brug af de omtalte begreber – begreberne ’barriere’, ’vej’, ’(psykologisk) bevægelse’, ’dynamisk interdependens (som den fundamentale determinant for en persons topologi)’, ’spænding’, ’modstand’, ’inhibition’ osv. – ofte forekommer at forblive rent metaforiske. Nogle kognitionsteoretikere vil muligvis være tilfredse hermed. Lewins kritikere gjorde imidlertid med rette opmærksom på visse afgørende mangler ved hans brug af matematisk notation i sine skrifter. Som det korrekt blev påvist, lader Lewin sjældent den matematiske teori om begreber såsom forbundethed, grænse, adskilthed osv. spille en reel rolle i forbindelse med sine undersøgelser. Denne kritik blev fremsat i en indflydelsesrig artikel af London (1994), en artikel som bidrog stærkt til at bremse videreudviklingen af en topologisk psykologi (eller en kognitiv videnskab på topologisk grundlag), sådan

som Lewin havde forestillet sig den. Londons kritik er dog i nogle henseender overdrevet, hvilket demonstreres af det forhold, at visse dele af Lewins generalisering af standardtopologien sidenhen har vist sig at være yderst frugtbare. Blandt disse dele finder vi bl.a. følgende punkter:

1. Anerkendelsen af at det er muligt at konstruere topologien på en ikke-atomistisk, mereologisk basis, der virker i kraft af såvel *helbeder* (*regioner*) som dele – hvor Lewin, en stærk fortaler for de fysiske videnskabers analytiske metode, hævder, at den videnskabelige målsætning kræver, at “enhver form for oplevelse udstykes i og behandles i små bidder” (p. 279);

2. En systematisk brug af begrebet om asymmetriske grænser, et begreb som viser sig at være af grundlæggende betydning inden for mange områder;

3. Brugen af topologiske ideer og metoder også i forbindelse med lukkede domæner af objekter. London argumenterer for (p. 288f), at topologien kun giver mening i ikke-lukkede domæner; som Latecki (1992) og andre har vist, er det imidlertid muligt at konstruere færdige systemer på en rigorøs facon, inden for hvilke begreber, der svarer til de til topologiske begreber, kan defineres.

Nye landvindinger har vist, at det faktisk er muligt at gå videre end til en rent metaforisk brug af topologiens begreber inden for kognitionsforskningen, og at disse begrebers formalontologiske egenskaber kan udnyttes på en virkelig frugtbar måde i forskellige teoretiske kontekster (jf. Back 1992, p. 52). Mange af Lewins tanker minder således om de ’kraftdynamik’ principper, som Talmy (2003) meget detaljeret har udarbejdet i lingvistikken, og Talmy har også – i lighed med Petitot og andre – påvist

topologiens vigtighed for en forståelse af en række af andre sproglige strukturer.¹⁸ Som Talmy bemærker, illustreres den begrebslige eller konceptuelle strukturering, som sproget fuldfører, bedst af præpositionerne. En præposition såsom ’i’ er neutral med hensyn til størrelse (*i et fingerbøl, i en vulkan*), neutral med hensyn til form (*i en brønd, i en grøft*), luknings-neutral (*i en skål, i en bold*); den er på den anden side ikke neutral med hensyn til diskontinuitet (*i en glasklokke, i et fuglebur*). Også udforskningen af verbers aspekt og af forskellen mellem tællelige og utællelige substantiver er med stort udbytte blevet fortolket i topologiske vendinger.¹⁹

Topologiske strukturer spiller også en central rolle i studiet af den såkaldte naive fysik,²⁰ ikke mindst i kraft af den omstændighed, at selv de mest velbegrundede af common-sense erfarings afvigelser fra de korrekte fysiske teorier efterlader de underliggende fysiske fænomeners topologi og vektorielle orientering invariant:²¹ Vores common-sense ser således ud til at have et godt, veridiktivt tag på de fysiske fænomeners topologi og generelle orientering, selv når den uretmæssigt modificerer de pågældende former og metriske forhold.

Når vi her vover den risiko at tage munden for fuld og tale om ’kognitionsforskningens topologiske grundlag’, så er det for at forfægte det synspunkt, at den topologiske tilgang ikke bare er en ophobning af indsigter og metoder hentet fra diverse felter, men en samlende ramme for en række forskellige former for forskning, der dækker kognitionsforskningens forskellige områder. Den udgør et fælles sprog, som kan bruges til at formulere hypoteser hentet fra en mangfoldighed af tilsyneladende

væsensforskellige felter. Det første vidnesbyrd om dette synspunkts rigtighed fremgår ikke bare af rækkevidden af de ovennævnte citerede undersøgelser, men også af den grad, hvormed de overlapper og gensidigt understøtter hinanden.

En af årsagerne til at inventaret af topologiske begreber kunne tænkes at udgøre en enhedslig ramme for kognitionsforskningen, ligger i det faktum, at grænsen – som det ofte er blevet påpeget (se f.eks. Gibson 1986) – udgør et salient midtpunkt ikke alene i den rumlige, men også i den tidslige verden (begivenheders begyndelse og slutning, de grænser som udgøres af kvalitative ændringer i bl.a. talehandlingers forløb; jf. Petitot 1989). Topologiske egenskaber er endvidere lettere anvendelige end de (f.eks. geometriske) egenskaber, hvormed metriske begreber er associeret. Metriske størrelser har klart nok vist sig særdeles nyttige i naturvidenskabeligt øjemed. Men i betragtning af den udbredte tilstedeværelse af kvalitative elementer i enhver kognitiv dimension, såvel som den udbredte tilstedeværelse af størrelser såsom kontinuitet, integritet, grænse, prototypikalitet osv., tør man formode, at topologien ikke bare alment er i stand til at favne over en bred vifte af kognitionsteoretiske emner, men at den også vil kunne tilbyde redskaberne til at yde disse emner retfærdighed uden at pålægge dem fremmede væsensegenskaber.

Oversat af Martin Skov

Noter

¹ Edgar Rubin (1886-1951), dansk psykolog, der bidrog til det Gestaltpsykologiske forskningsprogram med sine studier i bl.a. figur-baggrund relationer og visuel perception, jf. disputatsen *Synsoplevede Figurer* (Rubin 1915). O.a.

² [c] for eng. *closure*, 'lukning'. O.a.

³ Se de citerede værker af Ore, Hammer, Nöbeling, Netzer i litteraturlisten.

⁴ Størrelser, som befinder sig mellem (*mesos* er græsk for "mellem" eller "midt i") mikroskopiske og makroskopiske størrelser. Med udtrykket 'mesoskopiske størrelser' sigter Smith til de ontologiske størrelser, som indgår i menneskets livsverden. Denne skelen er nødvendig, fordi mikroskopiske og makroskopiske størrelser besidder andre ontologiske egenskaber, jf. superpositioneringen af elementarpartikler på kvanteplanet. Se hertil Petitot & Smith 1990, 1996. O.a.

⁵ Se Bochman 1990.

⁶ Hos Dedekind udtrykker et kardinaltal et mål for en given mængdes mulighed for at tilforordne sine elementer til elementerne i en anden mængde. Mængder med samme kardinaltal har således en entydig sammenhæng mellem deres respektive elementer. Smiths pointe kan derfor udtrykkes således, at genstande i den erfarede verden ikke kan beskrives som mængder af elementer, eftersom der ikke består en sådan entydig sammenhæng mellem en mængde af urelementer på den ene side og den mesoskopiske verdens genstande; genstande af denne type har ikke 'kardinaltal', for nu at sige det lidt flot. O.a.

⁸ Jf. Petitot 2003a og 2003b. O.a.

⁹ Barry Smith har indgående beskrevet denne tradition i en lang række artikler og bøger, heriblandt oversigtsværket *Austrian Philosophy* (Open Court, 1994). O.a.

¹⁰ Man kan bemærke, at det som hos Husserl kaldes "rene former" svarer til formaliseringen af teorien om dele og helheder, dvs. Barry Smiths mereologiske teoremer i §§ 3 og 4 ovenfor. Den formelle ontologi behøver dog ikke nødvendigvis at blive udtrykt symbolsk, selv om det ofte er en fordel, og Husserls egen skitse til en formalontologi i den 3. logiske undersøgelse (LU, § 14 *et passim*) betjener sig da heller ikke i noget synderligt omfang af en symbolsk notation. En symbolsk formalontologi vil ofte efter Frege og Wittgenstein blive kaldt en *Begriffsschrift*. Et forsøg på at fuldføre Husserls formalontologi og beskrive den i en sådan *Begriffsschrift* er Peter Simons:

"The Formalization of Husserl's Theory of Wholes and Parts", in Smith (red.) 1982. O.a.

¹¹ Om dette (og andre Gestaltteoretiske) begreber, og diskussionen af komplekse Gestalter som den udspillede sig mellem på den ene side Meinong og Benussi og på den anden Koffka og Wertheimer, se Barry Smith: "Gestalt Theory: An Essay in Philosophy", in Smith (red.) 1988, især §§ 3, 5 og 7. O.a.

¹² En tese, som bl.a. Smiths læremester Roderick Chisholm har forsvaret. O.a.

¹³ Ud over Holenstein 1975 gennemgår Holenstein Jakobsons husserlianisme i det læseværdige interview Holenstein 2003. O.a.

¹⁴ Se Fine 1995.

¹⁵ Jf. 3. *Logiske Undersøgelse*, §§ 8-9. O.a.

¹⁶ Se Husserl 1983, pp. 83f, 95, 413 osv., og sammenlign §§22 og 70 i de *Logiske Undersøgelser* Prolegomena.

¹⁷ Se Husserl 1983, pp. 275-300, 402-410; Stumpf 1873, Meinong 1903, særligt §2.

¹⁸ Se f.eks. Jackendoff 1991, Lakoff 1989, Petitot 1992a, 1992b, Wildgen 1982.

¹⁹ Se hertil f.eks. Mourelatos 1981, Galton 1984, Hoeksema 1985, Desclés 1989, Brandt 1989.

²⁰ Forskningsprogrammet 'naive physics' udgør i dag primært et forsøg på at udvikle computerrmodeller, som formår at repræsentere den mesoskopiske verdens kvalitative fysik – dvs. generelt hvordan genstande, begivenheder og processer, materialer, tilstande, grænser, medier osv. opfører sig common-sense agtigt. Men tanken har, som Smith ofte gør opmærksom på, rødder i såvel Aristoteles' ontologi som i Brentanoskolen. For en præsentation af denne sammenhæng, se Smith & Casati 1994. O.a.

²¹ Bozzi 1958, 1959, McCloskey 1983, Smith & Casati 1994.

Litteratur

- Ajdukiewicz, K. (1935): Die syntaktische Konnexität. *Studia Philosophica* 1: 1-27. Engelsk oversættelse i S. McCall (red.): *Polish Logic, 1920-39*. Oxford: Clarendon Press (1967).
- Asenjo, F. G. (1993): Continua without Sets. *Logic and Logical Philosophy* 1: 95-128.
- Back, K. W. (1992): This Business of Topology. *Journal of Social Issues* 48: 51-66.
- Bochman, A. (1990): Mereology as a Theory of Part-Whole. *Logique et Analyse* 129-130: 75-101.
- Bozzi, P. (1958): Analisi fenomenologica del moto pendolare armonico. *Rivista di Psicologia* 52: 281-302.
- Bozzi, P. (1959): Le condizioni del movimento 'naturale' lungo i piani inclinati. *Rivista di Psicologia* 53: 337-352.
- Brandt, P. Aa. (1989): Agonistique et analyse dynamique catastrophiste du modal et de l'aspectuel: Quelques remarques sur la linguistique cognitive de L. Talmay. *Semiotica* 77: 151-162.
- Brentano, F. (1988): *Philosophical Investigations on Space, Time and the Continuum*. (Oversat af B. Smith.) London/New York/Sydney: Croom Helm.
- Casati, R. (1991): Fusion. In H. Burkhardt & B. Smith (red.): *Handbook of Metaphysics and Ontology*. Munich/Hamden/Vienna: Philosophia.
- Casati, R. and Varzi, A. (1994): *Holes and Other Superfluities*. Cambridge, Mass. & London: MIT Press.
- Desclès, J.-P. (1989): State, Event, Process, and Topology. *General Linguistics* 29: 159-200.
- Fine, K. (1995): Part-Whole. In B. Smith & D.W. Smith (red.): *The Cambridge Companion to Husserl*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Galton, A. (1984): *The Logic of Aspect. An Axiomatic Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Gibson, J. J. (1986): *The Ecological Approach to Visual Perception*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Hammer, P. C. (1960): Kuratowski's Closure Theorem. *Nieuw Archief voor Wiskunde* 8: 74-80.
- Hammer, P. C. (1962a): Extended Topology: Set-Valued Set-Functions. *Nieuw Archief voor Wiskunde* 10: 55-77.
- Hammer, P. C. (1962b): Extended Topology: Additive and Sub-Additive Subfunctions. *Rendiconto del rolo Matematico di Palermo* Ser. 2, 11: 262-70.
- Hammer, P. C. (1967): Language, Approximation, and Extended Topologies. In I. Rauch & C. T. Scott (red.): *Approches in Linguistic Methodology*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Hammer, P. C. (1969): Continuity. In P. C. Hammer (red.): *Advances in Mathematical Systems Theory*. University Park and London: The Pennsylvania State University Press.
- Hoeksema, J. (1985): *Categorical Morphology*. New York/London: Garland Publishing.
- Holenstein, E. (1975) *Roman Jakobson's Approach to Language*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Holenstein, E. (2003): Fænomenologisk strukturalisme og kognitiv semiotik. In P. Bundgård, J. Egholm & M. Skov (red.): *Kognitiv semiotik*. (Oversat af M. Skov.) København: P. Haase & Son.
- Husserl, E. (1900/01): *Logische Untersuchungen*. 1. udg, Halle: Niemeyer. 2. udg, 1913/21. Begge fås nu i en komparativ udgave som *Husserliana XVIII-XIX*, The Hague: Nijhoff (1975, 1984).
- Husserl, E. (1983): *Studien zur Arithmetik und Geometrie. Texte aus dem Nachlass, 1886-1901*. The Hague: Nijhoff (*Husserliana XXI*).
- Jackendoff, R. (1991): Parts and Boundaries. *Cognition* 41: 9-45.
- Kuratowski, K. (1922): Sur l'opération A - d'analysis situs. *Fundamenta Mathematica* 3: 182-99.
- Lakoff, G. (1989): Some Empirical Results about the Nature of Concepts. *Mind and Language* 4: 103-129.
- Latecki, L. (1992): *Digitale und allgemeine Topologie in der bildhaften Wissensrepräsentation*. St. Augustin: infix.
- Leeper, R. W. (1943): *Levin's Topological and Vector Psychology. A Digest and a Critique*. Eugene: University of Oregon Press.
- Lewin, K. (1936): *Principles of Topological Psychology*. New York and London: McGraw-Hill.
- London, I. D. (1994): Psychologists' Misuse of the Auxiliary Concepts of Physics and Mathematics. *Psychological Review* 51: 266-91.
- McCloskey, M. (1983): Intuitive Physics. *Scientific American* 248(4): 122-130.
- Meinong, A. von (1903): Bemerkungen über die Farbenkörper und das Mischungsgesetz. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane* 33: 1-80. Også i Meinong, *Gesamtausgabe*, vol. I, pp. 497- 576.
- Mostowski, M. (1983): Similarities and Topology. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric* 3: 106-119.
- Mourelatos, A. P. D. (1981): Events, Processes and States. In P. J. Tedeschi & A. Zaenen (red.): *Tense and Aspect (Syntax and Semantics, Vol. 14)*. New

- York: Academic Press.
- Netzer, N. (1977): Konvergenz in verallgemeinerten topologischen Räumen. *Mathematische Nachrichten* 77: 245-62.
- Netzer, N. (1978): Verallgemeinerte topologische Strukturen. *Jahrbuch Überblicke Mathematik* 1978: 87-106.
- Nöbeling, G. (1954): *Grundlagen der analytischen Topologie*. Berlin: Springer.
- Ore, O. (1943): Some Studies on Closure Relations. *Duke Mathematical Journal* 10: 761-85.
- Petitot, J. (1989): Morphodynamics and the Categorical Perception of Phonological Units. *Theoretical Linguistics* 15: 25-71.
- Petitot, J. (1992a): Natural Dynamical Models for Natural Cognitive Grammar. *International Journal of Communication* 2: 81-104.
- Petitot, J. (1992b): *Physique du Sens*. Paris: Editions du CNRS.
- Petitot, J. (1994): Phenomenology of Perception, Qualitative Physics and Sheaf Mereology. In R. Casati, B. Smith & G. White (red.): *Philosophy and the Cognitive Sciences*. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky.
- Petitot, J. (2003a): Form. In P. Bundgård, J. Egholm & M. Skov (red.): *Kognitiv semiotik*. (Oversat af P. Bundgård.) København: P. Haase & Son.
- Petitot, J. (2003b): Den lokalistiske hypotese, morfodynamiske modeller og kognitive teorier: bemærkninger til et notat fra 1975. In P. Bundgård, J. Egholm & M. Skov (red.): *Kognitiv semiotik*. (Oversat af P. Bundgård.) København: P. Haase & Son.
- Petitot, J. & Smith, B. (1990): New Foundations for Qualitative Physics. In J. Tiles, G. McKee & C. Dean (red.): *Evolving Knowledge in Natural Science and Artificial Intelligence*. London: Pitman.
- Petitot, J. & Smith, B. (1996): Physics and the Phenomenal World. In R. Poli & P. Simons (red.): *Formal Ontology*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer.
- Riesz, F. (1906): Die Genesis des Raumbegriffs. *Mathematische und naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn* 24: 309-53.
- Riesz, F. (1909): Stetigkeitsbegriff und abstrakte Mengenlehre. *Atti del IV Cong. Int. dei Mat.* II (Rome): 18-24.
- Rubin, E. (1915): *Synsoplevede Figurer*. København: Gyldendal. (Faksimile genoptryk i serien *Psykeologiske tekster*, bd. 5, Akademisk Forlag 1967.)
- Simons, P. (1987): *Parts. A Study in Ontology*. Oxford: Clarendon Press.
- Simons, P. (1988): Gestalt and Functional Dependence. In Smith (red.) 1988.
- Smith, B. (1997): Boundaries: An Essay in Mereotopology. In L. H. Hahn (red.): *The Philosophy of Roderick Chisholm (Library of Living Philosophers)*. Chicago and LaSalle: Open Court.
- Smith, B., red. (1982): *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology*. München: Philosophia.
- Smith, B., red. (1988): *Foundations of Gestalt Theory*. München & Wien: Philosophia.
- Smith, B. & Casati, R. (1994): Naive physics. *Philosophical Psychology* 7/2: 225-244.
- Stumpf, C. (1873): *Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung* Leipzig: Hirzel.
- Talmy, L. (1977): Rubber-Sheet Cognition in Language. In W. Beach et al. (red.): *Papers from the 13th Regional Meeting, Chicago Linguistic Society*. University of Chicago.
- Talmy, L. (1983): How Language Structures Space. In H. Pick & L. Acredolo (red.): *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. New York: Plenum Press.
- Talmy, L. (2003): Kraftdynamik i sprog og kognition. In P. Bundgård, J. Egholm & M. Skov (red.): *Kognitiv semiotik*. (Oversat af J. Egholm.) København: P. Haase & Son.
- Varzi, A. (1994): On the boundary between mereology and topology. In R. Casati, B. Smith & G. White (red.): *Philosophy and Cognitive Science. Proceedings of the 16th International Wittgenstein Symposium*. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky.
- Wildgen, W. (1982): *Catastrophe Theoretic Semantics. An Elaboration and Application of René Thom's Theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Zarycki, M. (1927): Quelques notions fondamentales de l'Analysis Situs aux point du vue de l'Algèbre de la Logique. *Fundamenta Mathematica* 9: 3-15.

Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne

Lars Fuglsang og Poul Bitsch Olsen (red.). *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne - På tværs af fagkulturer og paradigmer*. Roskilde Universitetsforlag. 2003. 427 sider. 348 kr.

Bogen *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne - På tværs af fagkulturer og paradigmer* er først og fremmest en introduktionsbog til en række videnskabsteoretiske retninger indenfor forskellige samfundsvidenskabelige områder. Hver af disse positioner får, efter en indledning forfattet af redaktørerne, tildelt deres eget kapitel skrevet af en eller flere fagkyndige inden for området. De behandlede fagtraditioner er: Kritisk rationalisme, hermeneutik, fænomenologi, systemteori og funktionalisme, organisering, kritisk realisme, Bourdieus sociologiske feltanalyser, diskursteori og feministisk videnskabsteori i samfundsvidenskaberne. Denne indføring i diverse positioner akkompagneres imidlertid af en relancering af, hvad der vel efterhånden er blevet en af videnskabsteoriens klassiske diskussioner. Indledningsvist stiller bogens redaktører således spørgsmålet om, hvorvidt der på tværs af forskningsparadigmer og videnskabsteoretiske fagtraditioner kan gennemføres vellykkede og givtige diskussioner; eller om vi, med Kuhn og inkommensurabilitetstesen i bagagen, er henvist at praktisere og debattere forskning indenfor lukkede og usammenlignelige paradigmer. Bogens intentioner placerer den i den førstnævnte lejr, idet den plæderer for ”tværparadigmatiske diskussioner i samfundsvidenskaberne og åbne døre mellem enkeltdisciplinerne” (p.9).

Dermed kan der i anmeldelsen i hvert fald fokuseres på to parametre; nemlig hvorvidt bogen er en god og læseværdig indføring i dens emne, og i hvor høj grad det lykkes at skabe grundlag for tværparadigmatiske diskussioner mellem de beskrevne positioner. Uden indledningsvis at afsløre for meget skal det allerede nu siges, at hvor *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne - På tværs af fagkulturer og paradigmer* for de fleste kapitlers vedkommende er en velskrevet og lærerig introduktion, kniber det generelt lidt mere med at etablere og forfølge en diskussion på tværs af de behandlede traditioner.

For at tage det sidste punkt først, skyldes det nok ikke mindst bogens opbygning, at den tværparadigmatiske ambition, der søsattes i indledningen ikke rigtig kommer til at fungere. Som sagt behandler bogen hver af de videnskabsteoretiske positioneringer i separate kapitler, skrevet af deres fagkyndige forfattere. Hvor denne form måske egner sig godt til en overskuelig, grundig og pædagogisk præsentation af en lang række komplekse videnskabsteoretiske retninger, indebærer den unægtelig visse begrænsninger for en nogenlunde kontinuerlig diskussion på tværs af retningerne. Dette problem er forsøgt løst ved at lade de enkelte kapitler være bygget op omkring et nogenlunde ensartet skelet i form af generelle problemstillinger såsom ontologi, epistemologi, metodiske implikationer og de pågældende positioners aktuelle anvendelse. Desværre virker dette greb ikke rigtigt efter hensigten, og den overordnede fremstilling tenderer til tider mod en beskrivelse af en mængde videnskabsteoretiske refleksioner, der godt nok tager udgangspunkt i og forholder

sig til de samme (meget generelle) termer (epistemologi, ontologi osv.), men i selve indholdsudfyldelsen af disse termer afgrænser sig væsentligt i forhold til øvrige positioner. Til bogens forsvar skal det imidlertid siges, at det grundet den beskedne plads, til tider er svært at slippe uden om at forenkle de pågældende traditionernes diskussionspartnere til meget firkantede og entydige positioner, særligt hvor disse diskussionspartnere ikke er behandlet i bogens øvrige kapitler (det er dog anmelders indtryk, at det især er positivismen og 'de objektiverende videnskaber' (jf. eksempelvis kap. 3), der udsættes for denne manøvre).

Man kunne eventuelt forestille sig, at bogen, for at samle lidt op på de foregående kapitlers præsentationer af videnskabsteoretiske positioner, sluttede af med et konkluderende kapitel, der tog tråden fra indledningen op. Dette undlades imidlertid, og bogen afsluttes (lidt pludseligt) med et kapitel om videnskabsteoretiske positioner i samfundsvidenskabelig, feministisk teori.

Skulle intentionen om tværparadigmatiske diskussioner følges til døren, må man nok forestille sig, at bogen skulle suppleres af og indgå i en undervisnings-sammenhæng.

Med hensyn til bogens kvaliteter som indføring i videnskabsteoretiske positioner i samfundsvidenskaberne, er kritikken overvejende positiv.

Indledningen er, udover sin diskussion af inkommensurabilitetstesen og tværparadigmatiske debatter, forsynet med en række bestræbelser på kort og overskueligt at skitsere de behandlede positioner. Dette gøres dels ved at placere dem i et todimensionalt forhold til en individualisme

– kollektivismekrise og en positivisme - fortolkningsaksis, dels ved hjælp af en forenklet skematisering af de enkelte positioners forhold til spørgsmål vedrørende epistemologi, ontologi, metodologi, sandhedskriterier m.m.

Hvad angår de efterfølgende kapitler, skal der blot gøres nogle enkelte bemærkninger.

I udgangspunktet er kapitlet om Karl Popper og den kritiske rationalisme velskrevet og budskabet formidles klart. Det kan imidlertid give anledning til en del undren, at positionen får et helt kapitel for sig selv. I stedet kunne de pointer i den kritiske rationalisme, som er mest relevante for bogen – falsificering og den kritiske debat mellem videnskabelige positioner – diskuteres lidt mere indgående i forhold til inkommensurabilitetstesen i indledningen. I forhold til det resterende udvalg, kommer den kritiske rationalisme lidt til at fremstå som *the odd man out*, hvilket her vil sige en udpræget naturvidenskabelig videnskabsteori.

Blandt de kapitler, der ellers skiller sig ud som særligt læseværdige, er især kapitel to om hermeneutikken, kapitel fire om systemteori og funktionalisme samt kapitel syv om Bourdieus sociologiske feltanalyse. Kapitlet om hermeneutikken formår både at få formidlet de relevante teoretiske pointer og indlejre disse i deres historiske diskussioner og sammenhænge. Således bringes hermeneutikken på den samfundsteoretiske bane via et persongalleri bestående af bl.a. Weber, Gadamer, Habermas og Ricœur og derudover behandles den bl.a. i forhold til metodestriden (mellem det nomotetiske og ideografiske vidensideal) og debatten mellem Habermas og Gadamer. Kapitel fire kaster sig som sagt over

systemteori og funktionalisme. Der tages her udgangspunkt i tre perspektiver indenfor systemteori, nemlig funktionalisme (Parsons), pluralistisk systemteori (Merton og Alexander) og konstruktivisme. Disse tre perspektiver er velegnede til at skildre en udvikling indenfor systemteori fra Parsons funktionalisme og Agil-skema over pluralistiske orienteringers fokus på dysfunktion og konflikt, frem mod Luhmanns autopoetiske systemer. Især Luhmanns kommunikationsbegreb er svært stof, men forfatteren til kapitlet gør sit til at lette forståelsen.

Endelig er kapitel syv værd at hæfte sig ved. Bourdieus sociologiske feltanalyse beskrives her ved først at ridse det videnskabssteoretiske ståsted op og dernæst ved at skele til de praktiske anvendelsesmuligheder. Hvor fremstillingen måske i starten er en smule svært tilgængeligt, bliver det i løbet af kapitlet stadig mere klart, hvordan eksempelvis Bourdieus feltanalyse tager sig ud - ikke mindst i forhold til diskursteori. Dette skyldes bl.a. korte og præcise opsummeringer af centrale pointer, der efterfølgende indgår i den videre analyse og en mængde velvalgte citater fra Bourdieus forfatterskab. Kapitlet er også interessant i kraft af bogens videnskabssteoretiske fokus, hvilket resulterer i en fremstilling af Bourdieu, hvor man ikke absolut skal trækkes gennem det så berømte Habitus-begreb, men i stedet præsenteres en mere forskelligartet vifte af Bourdieus teoretiske overvejelser og indsatsområder. Endelig er der etableret en god forbindelse mellem de videnskabssteoretiske refleksioner og de praktiske anvendelsesmuligheder ved hjælp af skitseagtige aftegninger af mulige og aktuelle analyseområder.

For de kapitler der ikke er nævnt eksplicit,

gør den generelle karakteristik af bogen som værende en ganske udmærket indføring i videnskabssteori inden for samfundsvidenskaber sig gældende. De formår at præsentere læseren for en række videnskabssteoretiske refleksioner, som efterfølgende enten kan tages til efterretning som relevante eller afvises som uanvendelige udgangspunkter for en given analyse. Dog skal det igen nævnes, at dette kun er den ene (og mest velfungerende) intention med bogen.

- Klaus Holleufer

Dannelse

Dannelse (red. Martin Blok Johansen). Aarhus Universitetsforlag. 2002. 348 sider. 298 kr.

Siden ungdomsoprøret i 1968 har begrebet *dannelse* været et omdiskuteret og misbilliget begreb, der med sin gammeldags og dubiose klang blev identificeret som småborgerligt snobberi og ligegyldig viden. Imidlertid har man inden for de senere år kunnet konstatere, at spørgsmålet om dannelse på ny er noget, der diskuteres; både spørgsmål og svar angående begrebet om *dannelse* bliver påtrængende. Det afgørende svar synes ikke at melde sig, men bogen her giver adskillige bud på, hvordan man *kan* forstå dannelsesbegrebet. Bogen indeholder bidrag fra videnskabelige medarbejdere fra 20 institutter på Aarhus Universitet. Bidragene tager netop udgangspunkt i, hvordan man kan tænke dannelse, når man er tilknyttet et af de mange institutter på universitetet som forsker. En af de helt store fordele ved en sådan konstellation er, at alle universitets fakulteter bringes på banen i dannelsesdiskussionen, hvilket giver et hav af gode svar på spørgsmålet om dannelse; eller sagt på en anden måde, så er det en af bogens store fortjenester at de humanistiske videnskaber ikke alene får monopol på dannelsesdiskussionen. Bogen indledes med en kort introduktion til dannelsesbegrebet af den mangeårige rektor ved Aarhus Universitet, Henning Lehmann. Herefter er bogen inddelt i fire større afsnit med overskrifterne 'Dannelse i dag', 'Dannelse i forandring', 'Dannelse i fag' og 'Dannelse i kontekst'.

Det accepterede dannelsesideal er

som nævnt designet efter den humanistiske tradition. **Helge Kragh**, professor ved Videnskabshistorie, diskuterer i artiklen *Naturvidenskab og dannelse: modsætning eller harmoni?* nyere forsøg på at skabe et felt for naturvidenskabens bidrag til dannelsesdiskussionen. Naturvidenskab opfattes af de fleste som et specialiseret og virkelighedsfjernt felt uden forbindelse med værdispørgsmål, som begrebet om dannelse i særlig grad er knyttet til. Forfatteren forestiller sig, at forholdet mellem humaniora og naturvidenskab kunne forbedres ved at præsentere de naturvidenskabelige områder i et blødere format. Et eksempel herpå er at gøre brug af videnskabshistorien. Her bliver de virkelighedsfjerne teorier sat ind i en virkelighedsnær historie. Den historiske indsigt er også en vigtig del af det traditionelle dannelsesbegreb og er stadig en værdsat ting. Forfatteren mener, at videnskabens historie bør være en vigtig del af den akademiske dannelse, fordi naturvidenskab har spillet en afgørende rolle i opbygningen af det moderne samfund og de kulturelle værdier, det er baseret på. Dog understreger forfatteren, at naturvidenskab ikke skal insistere på et dannelsesmæssigt aspekt på bekostning af de naturvidenskabelige kerneydelser. Kan man forestille sig, at man kan gøre naturvidenskab for blød? Dertil afslutter forfatteren med følgende: "prisen for at få det blå stempel som dannet kan nemt blive for høj" (Dannelse, 50).

Lektor **Per Dahl**, Institut for Litteraturhistorie, bidrager med artiklen *Dannelse og læsning*. Forfatterens synspunkt er, at læsningens og kunstens kerneydelse til dannelsesprocessen er den stedfortrædende erfaring, en mulighed for at afprøve en række psykiske muligheder, som ville have

kostet både tid og smerte i virkeligheden. Det vil sige, at kunsten og litteraturen kan give os oplevelser, der virker befordrende for dannelsen. Her er overskridelsen afgørende; at overskride sine grænser og bevæge sig ud i verden, for herefter at forme og styre lidenskab og energi i form: ”Læsningen kan åbne udad, mod livet og en måske foruroligende virkelighed, eller indad, mod indre harmoni og hvile” (Dannelse, 169). Ved at erfare ud, dvs. i mødet med verden, fører mobilitet til en alsidig og afbalanceret udvikling af individets evner. Det er det, kunst og litteratur kan bidrage med. Den overskridelse og udvikling beskrives ofte ved hjælp af gartnermetaforik og blomstersprog. Der appelleres til følelserne og lidenskaberne. Dannelse tager altså hånd om menneskets ’frø’, der vokser; den sikrer at planterne trives, får den bedste form, og sætter blomster og bærer frugt. Denne evne til at overskride det, man er, er et generelt træk ved dannelsesforestillingen. Forfatteren bruger Georg Brandes brev fra 1871 som eksemplificering: ”De see alle fuldtudsprungne, ufortrykte, frit udfoldende, hedenske ud. Alt hvad der i Norden gjør Kvinden hæsliq: Kulden, de tykke grimme Klæder, som Bondepiger bære, den Vams af Blufærdighed og saakaldt Undseelse de alle have på, den Spændetræie af Christiansfeldter-Moral, hvori de snøres af Præsterne, af Civilisationen, af *tonen*, Intet af dette trykker, snører eller snerper her. [...] derfor bliver Øiet dobbelt saa glandsfuldt, Blodet eengang saa rødt, det kvindelige Bryst eengang saa hvælvet og fuldt, kort sagt Menneskeplanten skyder kraftigere, safrigere, og aldrig beklippede Skud” (Dannelse, 180). Her skrev han om de italienske kvinder på en måde, der tager dannelsens gartnermetaforik i brug.

Samtidig undsiges dannelsens gartnerrolle; det er *ekspansion uden kontrol og kontrollerende kontraktion*. Kunstens fiktionskarakter og æstetisk suspension betyder, at der trækkes en skillelinie mellem fiktion og virkelighed, fordi kunstværket formår, hvad det virkelige liv ikke formår. At vække de affekter, følelser og tanker. Men den er også betinget af, at kunstværket er fiktion og af, at vi forstår netop fiktion med blandt andet fantasien. Den kan overskridelsen. Kunsten kan få os til at overskride os selv med henblik på udvidelse af os selv, hvor den både er et billede på dannelsen og selve dannelsen.

I artiklen *Dannelse set af nogle undervisere ved Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet* skriver **Berit Eika**, Lektor ved Enhed for Medicinsk Uddannelse og professor **Christian Aalkjær**, Fysiologisk Institut, om dannelse og lægearbejdet. Her præsenteres vi blandt andet for de moralske spørgsmål, der vedrører professionen som læge. Det drejer sig blandt andet om holdninger til abort, eutanasi, samtalen med patienten, evidensbaseret medicin kontra lægekunst, fordelingen af ressourcer og medicinering af normaltilstanden. En række spørgsmål, som forfatterne mener, kræver en stillingtagen hos den enkelt læge ud fra faglig viden og dannelse. Netop dannelse, fordi holdningerne beror på en række personlige erfaringer, som her integreres med den faglige viden og herefter resulterer i handling. Forfatterne spørger herefter, hvilken dannelse den medicinstuderende har? De understøtter, at det er svært at svare på og eksemplificerer med en episode fra det såkaldte færdighedslaborium¹. Underviserne besluttede, at de studerende en uge ikke alene skulle prøve stetoskoperne på hinandens lunger, men også høre på en rigtig patients syge lunger. Da den første

patient blotter sin overkrop, overfaldes han af syv forskellige stetoskoper, samtidig med at den studentikose lette snak om festen lørdag aften fortsætter. Patienten bliver med andre ord tingsliggjort. Forfatterne pointerer her, at det er foruroligende, at medicinstuderende ikke, som andre studerende, øger deres score, hvad angår den rette besvarelse af moralske spørgsmål gennem studietiden. Der er forsøgt med en række tiltag for at sætte fokus på de moralske aspekter af lægeprofessionen, men initiativerne møder mange forhindringer, såsom manglende undervisere i fag som videnskabsteori, filosofi og psykologi; tidspres, da de medicinstuderende i forvejen er meget pressende, den store fokus på eksamen. Dannelse i forhold til medicin- og lægestudiet drejer sig altså primært om de moralske spørgsmål.

Anne Marie Pahuus, ekstern lektor på Institut for Filosofi placerer dannelsen som en spænding mellem selvstændighed og traditionsformidling. Selvstændighed er et ideal for dem, der betoner betydningen af den enkeltes egen aktive indsats i denne proces, hvor målet er at opnå en personlig midte. En vellykket traditionsformidling er derimod et ideal for dem, der mener at faste normer og givne værdier er en betingelse for, at personer kan modnes. En fuldt udviklet person er den, der er formet og dannet gennem en alsidig påvirkning fra det sociale, historiske og kulturelle. Forfatteren mener, at en syntese imellem de to idealer skaber dannelsen: ”Det er i forhold til denne bestemmelse af mennesket som aktivt selvåbenbarende handlingscentrum, at dannelsen nødvendigvis må tænkes ud fra en kombination af den enhed, som sker i refleksionen, og den enhed, som findes i forsoningen med verden”

(Dannelse, 314). I den forstand er både det traditionsformidlende element og selvstændigheden en nødvendig forudsætning for, at det personlige kan udfolde sig. Forfatteren peger her på den tyske sprogfilosof og sociolog Jürgen Habermas’ analyse af samtalen som integration af selvstændighed. Samtalen er hos Habermas afgørende, fordi dannelse forstås som en vekselvirkningsproces, og netop i samtalen opstår en vekselvirkning mellem den talende og den der tales til. Med sproget får vi samtidig tilegnet os en hel kultur, dvs. sproget peger ud over den enkelte og ud imod et fællesskab. Forfatteren vil, ved at inddrage Habermas, påpege forholdet mellem den enkelte og verden.

På trods af de meget forskellige bud på dannelsens væsen er det muligt at fremhæve fire afgørende elementer, som gennemgangen af ovenstående artikler peger på. I dannelsesbegrebet synes følgende at være på spil: forestillingen om *historisk bevidsthed*, ideen om *overskridelsen*, spørgsmål vedrørende *moralen*, forholdet mellem *individualiteten* og *samfundet*. Eller sagt på en anden måde, så er det afgørende for begrebet om dannelse, at det rækker ud over det enkelte fag og mod en større sammenhæng. Det forhold går igen i alle artiklerne; at være dannet er blandt andet at kunne se sit eget fag, som en del af et større hele. Med den historiske bevidsthed bliver det muligt at se sit fag i en historisk sammenhæng, med *overskridelsen* bliver det muligt at overskride sine egne faggrænser mod noget stadig større, med *moralen* bliver det muligt at få en større forståelse for det overordnede projekt og i forholdet mellem individualitet og samfund bliver det klart, at man ikke er snæversynet

som enkeltperson, men kan se sig selv, som en del af det omgivende samfund.

Ud over de omtalte bidrag indeholder bogen ligeledes bidrag af Henning Lehmann: *Dannelsen og nogle af dens kontekster*, Hans Arndt: *Dannelse i sprog og sprogbrug*, Steen Busck: *Historie og dannelse*, Jan Tønnesvang: *Dannelse og tilværelseskompetence*, Tage Bai Andersen: *Dannelse: en matematikers drømme*, Morten Haugaard Jeppesen & Jens Erik Kristensen: *Det tyske Bildung og græciteteten som forbillede*, Stig Jørgensen: *Juridisk Dannelse*, H.C. Wind: *Dannelsestænke og religion: en religionsfilosofisk betragtning*, Finn Olesen: *Dannelse og teknologi*, Ole Høiris: *Dannelse mellem partikularisme og universalisme*, Hans Jørgen Frederiksen: *Kunst er dannelse!*, Niels Lehmann: *Pragmatisk dualisme: dannelse mellem rationalitet og rationalitetskritik*, Jens Hougaard: *Dannelse i dansk romantisk litteratur*, Jørgen Poulsen: *Om små lygter i store mørke rum* og Per Aage Brandt: *Humanistiske meditationer*.

- Helle Skovbjerg Karoff

Noter

¹ Det er blevet stadig mere vanskeligt for de medicinstuderende at erhverve sig håndværksmæssige færdigheder i løbet af deres praktikforløb. Derfor har Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet ved Aarhus universitet oprettet et laboratorium, hvor de studerende får mulighed for at læse og øve sig på de praktiske færdigheder.

Et idéhistorisk strejftog i det italienske

Dr. phil. og 'ressourcestærk' lektor i italiensk historie og kultur på Romansk Institut ved universitetet i København, Gert Sørensen imponerer i den tredje udgivelse i serien Politik, Ret & Samfund fra Museum Tusulanums Forlag med sin store viden om Italiens politiske idéhistorie fra senmiddelalder til Berlosconi. Desværre fortaber den større sammenhæng i fremstillingen sig i mylderet af mindre historier i historien, og bogen haver sig derfor ikke op i kategorien af uundværlige udgivelser, selvom den nok ville kunne bruges som en sund modgift og alternativ rejsebog for alle de, der – denne anmelder inkluderet – ukritisk sværmer for Italiens kulturelle arv og historie. Italien var, er og forbliver en yderst problematisk og ustabil størrelse.

Gert Sørensen. *Kairos – Træk af humanisme og posthumanisme i italiensk kultur*. Museum Tusulanums Forlag. 2003. 178 sider. 198 kr.

Gert Sørensen er en yderst kompetent herre. Et faktum, som også præger den seneste udgivelse fra den københavnske lektors hånd – bogen *Kairos – Træk af humanisme og posthumanisme i italiensk kultur*, som i foråret udkom på Museum Tusulanums forlag. Overalt imponeres man af Sørensens indgående kendskab til Italiens kulturelle og politiske idéhistorie. Kender man blot en smule til Gert Sørensens øvrige forfatter-skab og akademiske meritter, vil man endvidere hurtigt finde ud af, at dette indgående kendskab skyldes et årelangt engagement i afdækningen af Italiens nyere (idé)historie og er resultatet af en enorm arbejdsindsats. En arbejdsindsats som indtil videre har givet os en kommenteret oversættelse af Antonio Gramscis såkaldte *Fængelsoptegnelser* i udvalg (2 bd., Museum Tusulanums Forlag, 1991),

det imponerende værk *Gramsci og den moderne verden* (samme forlag, 1993) og endelig bogen *Den dobbelte stat – En kronike om magtens hemmeligheder i efterkrigstidens Italien* (samme forlag i 1998), som i mangt og meget er en vigtig forudsætning for Sørensens seneste og altså her præsenterede udgivelse. Der er med andre ord en hjemlig ekspert på området, hvis man i disse kulturkampens dage må være så fri at tage dette ord i anvendelse, som svinger pennen (eller måske snarere musen), hvilket i sig selv gør bogen kompetent og læseværdig. Også selvom, der ikke er tale om noget mesterværk.

Gert Sørensen tager udgangspunkt i begrebet *kairos*, som stammer fra oldgræsk og som bedst oversættes til 'det rette øjeblik' eller 'et passende tidspunkt' – det moment, hvor historiens tilfældige gang tilbyder en mulighed, en chance for den handlekraftige, som vil forstå at udnytte dette "øjeblik" til egen fordel. Den tyske teolog Paul Tillich og dennes bog *The Interpretation of History* (1936) tages af Sørensen i ed for brugen af *kairos*-begrebet som en slags læseprisme for Italiens politiske idéhistorie fra senmiddelalderen og frem. Grundspørgsmålet må blive, om det er muligt at bemægtige sig øjeblikket, det rette øjeblik – eller med andre ord, om det er muligt at skabe eller forme historien ved at kende sin besøgstid (om man så må sige). Dette spørgsmål søger Gert Sørensen at besvare ved i fugleperspektiv at sætte italiensk politisk teori og praksis i relation til hinanden (fra Dantes *De Monarchia* til højaktuelle udgivelser fra bl. a. Giorgio Agamben og Antonio Negri). En i udgangspunktet rigtig god idé, da flere af Italiens store politiske tænkere forholder sig mere eller mindre eksplicit til netop denne problemstilling. Hele Machiavellis politisk-teoretiske forfatterskab kan eksempelvis

ses som en udvidet meditation over dette spørgsmål fremstillet i en overvejelse om kernebegreberne *fortuna* og *virtù* – en problemstilling som Sørensen da også på glimrende vis tematiserer i bogens andet afsnit. Spørgsmålet spørger naturligvis også i hegeliansk og marxistisk historiefilosofi, som er emnet – i sine italienske varianter – for bogens tredje afsnit. Men efterhånden som bogen skrider frem bliver det mere og mere tydeligt, at idéen om at bruge *kairos*-begrebet som en art læseprisme ikke fungerer optimalt og ikke skaber den sammenhæng i bogen, som det var udgangspunktet, at den skulle gøre. Bogen virker ikke som en helhed, uanset forsøget på at gøre *kairos*-begrebet til en gennemgående figur, da Sørensen har en tendens til (hen af vejen) at fortabe sig i nok så interessante analyser, der dog ikke direkte, så vidt jeg kan se det, relaterer sig til *kairos*-problematikken. Som det da også åbent afsløres i bogens forord, så har nogle af bogens forskellige dele tidligere været publiceret som særskilte artikler og det kan man altså – til trods for bestræbelsen på at skabe sammenhæng via *kairos*-begrebet – godt mærke. En mulighed for at have skabt en mere helstøbt bog havde ganske enkelt været at bibeholde de forskellige afsnit som særskilte artikler eller essays i stedet for at prøve på absolut at få det hele til at gå op i en højere enhed. Bogens form virker under alle omstændigheder ikke som en nødvendighed, og det skuffer læseren – denne læser – som ellers rundt omkring i bogens særskilte afsnit føler sig i særdeles kompetent selskab.

Og netop det kompetente selskab er værd at fremhæve. Man bliver – heldigvis da – ikke dummere af at læse Gert Sørensens bog. Tværtimod. Det kaos, som vi i dag kender som italiensk politik bliver af Søren-

sen søgt forklaret ud fra sit komplicerede forhold mellem politisk teori og praksis og de særlige komplekse forhold, der kendetegner det moderne Italien og kampen om retten til at styre dette i alle henseender sammensatte land. En kamp som desværre i øjeblikket ser ud til blive vundet af folk med et problematisk forhold til landets mere sorte, historiske fortid. Til alle de som endnu ikke har øje for skrøbeligheden i det italienske demokrati og samfund, som skjuler sig under den prægtige kulturnations fernis, der kan give den ukritiske iagttager indtryk af upåvirket soliditet, kan Gert Sørensen's bog måske tjene som alternativ rejsefører.

- Paw Hedegaard Amdisen

Historiens radikale historicitet

"En savnet, nødvendig og længe ventet bog om den sproglige vendingens betydning for historievidenskaben", sådan kunne man overskriftsagtigt rubricere Dorthe Gert Simonsens Tegnets Tid, som netop er udkommet på Museum Tusulanums Forlag. Bogen er i en dansk sammenhæng intet mindre end en imponerende bedrift inden for det akademiske arbejdsområde man, med et lidt 'tungt' ordvalg, ville kunne kalde historiefagets videnskabssteoretiske selvrefleksion. Tvivlsomt er det dog om den gennemsnitlige danske historiker vil lade sig lokke af Dorthe Gert Simonsens 'postmoderne' sirenesang, men forhåbningen, den har man da lov at ha'.

Dorthe Gert Simonsen. *Tegnets tid – Fortid, historie og historicitet efter den sproglige vending.* Museum Tusulanums Forlag. 2003. 267 sider. 248 kr.

Et spøgelse har hjem søgt historiefaget i snart længere tid: Den sproglige vendingens spøgelse. 'Spøgelse', fordi den sproglige vending for de fleste traditionelle udøvere af den historiefaglige praksis er forblevet en mere eller mindre usynlig (eller måske direkte fraværende) problematik, men samtidig for nogle få sarte sjæle eller virksomme medier har formået at lave et fandens spektakel, og i nogle tilfælde måske endda har sat spørgsmålstegn ved hævdundne faglige selvfølgeligheder og dermed har truet med at forstyrre årtiers dogmatiske slummer.

Med lad os da se lidt nærmere på denne hjem søgelses opkomsthistorie. Problemerne herhjemme startede for alvor efter Murens fald i 1989, hvor nye, 'postmoderne' tendenser fra det store udland – primært fra sydligere himmelstrøg (Frankrig især), men også fra den anden side af Atlanten (USA) – for alvor begyndte at gøre sig

gældende på den lokale, akademiske kampplads, herunder altså også – måske i særlig grad – på den historievidenskabelige kampplads, da denne i længere tid (via intense socialhistoriske eksperimenter, marxistisk ortodoksi og generel faglig konservatisme) havde kunnet unddraget sig strukturalismens, poststrukturalismens og den postmoderne tænknings undergravende dagsorden. Symptomatisk for dette teoretiske nybrud var det nu berygtede (og for længst udsolgte) nummer af tidsskriftet *Den jyske historiker* (nr. 50), som under den sigende tematiske overskrift 'Findes historien – virkelig?' prøvede at introducere et faghistorisk publikum til de nye strømninger. Centralt placeret i tidsskriftet – som et slags indledende debatoplæg – var Hans Hauges på mange måder provokerende artikel 'Historiens vendinger: sproglige, litterære, pragmatiske', som med udgangspunkt i den internationale debat (Hauge er altid først med det sidste nye) – med henvisninger til et af de helt store dyr i den historiefagskritiske åbenbaring Hayden White – satte tingene på spidsen: Historikerne måtte nu indse, at det de skrev var litteratur, – endda en meget kedelig form for realistisk litteratur. Man måtte indse, at historievidenskaben ikke kunne gøre krav på nogen form objektivitet eller nogen særlig form for streng videnskabelighed. Det gamle skel mellem fiktion og fakta, som kunne spores tilbage til Aristoteles' *Poetik*, måtte nu, konstaterede Hauge diagnostisk, bringes til ophør og historikerne måtte begynde at besinde sig på dette vilkår, hvilket måtte føre til en øget fokusering på historikerens skriftpraksis som en skriverkarl blandt mange andre, for den traditionelle historieskriver, suspekterede forfatter typer – eksempelvis romanforfatteren.

Inspirationen til disse radikale konklusioner havde Hauge fået hos bl.a. den amerikanske idéhistoriker m. m. Hayden White som allerede nævnt, der allerede i 1966 i det respekterede historieteoretiske tidsskrift *History & Theory* havde fået publiceret artiklen 'The Burden of History', der på nietzscheanske (vitalistiske?) præmisser angreb en, efter Whites begreber, dræbende historiebevidsthed og samtidig – ud fra en tese om, at historieskrivning var at betragte som en litterær form – opfordrede nutidens historikere til at tage ved lære af nutidens nyeste litteratur (surrealisme eks.) i stedet for at hænge fast i en litterær realisme, der retteligen hørte hjemme i 1800-tallet. White uddybede i 1973 sin position med udgivelsen af *Metahistory* – en betydningsfuld bog, der udmærkede sig ved at ville placere forskellige klassiske historieværker og deres forfattere indenfor forskellige litterære genrer (satire, komedie etc.). Sideløbende med den kritik, som Hauge i den omtalte artikel altså baserer sin kritik på, og som vel bedst kan beskrives som strukturalistisk eller formalistisk (vigtig i denne kontekst er også Roland Barthes' artikel 'Le discours et l'histoire' fra 1967), har også adskillige såkaldte poststrukturalistiske eller postmoderne teoretikere rejst seriøs kritik af historiefaget. For at orientere sig indenfor denne kritik kan det være en god idé at frekventere den engelske historieteoretiker Keith Jenkins' forfatterskab (eks. *Why History?* fra 1999), der kan siges på eksemplarisk vis – dvs. tilpas forenkende – at introducere det, som i den gængse jargon er blevet kendt som den postmoderne udfordring til historiefaget. Kritikken eller udfordringen, som man altså også kalder den, der er blevet rettet mod eller stillet til historiefaget kan – for nu at male med en virkelig bred pensel –

opsummeres i to overordnede indvendinger (eller udfordringer): Den ene indvending er historiefilosofisk og retter sig mod den oplysningsmoderne historiefilosofi, som vi finder den artikuleret i klassisk, liberal oplysningsfilosofi (og senere i positivismens historieopfattelse), som tænker historien som en teleologisk proces (i kvalitativ forstand), der fører til civilisatorisk fremskridt, velstand og en generelt lykkeligere menneskehed (dette er industrialismens og kapitalismens ideologiske supplement), men også den implicitte historiefilosofi, som vi finder hos den lidt yngre Karl Marx (i eks. Det kommunistiske manifest) og i særdeleshed efterfølgende hos kumpanen Engels, og som måske er bedre kendt under overskriften 'historisk (eller dialektisk) materialisme' er fokus for postmoderne kritik (vi uddyber om lidt!); den anden indvending er mere praksisorienteret og retter sig mod historiefagets udøvelse og er at sammenligne med den kritik, som just er blevet eksponeret i forbindelse med Hans Hauge og Hayden White – sigtet er primært traditionelle historikers realistiske tilgang til repræsentationsproblematikken, der i lyset af strukturalistisk og dekonstruktiv teori problematiseres. Den historiefilosofiske indvending retter sig mod den totalitarisme, der mere eller mindre underforstået betinger oplysningens og vulgærmarxismens historiefilosofiske logik: At det partikulære, det anderledes, det forskelligt etc. må elimineres i en mere overordnet udviklingslogik's 'tjeneste'. Historiefilosofien bliver i sin oplysningsmoderne udgave (såvel i sin liberale som i sin kommunistiske og fascistiske variant) til en legitimerende ideologi, i hvis navn enhver forbrydelse efterfølgende kan bagatelleres. Historien bliver med atter andre ord til et totalprojekt,

som peger i en bestemt 'forløsende' retning, hvorefter paradiset indstiftes på jorden (: Når først mellemøstens muslimske lande – som os! – har gennemgået en oplysnings- og civiliseringsproces, dvs. er blevet til liberale demokratier med en kapitalistisk økonomi, så vil utilfredsheden forstumme og terrorismen ophøre som Ralf Pittelkov (og George W. Bushs neo-konservative bagland) så fornemt og oplysningsfilosofisk har udtrykt det!). Kritik af oplysningsmoderne historiefilosofi er ikke nogen postmoderne eller poststrukturalistisk specialitet (Nietzsche, Kierkegaard, Popper, Arendt og Adorno er blot nogle af de navne, man her kunne nævne), men den (nærmest nihilistiske) radikalitet, hvormed kritikken er blevet fremført og den måde hvorpå den har vundet genklang – med profilerede teoretiske eksponenter som bl.a. Derrida, Baudrillard og Lyotard – er på sin vis ny, og er altså den baggrund eller den idéhistoriske kontekst som man må forstå Dorthe Gert Simonsens bog på og i.

Dorthe Gert Simonsen introducerer i forordet til *Tegnets tid* således sin bogs overordnede tema: "Dette er en bog om sprog, historicitet, tegn og tid. Bogen handler om hvordan det sproglige og det tidslige er uløseligt forbundet med fortidige verdeneres fænomener og hændelser, og med de måder historikere udforsker dem på. Det er kort sagt det teoretiske kompleks, som gerne kaldes 'den postmoderne udfordring' i de verserende historieteoretiske debatter, der undersøges her". Som sagt, så gjort! Placerende sig klart på den 'postmoderne' side 'i de verserende historieteoretiske debatter' søger Dorthe Gert Simonsen (herefter DGS) efterfølgende – med teoretisk udgangspunkt i Jacques Derridas

dekonstruktivistiske tænkning og den amerikanske *New Historicism* – at behandle 'den postmoderne udfordring' til historiefaget i alle dennes facetter. En opgave som hun løser på bedste vis og samtidig leverer et fornemt stykke videnskabsteoretisk arbejde, der udfylder et akut tomrum i historiefagets hjemlige grundlagsdiskussion. DGS har før publiceret dele af bogen, som samlet set er en Ph.D afhandling afleveret ved Institut for Historie ved Københavns Universitet som artikler i *Historisk tidskrift* og *Den jyske historiker*, samt som et bidrag til en artikelantologi om kildebegrebet (*Fortidens spor, nutidens øjne*) fra Roskilde Universitetsforlag, men med udgivelsen af *Tegnets tid* placerer hun sig – i fornemt selskab med folk som bl.a. Uffe Østergaard, Jan Ifversen og Inga Floto – i den tungere ende af aktuel, dansk historieteoretisk refleksion.

Bogen er inddelt i en indledning, fire overordnede kapitler og et koda (en konklusion?). I indledningen diskuterer DGS historiefagets problematiske forhold til teori og teoretiske refleksioner i det hele taget og bevæger sig herefter over i en indledende overvejelse om den sproglige vendings betydning for nyere historievindskabelig teoreirefleksion. Derridas berygtede sentens fra *De la Grammatologie* (1967) – ”Der er ikke noget udenfor-tekst” – fremhæves af DGS som symptomatisk i denne sammenhæng: Den traditionelle historikers begreb om en før-sproglig, uformidlet, fortidig virkelighed, der lader sig afdække objektivt, 'som den egentlig fandt sted', som det lyder hos Leopold von Ranke – det moderne, professionaliserede historiefags grundlægger – må se sig selv stærkt udfordret. Vores primære adgang til fortiden er kilderne, som er tekster (sprog/skrift) og netop ikke

virkelighed. Historikerens eneste mulighed for at kunne forstå fortiden og formidle sin viden om denne er på den anden side netop sproget/skriften. Sproget/skriften betinger altså historikerens virksomhed, som læser, 'oversætter', fortolker, kritiker og formidler af fortidens tekster, og det skulle altså være tydeligt, at denne virksomhed ikke afdækker fortiden som objektiv, ontologisk realitet, men snarere konstruerer fortidige (historiske) teksters betydning i en aktuel, tekstuel praksis, som kaldes historisk. Hvad 'den sproglige vending' kort sagt benægter er, at vi har adgang til fortiden som en for altid fastlagt, fikseret realitet, der efterfølgende lader sig afdække i sin totalitet, hvis altså blot vi holder tungen lige i munden, sproget i kort snor og nærmer os kilderne med kritisk og saglig distance. Det er på mange måder den klassiske diskussion mellem realister og nominalister/konceptualister om sprogets virkelighedskorrespondens, der går igen og sætter spørgsmålstejn ved om fortidens virkelighed i det hele taget lader sig repræsentere eller rekonstruere som andet end nutidens vilkårlige konstruktion af et diskursivt objekt kaldet historien (i alle sine mulige og umulige udformninger), der per definition skabes på baggrund af de nulevendes (selv)forståelse, sprog etc.

Det indledende afsnit byder på mange andre interessante diskussioner, som jeg midlertidigt vil overlade det til den interesserede læser af denne anmeldelse selv at stifte bekendtskab med. Bogen er ellers, som allerede nævnt, inddelt i fire overordnede afsnit.

Det første afsnit har overskriften *Radikal historicitet. Den sproglige vendings genførd* og er uden tvivl bogens filosofisk set tungeste afsnit. På baggrund af bl.a.

Heidegger, Derrida og Ricœur diskuteres den historiske tids problematik. DGS argumenterer, inspireret af de just nævnte teoretikere, for et begreb om radikal historicitet til afløsning af den klassiske historievidenskabs tids- og årsagsbegreb, der udmærker sig ved sin mekaniske og kronologiske observans. Alle historiske begivenheder og alle tekstuelle udlægninger af disse er unikke, forskellige i sig selv (for nu at stjæle en paradoksalt formulering fra en anden, stor fransk filosof) og lader sig ikke uden videre reproducere eller fikseres. Allerede i indledningen præciserer DGS denne, sin særlige (og i særdeleshed af Derrida inspirerede) historicitetsforståelse: "I nærværende forbindelse betyder historicitet derimod at intet kan 'lukkes', endeligt afsluttes eller fastholdes. Tegn og tekster kan ikke fikseres, ting og hændelser er historiske i radikal forstand, dvs. de er på intet givent tidspunkt blot dér. Historiciteten bryder dem så at sige op indefra eftersom der ikke findes noget sted eller nogen materie der ikke er underlagt tidsligheden (...) Allerede 'fra begyndelsen' eller i deres 'kerne' findes der et 'brud', et 'overskud', en 'åbning' eller hvilken metafor man nu vil anvende for det forhold at *intet helt kan stemme overens med sig selv*. Historiciteten betyder at der altid er noget andet på spil, eller rettere noget som bevirker at ting og mennesker er 'i spil'. Var det ikke tilfældet ville vi, som litteraturforskeren Linda Orr udtrykker det, være 'mobile statues of the dead'". Som man nok fornemmer er der tale om forskelsfilosofi i bedste franske stil, men oversat til en historiefaglig sammenhæng så det giver både god mening og interessante perspektiveringer.

Bogens andet afsnit er overordnet set en kritisk gennemgang af historiefagets

traditionelle metodeopfattelse i Danmark fra Kr. Erslevs klassiske kildekritik til nyere tiders funktionelle kildesyn. DGS præsterer først en ganske oplysende, forsøgsvist dekonstruerende læsning af Kr. Erslevs metodiske hovedværk *Historisk Teknik* (1911/26), hvor det bl.a. fremhæves, hvorledes Erslev både på et retorisk og teoretisk plan er drevet af en temmelig naiv tilgang til erkendelsens umiddelbare mulighed for fordomsfri iagttagelse. Herefter inddrages den amerikanske litteraturteoretiker, der også er en fremtrædende eksponent for det ligeledes amerikanske forskningsfelt New Historicism (som DGS er så flink at introducere til et andet sted i bogen), Stephen Greenblatt og dennes tegnanalytik i en kritisk granskning af kildebegrebet. Konklusionen bliver, at kildekritikken i sin traditionelle udformning ikke, som der ellers i historiefaglige kredse er tendens til at mene, udgør en slags fælles, neutral metodik, der, når alt kommer til alt, sikrer objektiv, interesseløs historieskrivning: "De klassiske kildekritiske metoder beror på et teoretisk valg – ikke et illegitimt valg men et diskursivt og ideologisk valg, der indebærer et fravalg af andre muligheder og legitimerer bestemte former for viden og virkelighedsopfattelser". Afsnittet slutes af med en 'ekskurs' om kildekritikken og det funktionelle, 'subjektudviklende' kildesyn, som er det teoretiske tillæg man i nyere dansk historieforskning har forsøgt at give Erslevs klassiske kildebegreb. Intentionen er her, hos fortalere for det funktionelle kildebegreb, at tilskrive subjektiviteten en større rolle – både i historikerens tilgang til kilderne (finder historikeren i virkeligheden ikke altid det han leder efter?), men også i relation til selve kildeudsagnets værdi

som vidne om fortidens hændelser (kan vi overhovedet bruge en kilde til andet end at påvise en enkeltstående subjektiv dom om en fortidig begivenhed?). DGS stiller sig dog ikke tilfreds med det såkaldt 'funktionelle kildebegreb' (DGS citerer bl.a. historikeren Bernhard Eric Jensen for denne forsøgsvis definition på et funktionelt kildebegreb: "forskerens spørgsmålsformulerende bevidsthed er konstitutiv med hensyn til den historiske erkendelse"): "Det funktionelle kildebegreb har – hvis det knyttes til den subjektudviklende erkendelseslæres præmisser om menneskets kognitive autonomi – formentlig ontologiske og forskningsmæssige konsekvenser der adskiller det fra den ertsevske kildekritiske teknik såvel som poststrukturalistiske udgaver af den sproglige vending. Hvis det funktionelle kildebegreb derimod ikke tilknyttes en specifik erkendelseslære, men blot indebærer en generel ide om at [en?, PHA] fortidig verden ikke er direkte givet for historikere gennem kildernes afspejlende vidnesbyrd, vil det formentlig ikke udelukke diverse historieteoretiske positioneringer og metodiske praksisser. Et funktionelt kildebegreb kan da kun definere sig negativt, nemlig ved opposition til naiv realisme. Dermed kan det inkludere alt fra poststrukturalistiske positioner til ertsevske kildekritiske teknikker. Det vil med andre ord ikke have nogen stor effekt, og de videnskabsteoretiske spørgsmål vil stå ubesvarede i forhold til den sproglige vendings udfordring".

I det næste afsnit *Fortid i (g) oversættelse. Empirisk forskning efter den sproglige vending* forsøger DGS at fremdrage nogle eksempler på 'empirisk' forskningspraksis, der netop tager den sproglige vendings udfordring seriøst i forhold til en undersøgelse

af fortiden og fortidens kilder (ikke mindst!). Historikerne Inga Clendinnen og Lydia Liu, der begge befinder sig i den poststrukturalistiske lejr (med slagside til postkolonialismen) fremhæves i denne sammenhæng som gode eksempler, der viser, at der "[...] også på et empirisk niveau forestår [...] ændringer i de måder hvorpå historikere konstituerer og undersøger kildematerialer".

I bogens sidste overordnede afsnit behandler DGS forskellige videnskabsteoretiske spørgsmål i forbindelse med repræsentationsproblematikken. Klassiske positioner i diskussionen af disse spørgsmål frekventeres fra logisk positivisme, over strukturalistisk sprogteori til nyere ideer om fortolkningsfællesskaber og paratekst. Herefter behandles en anden central problematik, som også er ivrigt diskuteret i nyere historieteoretisk debat – narrationens funktion i den historiske fremstilling. Det er naturligvis spørgsmålet om hvordan man i det hele taget bør skrive historie, der her placerer sig centralt. Det er i den forbindelse spændende at kunne konstatere, at spørgsmålet om hvorvidt historieskrivning rent faktisk er en litterær genre (Barthes, White etc.), der betjener sig af klassisk narrative (og evt. andre fortælle-mæssige) strategier efterhånden ikke længere synes at være et spørgsmål man stiller, men snarere et alment og bredt accepteret princip. DGS fremhæver slutteligt, inspireret af New Historicism, at anekdoten må indtage en privilegeret position i historiefaget efter den sproglige vending, da anekdotens "'andethed' i repræsentationssammenhæng" kan bruges "som et modtræk mod ideen om én samlet fortid, én historisk udvikling og om én stor fortælling".

I et konkluderende Koda opsummerer DGS sin position og sit begreb om radikal historicitet, som hun mener står noget i kontrast til en rent 'sprogdeterministisk' udformning af den sproglige vending: "Radikal historicitet søger et opgør med metafysikken og dens støttepunkter uden for tiden – vel vidende at et sådant opgør hverken kan være endeligt eller ubetinget. Alting kan genindskrives under metafysikkens overhistoriske forklaringsmekanismer, men et begreb om historicitet yder dog en vis modstand fordi historicitetens aktivitet er differentierende. Det er derfor historiciteten her er blevet betegnet som radikal: Den er gennemgående som tingenes u/oprindelige oprindelse, og den er yderligtgående sat i forhold til andre videnskabsteoretiske positioneringer. Således er fortidig virkelighed, dens faktuelle entiteter, situationer og begivenheder ikke blot historiske eller *einmalige* i den 'gamle' historismes forstand. En radikal historicitet *differentierer* historiens vidensobjekter allerede i 'oprindelsen' hvorfor historismens unikke fænomener og hændelser ikke kan *lukkes* i en form for *selvtilstrækkelig forekomst*. Og således er den historiske udvikling med en radikal historicitet ikke en hermeneutisk kontinuert virkningshistorie hvor alle forskelle dialektisk sammensmeltes til én horisont, én humanitet og én totalhistorie. Tidens opbrud kan ikke repareres via kronologi, narration eller struktur, men er en fortsat decentrering og *udsættelse* af identitet. Der findes hverken selv-overensstemmende oprindelse eller endelig forsoning, men en forskel i det samme der gør virkeligheden radikalt historisk". Inspirationen fra Derrida er tydelig, selvom jeg mistænker, at Derrida måske ville findes DGS en smule for konstruktiv i sin anvendelse af dekonstruktivismens terminologi til dennes

smag. Et historieteoretisk credo spares vi ikke for, og DGS afslutter således sin fremstilling med den følgende, synes jeg, ganske fængende sentens: "Historien er en praksis der lader det historiske ske, i repræsentationen af fortiden".

Det har ikke været muligt for mig helt at yde Dorthes Gert Simonsens bog retfærdighed i min ellers ganske langtrukne anmeldelse. Det myldrer simpelthen med gode detaildiskussioner i hendes kompakte fremstilling, som jeg måttet forbigå i tavshed, da jeg allerede var på vej til at overskride en rimelig form for omfang. Det må overlades til den nysgerrige læser selv at binde an med en mere detaljeret læsning. Bogen skal under alle omstændigheder have min varmeste anbefaling, for selvom man måske ikke er enig med Gert Simonsen i alle hendes teoretiske dispositioner, så forbliver hendes bog en milepæl i nyere, dansk historieteori, fordi den tager den sproglige vending og den postmoderne udfordring op til kvalificeret og seriøs diskussion, og frem for at afskrive disse teorikomplekser relevans for aktuel historievidenskab, som der ellers har været tendens til blandt traditionelle historikere, inddrager disse i en nydefineret af det historievidenskabelige felt, som er på teoretisk omgangshøjde med tiden, om man så må sige. Spørgsmålet er dog, om det historiefag og de historikere, som Dorthes Gert Simonsen så åbenbart gerne vil kommunikere med, mon vil lade sig lokke af bogens 'postmoderne' sirenesang? Tja, man har jo lov at håbe!

- Paw Hedegaard Amdisen

Udsigelsen endevendt

Teorien om udsigelsen, kommunikationens fundamentale funktion, endevendes og anvendes af en række danske forskere indenfor et fælles semiotisk rammeværk.

Peter Allingham, Per Aage Brandt og Bent Rosenbaum (red.). *Set fra sidste punktum – Tekst og udsigelse i semiotisk perspektiv*. Borgens Forlag, 2002. 404 sider. 249 kr.

Antologien *Set fra sidste punktum – Tekst og udsigelse i semiotisk perspektiv* er blevet til i anledning af et mindeseminar for Harly Sonne. Den rummer således et vue over dennes videnskabelige virke og produktion, efter at det sidste punktum heri nu er sat. Dels får han i to artikler af ældre dato lov at tale for sig selv, dels leverer redaktionen i et længere forord en karakteristik af hans akademiske løbebane. Herigennem fortælles dog samtidig historien om det frodige faglige miljø, der opstod i Danmark i 60'erne og 70'erne med tekstteoretiske og semiotiske problemstillinger som omdrejningspunkt, et miljø, der talte flere af bogens bidragydere, og altså havde Harly Sonne som en central skikkelse. Antologiens forskellige artikler kan til dels ses som en slags statusopgørelse over den videnskabelige kurs, der dengang blev sat indenfor tekst- og udsigelsesteorien. Væsentlige indsigter cementeres eller fremsættes påny, men samtidig fremgår det, hvordan det filosofiske og grundvidenskabelige fundament for foretagendet i løbet af de sidste to årtier har spaltet sig.

I semiotisk sammenhæng markerer fremkomsten af udsigelsen som videnskabeligt objekt overgangen fra

en statisk opfattelse af betydning til en dynamisk. Fra at have været et rent tekstimmanent fænomen, bliver betydning nu opfattet som noget, der opstår i samspillet mellem en tekst, tekstens afsender og tekstens modtager. Fokus forskydes altså delvist til den kommunikationssituation, der eksplicit eller implicit omgiver teksten. Et vigtigt element i udsigelsesanalysen er derfor de såkaldte deiktiske markører: ord og forbindelser der så at sige peger på den omgivende kommunikationssituations personer, tid og sted, og forstås relativt hertil. Sætningen ”jeg er her nu” konstruerer alle de nævnte dimensioner, idet den fremkalder forestillingen om et kropsligt menneskeligt individ, ’jeg’, der er situeret i et rum, ’her’, og en tid, ’nu’. Disse ting kan man læse om i artiklen ’Hvad er udsigelse?’ af Harly Sonne, der i et meget præcist sprog redegør for de forskellige fænomener, der knytter sig til udsigelsen. De mere fundamentale overvejelser omkring udsigelsens natur videreføres i en analyse af litterære eksempler, og man får en idé om, hvor kompleks og højt elaboreret udsigelsesstrukturen i den litterære tekst kan være. Sagen er, at der ud over det udsigelsesniveau, hvor forfatteren befinder sig, også gives indlejrede udsigelser. Forfatterens udsigelse må eksempelvis skelnes fra fortællerens, da disse instanser jo udmærket kan have forskellige holdninger til det udsagte. Dertil kommer de fiktive personer, hvis udsigelse kan citeres af fortælleren; dette gælder replikker, men også tanker og bevidsthedsliv generelt. Den synsvinkel, som læseren bliver tilbudt at se de forskellige begivenheder fra, kan således knyttes til en eller flere fiktive personer, med det resultat at det viste opleves, som var det filtreret gennem disses bevidsthed.

Hvor man traditionelt med stort udbytte har anvendt nogle af udsigelsens kategorier lidt løst i litterære analyser til fx at fastslå fortællerforhold (man kan tænke på den gængse skelnen mellem 1. persons- og 3. personsfortællinger), fremgår det her klart, at en fuldstændig semiotisk bestemmelse af fænomenet er en ganske anden og langt mere kompleks sag. Der tages dog væsentlige skridt i denne retning i de fem artikler, der udgør den teoretiske del af antologien. Harly Sonnes artikel, der hovedsageligt angriber problemet fra sprogvidenskabelig og litteraturteoretisk side, er som sagt forbilledlig præcis og substansfuld i sin fremstilling. Per Aage Brandt begiver sig i 'Fra gestik til teatralitet' ud i et dristigt og højt stimulerende forsøg på at reformulere udsigelsesteoriens centrale indsigter i kognitive termer. I vanlig komprimeret stil behandles "udsigelsen som en synsvinkelstruktur", "den kropslige semiosis som et netværk af forestillingsrum" og endelig, gennem en analyse af en Maupassant novelle, hvad det vil sige at være synlig, at være eksponeret for 'de andres' dømmende blikke.

Subjektivitet

Torben Fledelius Knap dykker i artiklen 'Udsigelsens fænomenologi – en realistisk forklaring' ned i den filosofiske problemstilling, der ligger implicit i teorien om udsigelse. Hvis udsigelse drejer sig om subjektiviteten i sproget, om hvordan afsender- og modtagersubjekt i en forstand er indeholdt i tekstens lingvistiske struktur, må dens teori indbefatte en generel filosofisk bestemmelse af forholdet mellem sprog og subjekt.

En forklaring går på, at subjektet først rigtig bliver til, når det træder ind i sprogets

orden; sproget kommer altså på en måde før subjektet. Hvis subjektets bevidsthed og tankeliv således er sprogligt determineret, bliver samme følgelig også historisk determineret, idet sproget i hver historisk epoke så at sige samler sig i særlige diskursive formationer, der sætter betingelserne for, hvad der kan tænkes og siges. Denne syntese af lacaniansk psykoanalyse og marxistisk bevidsthedsteori, som i en eller anden form også ligger til grund for Harly Sonnes fremstilling af udsigelsen, afvises af Torben Fledelius Knap, dels fordi den er nominalistisk – hævder at al betydning kan føres tilbage til sproglige strukturer -, dels fordi den er bevisthedsskeptisk, dvs. subjektet er ikke herre i eget hus, eller, kunne man sige, herre over egen sprogproduktion; heri vil nemlig dels subjektets ubevidste, dels den herskende historiske diskurs sætte sig igennem og kunne aflæses symptomalt, hvad enten subjektet vil det eller ej.

Heroverfor stiller sig Torben Fledelius Knaps eget, realistiske standpunkt hvor både subjektet og betydningen kommer før sproget. Et barn er udmærket i stand til at kommunikere, og således også, i metaforisk forstand, at udsige, allerede før det har tilegnet sig noget sprog. Det vil nemlig tidligt, omkring 9-månedersalderen, begynde at interessere sig for den voksnes opmærksomhed, hvorthen den er rettet, og hvordan den kan manipuleres, og således udvikles en tilstand hvor barn og voksen gensidigt fokuserer på hinandens opmærksomhed. Denne evne til at 'dele opmærksomhed' udgør fundamentet for senere sproglig kommunikation. Gradvist vil den rene kontakt blive overskredet og et objekt inddraget som fokus i de to parter interaktion. Der refereres til dette 'kommunikative indhold' vha. forskellige

gestus, fingerpeg eksempelvis, men de indeksikalske tegn vil gradvist blive erstattet, eller snarere suppleret, af sprogets arbitrære tegn.

I Torben Fledelius Knaps overbevisende fremstilling er udsigelsen altså givet forud for sproget: den er forankret i menneskets evne til at dele opmærksomhed og således fra en fælles base udpege relevante aspekter af den omgivende livsverden. Sproget må forstås som en overbygning på dette kommunikative fundament, om end en overbygning der radikalt forøger kommunikationens muligheder.

Antologiens anden del er viet til tekstanalyser. Af de syv der bringes, synes jeg, at særligt Christian Grambyes 'Eksemplarisk analyse af Tove Ditlevsen: *Katten*' rager op. Det ellers forholdsvis tunge analyseapparat, som han har udviklet i samarbejde med Harly Sonne, kører her virkelig velsmurt, og man får således et eksempel på, at totalanalyse og fremstillingsmæssig klarhed og elegance godt kan forenes.

Den sidste af antologiens tre hoveddele udgøres af en anagrammatisk læsning, eller bogstavning, som det hedder i artiklen, af J.P. Jacobsens '*Mogens*', foretaget af Erik Jerlung og Harly Sonne først i halvfjerdsenerne. Dengang blev den aldrig publiceret, men det gør den så nu, nyredigeret af Erik Jerlung, som også har skrevet en lille introduktion. Heri beretter han om tilblivelsen af ideen til projektet: "I min første klasse (2u) som timelærer på Køge gymnasium var jeg i vinteren 1972-73 gået i gang med at læse Jacobsens '*Mogens*'. Midt i en time, hvor vi gennemgik den berømte indledningsscene, faldt jeg pludselig i staver, for nu at sige det rent ud,

med fingeren i teksten: I stedet for **gennem** tekstens rude at se det regnvej, hvis naturalistisk-impressionistiske beskrivelse jeg var i færd med at demonstrere, så jeg direkte **på** den duggede tekstrude et ganske anderledes landskab, et **kvindeskød**, anatomisk korrekt afbildet, og ganske givet seksuelt aktivt, altså vådt, pludseligt aflæseligt som slet skjulte tværgående syntagmer, anagrammer hen over sætningerne" (s. 321-322). Og herfra udfolder sig så et ambitiøst 'bogstavningsprojekt', der ikke skorter på hverken eros, død eller kusse. På trods af teoretisk ekvilibrisme og generel velkrevenhed ligner forehavendet indimellem en god gang løjer. Jeg er dog enig med redaktionen, når den i forordet påpeger, at artiklen sætter et rigtig godt spørgsmål på spidsen: når litteraturfortolkere udpeger betydningsbærende strukturer i teksten, anagrammatiske eller dem der er mindre kontroversielle, hvad er så disses ontologiske status? Er de intenderet af forfatteren eller måske dikteret af hans ubevidste? Findes de objektivt i teksten, eller beror de på den læsende bevidstheds projektioner?

Antologien kan læses med stort udbytte, både af dem der er interesseret i udsigelsen som semiotisk-videnskabeligt problem, og dem der beskæftiger sig med konkrete tekstanalyser. Den giver et godt indblik i de filosofiske og grundvidenskabelige problemstillinger, der eksisterer inden for feltet, idet man får et klart billede af, hvordan udsigelsesteorien på nuværende tidspunkt står midt mellem psykoanalyse og kognitionsvidenskab. Hvad den tekstanalytiske dimension angår, kan man sige, at udsigelsesanalysen repræsenterer en tilgang til teksten, der arbejder meget tæt på det sproglige materiale, og alene det er

forfriskende, i en tid hvor litteraturkritikken let kommer til at handle om så meget andet.

- Rasmus Urup Kjeldsen

Universitet og videnskab – universitetets idéhistorie, videnskabsteori og etik.

Hans Fink, Peter C. Kjærgaard, Helge Kragh og Jens Erik Kristensen. *Universitet og videnskab – universitetets idéhistorie, videnskabsteori og etik*. Hans Reitzels Forlag. 224 sider. 250 kr.

Fra 1675 til 1971 skulle alle danske universitetsstuderende gennemføre en fælles introduktion til alle videnskabelige studier, det såkaldte filosofikum. I disse år gennemføres et kursus i *Fagets Videnskabsteori* på alle universiteternes bacheloruddannelser. Formålet har været at give de studerende mulighed for at sætte deres fag ind i et større og mere alment historisk, filosofisk og etisk perspektiv. *Universitet og videnskab – universitetets idéhistorie, videnskabsteori og etik* er en moderne og kvalificeret grundbog i videnskabsteori, der kan bruges på alle universitetets fakulteter og institutter. Bogen er inddelt i fire overordnede afsnit, der lyder: ”Hvad er et universitet?”, der behandler universitetets idé og idealer; ”Universitetets idéhistorie”, som handler om forholdet mellem forskning og undervisning; ”Hvad er videnskab?”, som omhandler videnskabelighed på henholdsvis det naturvidenskabelige, det samfundsvidenskabelige, det sundhedsvidenskabelige og det humanistiske fakultet samt ”Universitetsfagets etik”, der

tager udgangspunkt i forskerens ansvar og spørgsmål vedrørende videnskabelig uredelighed. Bogen er ment som et forsvar for at fastholde det værdifulde i kernen af universitetets ide, sådan som den er overleveret, og det i en situation, hvor ideen om universitetet er under pres såvel udefra som indefra.

Hans Fink, dr. phil. på Institut for Filosofi, Aarhus universitet, gør i artiklen ”Hvad er et universitet” rede for universitetets helt overordnede idé og idealer. Her fremhæver han fire afgørende punkter, der er med til at bestemme, hvad et universitet er. Det drejer sig om: 1) sammenhængen mellem forskning og uddannelse, 2) forskningsfrihed, 3) undervisningsfrihed, 4) selvstyre og 5) videnskabens enhed.

Afgørende for universitetets idealer er, at det ikke alene er forskeren eller samfundet, der skal have glæde af den pågældende forskning og finde den relevant, ”..men hele menneskeheden”. Undervisningen er netop forskningsbaseret og forskningsorienteret, dvs. at det er forskere, som varetager undervisningen af de studerende. De studerende lærer altså faget som forskningsfag. Det næste forhold, der gør sig gældende, er princippet om forskningsfrihed; her gælder det, at forskeren selv bestemmer, hvad der skal forskes i, dvs. forskningen behøver ikke at være afhængig af økonomiske interesser.

Princippet om tæt forbindelse mellem forskning og undervisning er på forskellige måder kommet under pres, pga. den enorme ekspansion universitetssektoren er inde i. Det kan være vanskeligt at fastholde dette ideal for de institutioner, der ikke har tradition for forskningsbaseret undervisning.

Dernæst undervisningsfrihed, der indebærer

at underviserne på universiteterne har frit lejde mht. valg af undervisningsstof. Det betyder, at der ikke er udefrakommende interessenter, der kan bestemme over den enkeltes forskning. Det fjerde punkt i rækken af universitetets karakteristika er princippet om selvstyre, dvs. universiteterne er selvejende og vælger deres egen bestyrelse. Derudover træffer de selvstændige beslutninger om den interne organisation. Hans Fink påpeger her, at Universitetsloven af 2003 som noget nyt indfører, at hvert universitet har sin egen bestyrelse, hvori der sidder såvel udefrakommende medlemmer som repræsentanter for det videnskabelige personale og de studerende. Det kan betyde, at det mangeårige selvstyre er under pres. Den nye universitetslov er et forsøg på at sikre, at det øvrige samfund kan have tillid til universiteternes ledelse, men Fink mener dog, at det er helt afgørende for universiteternes ide, at den fri forskning, dvs. uafhængighed og selvstændighed, må bevares på alle niveauer. Fink skriver: "Universiteternes mulighed for at leve op til deres formål, står og falder med de ansattes og de studerendes mulighed for at identificere sig med deres opgave og deres arbejdsplads, og kun en ledelse, der understøtter det, vil have en chance for at gennemføre de reformer af forskning, uddannelse og forskningsformidling, som løbende bliver påkrævet i et samfund under hastig forandring" (Universitet og Videnskab, 27). Sidst men ikke mindst karakteriseres universitetet ved princippet om videnskabens enhed, dvs. idealet om at universitetet, på trods af en mangfoldighed af videnskaber skal udgøre en institutionel enhed. Fink mener, at hvis man vil fastholde denne ide, er det vigtigt, at man på det enkelte institut er opmærksom på

og interesserer sig for, hvad der sker andre steder, og for hvad der er det fælles grundlag. Her påpeger Fink bogens sigte, nemlig et forsøg på at fremdrage nogle historiske og alment videnskabelige perspektiver, som er af fælles betydning for alle universitetsfag.

Lektor, lic. phil. Jens Erik Kristensen og Ph.d. Peter C. Kjærgaard, Institut for Idéhistorie, Aarhus universitet, beskriver i afsnittet "Universitetets Idéhistorie" universitetets tilblivelse fra ca. 400 år før Kristus og op til i dag. Fra Platons *Akademi*, der må betragtes som verdens første universitet, og videre til middelalderen. Hvor udviklingen af universitetet for alvor tager fat. Der grundlægges her sammenslutninger af studerende og lærere, hvis sigte var en søgen efter Gud. Her studerede man teologi. Universiteterne eksisterede længe før, det vi i dag forstår som videnskab opstod. Kristensen og Kjærgaard leder os på glimrende vis igennem den skolastiske traditions fokus på bevarelse af lærdom og religiøse tekster samt oplysningstidens tænkning, der ser viden i lyset af idealet om fremskridt. Frigørelsen af det fornuftige subjekt fra myten. Og de tekniske og videnskabelige akademier i begyndelsen af 1700-tallet. Herefter Humboldts universitetsidé, der udsprang af nyhumanismens ideer om almen menneskedannelse i et samfund bestående af myndige borgere. En tradition der på bedste vis betoner de humanistiske fags bidrag til den åndelige dannelse af folket. Sidst men ikke mindst præsenteres fortællingen om masseuniversitetet.

Helge Kragh, Professor ved Videnskabshistorie, Aarhus universitet, forsøger i tredje afsnit med titlen "Hvad er videnskab?" at indkredse betydningen af ordet videnskab. Han

tager i sin begrebsafklaring udgangspunkt i syv træk, der karakteriserer videnskabens selvforståelse. For det første er videnskab en forfinelse af dagliglivets erfaringer. For det andet er videnskab teoretisk. For det tredje resulterer videnskab i udsagn, der er matematisk formuleret og hævdes at være universelt gyldige. For det fjerde er videnskab givet ved bestemte metoder og procedurer. For det femte giver videnskab via sociale mekanismer objektiv viden til sikring af dens offentlige karakter. For det sjette resulterer videnskab i offentlig tilgængelig viden i form af bøger og artikler. For det syvende er videnskab det, som videnskabsmænd og kvinder laver. Til de syv punkter, hvormed videnskaben har beskrevet sig selv, knytter Kragh en række kommentarer. Helt overordnet mener han, at de syv punkter er i stand til at indfange de væsentlige aspekter ved videnskabens natur uden dog at være dækkende eller kunne specificere, netop hvorved videnskab er speciel: ”Det må nok erkendes, at en sådan enkelt formel eller definition ikke findes” (Universitet og Videnskab, 150). Kragh forsøger selv ved at påpege følgende: ”Videnskab er en intellektuel og social proces, der stræber mod og rent faktisk resulterer i, en form for viden, som er karakteriseret ved at være *i) offentlig, ii) fejlbart, iii) korrigerbar og iv) testbar*” (Kragh, 150).

Det sidste kapitel er forfattet af dr. phil. Hans Fink, Institut for Filosofi, Aarhus universitet, og har titlen ”Universitetsfagets etik”. Sigtet er at forsøge at komme med nogle definerende regler for videnskabeligt arbejde. Fink berører emner vedrørende forskerens og videnskabens ansvar og påpeger at kurser i ikke mindst de biologiske fag, har behov for at inddrage

etiske spørgsmål og konsekvenser af forskningsarbejdet.

Bogen *Universitet og Videnskab* er en aldeles glimrende grundbog til kurset i fagets videnskabsteori. Den er velskrevet, og artiklerne supplerer hinanden godt. Desuden er selve indholdet brugbart i forhold til mange af universitetsfagene – og ikke bare til de humanistiske fag. Ideen med indførelsen af det moderne filosofikum er da også, at det nye fags videnskabsteori ikke alene skal handle om historiefilosofiske problemer og logik, men netop tage udgangspunkt i det enkelte fag. Dertil er bogen aldeles velegnet.

- Helle Skovbjerg Karoff

Virkelighedskonstruktioner

En interviewbog udgivet på gymnasieforlaget (m. m.) Billesø og Baltzer introducerer for første gang herhjemme til den spændende og desværre nyligt afdøde østrigsk-amerikanske fysiker og filosof Heinz von Foerster og dennes 'radikale' konstruktivisme.

Heinz von Foerster & Bernhard von Pörksen. *Sandhed – opfundet af en løgner. Samtaler for skeptikere.* Billesø og Baltzer. 136 sider. 178 kr.

Navnet Heinz von Foerster (1911-2002) får nok næppe en klokke til at ringe hos den akademiske læserskare herhjemme, men i det store udland – særligt hos vores tyske nabo – har den østrigsk fødte Foerster sammen med den ligeledes østrigsk fødte, og nogenlunde jævnaldrende, Ernst von Glasersfeld (f. 1917) længe nydt stor bevågenhed, som hovedeksponenter for en såkaldt radikal, erkendelsesteoretisk konstruktivisme. Radikal, fordi der hos begge de herrer ikke kun tales om, at viden er betinget af forskellige sociale og historiske omstændigheder m. v. (videnssociologiens og socialkonstruktivismens argument) – nej, den menneskelige erkendelse er i sit fundament en virkelighedskonstruerende aktivitet, hvilket vil sige, at man allerede på et erkendelsesmæssigt og epistemologisk niveau må operere med en konstruktivisme. Dette fører blandt andet til en afvisning af, at der skulle findes noget sådant som en ontologisk realitet (en virkelighed derude). Virkeligheden er altid allerede en konstruktion, aktivt skabt af det enkelte individ for at kunne begå sig. Vi kan naturligvis ikke undgå i løbet af vores liv at stifte bekendtskab med andres virkeligheds

konstruktioner (kollektive som individuelle) eller støde ind i den fysiske verdens forhindringer i ganske bogstavelig forstand (det er ikke den fysiske verdens eksistens der benægtes, men den antagelse, at den fysiske verden udgør en af de enkelte individer uafhængig Virkelighed, der endegyldigt kan beskrives 'objektivt', som den er i sig selv), og vi skaber således ikke vore virkelighedskonstruktioner i et vakuum. Inspirationen er til dels filosofisk (Berkeley, Kant og Vico nævnes ofte), udviklingspsykologisk (Jean Piaget) og naturvidenskabelig (Foersters egentlige felt er fysikken og kybernetikken), men kombinationen er særegen og har altså med en formulering, som Ernst von Glasersfeld faktisk var ansvarlig for, fået etiketten radikal konstruktivisme. Hvis man er blevet yderligere interesseret, så findes der på internettet en meget informativ hjemmeside, som også indeholder links til tekster af bl.a. Foerster og Glasersfeld (www.univie.ac.at/constructivism/).

Men for at komme tilbage til sagen, så har forlaget Billesø og Baltzer altså som det første forlag herhjemme, så vidt det er denne anmelder bekendt, valgt at udsende en bog, der behandler Foerstes konstruktivisme. Som bog betragtet er der ikke tale om noget vanskeligt tilgængeligt eller særlig dybdegående værk, men snarere noget man kunne vælge at betragte som en slags appetitvækker. Bogen er et udvidet interview inddelt i fire overordnede afsnit (et teoretisk, et praktisk, et biografisk og et opsamlende afsnit), som den belæste journalist Bernhard von Pörksen (som er dr. phil. og bl.a. underviser i kommunikationsvidenskab ved universitetet i Hamburg) foretog med Foerster i de sene 1990'ere. Bogen er veloplagt, argumentationen anskueligt lagt an og Pörksen nøjes ikke, hvad der ellers

synes at være kutyme nu til dags, med at være mikrofonholder. Han spørger for det meste kritisk (selvom man fornemmer en vis sympati med Foersters argumenter) og siger til, når han ikke forstår hvad den gode hr. Foerster ærlig talt har gang i.

Man kommer vidt omkring: Erkendelsesteori, sandhedsterrorisme, konstruktivistiske faldgruber, mennesket som en ikke-triviel maskine; konstruktivismens 'praktiske' implikationer for pædagogik, psykoterapi, managementteori, kommunikation og etik; en kort biografisk skitse over et interessant og begivenhedsrigt liv, der startede i Wittgensteins Wien og gik videre til det legendariske computerlaboratorium ved universitetet i Illinois, hvor der blev arbejdet med cybernetik i teori og praksis. Hele tiden mærker man dog en begejstring hos Foerster ikke bare for det videnskabelige og teoretiske arbejde, men også, hvad ikke er ganske normalt i dag, en lidenskabelig interesse for de praktiske implikationer dette arbejde udvirker. Der er på alle måder tale om en bog, som jeg nødtigt ville undvære, selvom bogens konstruktivistiske pointer nok skal tiltrække realisters, objektivistens og virkelighedsfetichisters kradse kritik.

På mange måder er vi i Danmark – med udgivelsen af denne bog – begyndt bagfra med introduktionen af konstruktivistisk erkendelses- og videnskabsteori. Det man nu kan håbe på er, at denne udgivelse vil blive fulgt af mere substantielle og teoritunge udgivelser, der vil introducere til det lovende teoretiske felt, som altså i udlandet kendes under overskriften radikal konstruktivisme.

- Paw Hedegaard Amdisen

Visdom til folket!

Filosofien er igennem sin professionalisering og specialisering blevet fremmedgjort overfor sit eget udgangspunkt, den før-filosofiske hverdagserfaring. Og det er i høj grad filosofernes skyld.

Lars Fr. H. Svendsen. Hvad er Filosofi. Oversat fra norsk af Joachim Wrang, Forlaget Klim. 2003. 142 sider. 179 kr.

Så har Norges vel nok mest produktive fagfilosof begået endnu en bog – denne gang et bestillingsværk med en ambition om at være relativt lettilgængelig. Denne er blevet indfriet – sådan da; der er enkelte passager som, trods forfatterens velmenende opfordring til i evt. tvivlstilfælde at konsultere filosofileksika, må skønnes at være en lidt stor mundfuld for den ikke-akademiske læser, som bogen også er henvendt til. Det er måske meget godt, da Svendsen mener, at filosofiens udgangspunkt er fortvivlelsen. Mere om det senere.

Selvom den populære ambition har den ulempe, at der i bogens første 6-7 kapitler næppe er meget nyt at hente for den akademiske læser, er der tale om en personligt engageret og absolut læseværdig introduktion til og diskussion af en række centrale filosofihistoriske og videnskabsteoretiske problemstillinger. Og især Svendsens diagnosticering af fagfilosofiens elendighed er da også mest af alt rettet mod hans fagfæller. I forbindelse med en generel afvisning af den rigide scientisme argumenterer vor nordmand således for, at af alle discipliner har netop filosofien mistet mest gennem sin professionalisering. Den enkelte fagfilosofs karriereambitioner og den faglige specialisering har nemlig virket i en ond cirkel, der

for det første har fjernet filosofien fra dens udgangspunkt – den før-filosofiske hverdags erfaring – og for det andet har fjernet fokus fra den syntetiserende visdom, der *burde* være filosofiens mål.

Den årvågne læser burde her være kommet i tanke om Dorthe Jørgensens 'Viden og visdom' (anmeldt i Semikolon årg. 3, nr. 5) – og anmelderen skal da også opfordre til, at man læser de to bøger i forlængelse af hinanden. Trods den umiddelbare lighed, er der nemlig tale om to vidt forskellige, normative bud på filosofiens rolle og berettigelse. Kort – og derfor karikeret – beskrevet, er Jørgensens helt Platon, mens Svendsens er Kant. Hvor filosofien hos førstnævnte udøves af de privilegerede sandhedsskuere, der derpå formidler indsigten videre til hulemenneskene, er den hos sidstnævnte et almenmenneskeligt og derfor individuelt anliggende. Filosofien hos Svendsen er ikke anlagt på en ahistorisk, kontemplativ Sandhed, men på en pragmatisk, pluralistisk og kritisk udfordring af den enkeltes selvforståelse med henblik på 'det gode liv.'

På grund af sit pluralistiske udgangspunkt – visdom er hos Svendsen ikke umiddelbart noget substantielt, men et *visdomsperspektiv* – giver han ikke et konkret bud på dette 'gode liv'. Evnen til at filosofere er nemlig almenmenneskelig og næres af vores hverdags erfaringer, herunder især af den forvirring, der opstår, når de almenaccepterede rutiner og konventioner viser sig at være inkonsistente. Det er således filosofiens kritiske opgave at skabe mening og en reflekteret helhed i den enkeltes liv. Sapere aude!

Svendsen søger dog at overskride den snævre individualisme ved også at lade ambitionen om det gode liv omfatte

de Andre. I erkendelse af det moderne menneske som romantiker er der således tale om en modificeret udgave af oplysningsfilosoffen Kant. Med udgangspunkt i Hannah Arendts politiske læsning af Kants æstetiske filosofi betoner Svendsen således filosofiens funktion som vejleder for ikke blot det praktiske liv, men også for dømmekraften. Denne implicerer bl.a. det at sætte sig i den andens sted.

Den ovenstående korte modstilling af Svendsen og Jørgensen yder selvsagt ikke nogen af dem retfærdighed, og jeg vil derfor lade det være op til den enkelte at føre den videre. Det skal nok være givende – men lur mig, om ikke det bliver Svendsen, der tager stikket hjem.

- Poul Kragh Jensen

En romersk billedteori i tidlig Middelalder.

Erik Thunø: *Image and Relic. - Mediating the Sacred in early Medieval Rome..* L'Erma d Bratschneider. 2002. 306 s., m. 8 farveplancher og 133 ill.

Med mesterhånd og ud fra et omfattende kendskab til oldkristen- og tidlig middelalderlig kunst og litteratur skildrer kunstfilosoffen Erik Thunø, i sin skønne disputats, en række relikvieskrin, der oprindeligt havde deres plads i alter-ark i Lateranpaladsets S. Laurentiusoratorium, den romerske kristenheds Sancte sanctorium.

De stammer alle fra *pave Pascalis I's* tid ((817-24), eller var i hvert fald overtaget af denne pave, og må derfor med rette tydes i sammenhæng med sammes kirkeudsmykninger af Sta. Maria in Domnica, Sta Cecilia og Sta. Prassade, hvis særlige hellighed skyldtes, at Pascalis havde ladet mere end 2000 martyrs knogler overføre dertil fra katakomberne).

Thunø gennemgår først en række kunstgenstande, dertilvære den interesserede bekendt fra den enestående udstilling i Köln 1985 af 'Ornamenta Ecclesiae'. De indtog her en særlig plads i afdelingen 'Bild und Heiltum', hvad der vidner om, at man allerede da kendte til skrinenes funktion. De består først og fremmest af et ualmindelig skønt guldkors, hvis indre har rummet fem brudstykker af Kristi kors og hvis forside er smykket med syv velbevarede scener fra Kristi fødsel, barndom og dåb, - alt mod en strålende smaragdgrøn emaille-baggrund, og med en indskrift, der angiver korset som et sejrstrofæ, biskop Pascalis bringer himmeldronningen jomfru Maria.

Kan man nok være uenig med den grundige forfatter i forståelsen af en og anden detalje, undgår man dog ikke at blive imponeret af Thunø's beskrivelse og tolkning af korsets billeder, der hviler på en dyb fortrolighed med emnet, forudgående forskning og egne iagttagelser. Den er så indgående og minutøs, at man - nolens volens - må mindes gamle G. E. Lichtenbergs så berømte 'Ausführliche Erklärung' af Hogarths seks kobberstik af 'Mariage à la Mode' fra slutningen af det 18. århundrede.

Samme sans for detaljen som for den kompositoriske helhed møder vi i Thunø's beskrivelse af hans næste genstand, det rektangulære sølvskrin, hvori nævnte guldkors, der selv var et relikvieskrin, blev opbevaret, - som selv et relikvie. Sølvskrinets skydelæg med billedet af den tronende Kristus mellem de "romerske" apostle Peter og Paulus, som samtidig tydes som udtryk for Kirkens universalitet som "Ecclesia bipartita"¹, og ligesom den gamle Pagtens Ark af to ærkeengle/ keruber, kunne rejses op til umiddelbar beskuelse af de andægtige og i sammenhæng med det nedre panel med dets udsmykning med de fire evangelistsymboler omkring, Kristi offer og kor, var imidlertid Gudssønnens mennesketilblivelse. Og ligesom på guldskrinets forside (der i øvrigt af føreren fra 'Ornamenta Ecclesiae' H 9, betegnes som dets bagside) finder vi på sølvskrinets langsider en række, dog noget anderledes udformede billeder af Jesu fødsel og barndom. De er her indrammet af bygningsfragmenter og søjler, der indbyder til fantasifuld fortolkning og samtidig peger hen imod den øvre bredsides billede af Stjernesolen Kristus, et originalt motiv, der viser hen på Kirken, det nye tempel med det tilsidetrukne forhængs universalitet.

Thunøs tredje objekt fra Lateranets allerhelligste er pave Pascalis' korsformede sølvbeholder, der rummede et ældre juvelbesat kors, der siden 2. Verdenskrigs slutning har været forsvundet, men som øjensynligt har været brugt flittigt som et helligt relikvie, hvad et tykt lag af salve på dets forside vidnede om.

Denne sølvvæske, der var udstillet på 'Ornamenta Ecclesia' i 1985, udmærker sig ved en udsmykning med motiver fra Jesu liv og opstandelse samt en række af de efter følgende epifanier. Vi finder her flere paralleller til det berømte elfenbenslipsanotek i *Brescia* fra det 4. årh., bl.a. billedet af Kristus blandt de skriftlærde, hvad der synes at have undgået Thunøs opmærksomhed trods hans vidt spændende søgen efter paralleller, resp. analogier til Lateranskrinenes billeder. Centralt placeret er imidlertid billedet af Kristus, der i sin opstandelse som Gud og menneske fejrer nadver med sine apostle (og Maria). Den, der periodisk har beskæftiget sig med 'Oldkirkens bygningshistorie', med problemerne omkring 'Alter og apsis' samt hvorvidt gravkirkens anastasis var en 'Anastasisstorunde eller en åben atriumgård' vil med særlig iver kaste sig over de mange billeder på siderne af Lateranets korsformede relikvieskrin. Thunøs gennemgang af dem er simpelthen fremragende. *Kristi grav* er her en overkuppet rotunde med en åben dør, hvorigennem man på fig. 73 ser ind til Kristi pænt sammenlagte ligklæde og hoveddække, sudarium. På flere af disse opstandelsesbilleder understreges tillige Peter som den befuldmægtige og ledende apostel og dermed af den kristne Kirke. Sidernes billeder understreger således, hvad vi allerede så på den rektangulære kasses låg, hvor Peter står ved Kristi højre side med

Himmerigets nøgler i sin hånd, fig. 35.

Efter denne så minutiøse gennemgang af udsmykningen på de tre relikvieskrin, der gennem deres sammenhæng med hhv. fragmenter af Kristi kors og med den relikvie, der har været indfældet i det juvelsmykkede guldkors selv kan betragtes som relikvier, følger i bogens sidste kapitler den spændende *kunst- og liturgihistoriske tydning* af disse enestående stykker fra Lateranet, det daværende pavedømmes højborgs allerhelligste.

At Thunøs tolkning også her er mesterlig, overrasker ikke. Alligevel forekommer det mig, at han her nu og da kommer ud på en gyngende grund som f.eks. hvor han ser relikvierne som pavelige 'modspil' mod den byzantinske billedstrid og Karolintidens nye Adoptianisme, der bl.a. aktualiserede spørgsmålet om Gud Helligåndens evige udgang "også fra Sønnen", *filioque*, hvortil Thunø har følgende ejendommelige kommentar: "The dispute was more a question of the wording of the Creed than of accepted belief, since most (!) ecclesiastical authorities, eastern and papal, agreed that the Holy Spirit proceeded from both the Father and the Son", og det til trods for, at alle, mig bekendte forskere, netop giver udtryk for det modsatte! Ja, *David Bell* går endda i sit anerkendte oversigtsværk 'Une nuée de témoins', Paris 1998 (fr. Oversættelse af 'A Cloud of Witnesses' fra 1989), s. 130 så vidt, at denne nye, augustinske lære efter Østkirkens mening skal have ødelagt 'l'équilibre de la balance de la Trinité', og s. 93 fastslår, at Østkirken dengang som nu afviste denne lære².

Først nu inddrages samtidig billederne bl.a. fra Sta. Preassedes mosaikker i San Zenokapellet af Kristi forklarelse som en

understregning af pavernes kamp for en ortodoks bekendelse af Kristus som sand Gud og sandt menneske- og følgelig med et også efter opstandelse uforgængeligt legeme i opgør med modstandere af de hellige billeder som bærere af det hellige, altså en protest mod de ikonoklastiske kejsere i Konstantinopel. Vore relikvier og relikvieskrin tjener altså samme mål som et forfalsket brev af pave Gregor den Store som pavedømmets 'modbesvarelse', der fik så meget større vægt som disse relikvier bevaredes under Lateranets kendte ikke af menneskehånd malede Kristusikon³.

Samtidig rummer billederne her også et budskab om Kirkens forankring i Kristi fødsel ved Gudsmoderen Marias lydige formidling samt om pavedømmets overtagelse af apostlen Peters nøglemagt, hvor deres betydning for hele den katolske Kirke bliver forkyndt. At vi således gennem de hellige billeder kan blive draget mod Gud, er væsentligt for *pave Pascalis billedteori*. De er udgangspunkter for vor theosis. Men denne bliver derved reciprokt afhængig af pavemagtens petrinske formidling, hvis centrum, iflg. det berømte 'Konstantinske gavebrev' fra det foregående århundrede, netop var Lateranpaladset som det palatium, fra hvis Allerhelligste, S. Laurentiusoratorium, vore relikvier strålede ud.

De blev her opbevaret i et cypresskab, en kiste eller ark, og i det følgende koncentrerer Thunø sine undersøgelser om den og dens betydning. Denne *cypressetrækiste* har nemlig ikke blot fra de foregående pavers tid, cf. Leo III's inskription, tjent som opbevaringssted for enestående relikvier, men tillige som et af oratoriets tre altre, og messerne, der blev holdt på det, fik en ganske særlig hellighed gennem dets kostelige indhold.

At dette kiste-alter var af træ altså transportabelt, rejser nu spørgsmålet, om det også blev brugt til messer udenfor, f.eks. i selve den store Laterankirke. I forbindelse med fremvisning og tilbedelse af de nævnte særlig hellige relikvier? Thunø synes imidlertid - i analogi med hans opfattelse af Lateranets Sancte sanctorum som en nytestamentelig pendant til det jødiske tempel, hvis Pagtens ark, der ligeledes var af cedertræ, havde sin *faste* plads i det allerhelligste og som bekendt også rummede flere højhellige genstande. Man kan her spørge, om Thunø gør for meget ud af overleverede billedlige og litterære typologier?

Vist har Lateranet i Middelalderen haft status som Gamle Testamente tempels afløser. Men det gjaldt dog i første række selve den store basilika, som aldrig har rummet nogen Pagtens ark, og apostlen Peters pavelige arvtagere så næppe sig selv som Moses' efterfølgere som Thunø påstår s. 166.

Parallellen med *Pagtens ark* ligger derimod tilbedelse af vor cypresskistealters indhold nær. Relikvierne og deres skrin er som repræsentanter for Kristus, hans frelsergerning og hans Kirke formidlere af hellighed til mennesker. I deres helhed, men også hver for sig bliver kisten og dens indhold da Sancta sanctorum!

Den særlige fremhævelse af apostlen Peter lægger det nær, at vore relikvier tillige skulle godtgøre Lateranet som kristenhedens åndelige centrum, dets *patrarchium*, og Peters efterfølgere som Kirkens autoritative ledere og garanter for kirkelig ortodoksi, cd. Det 'Konstantinske gavebrev', som tidligt blev knyttet sammen med Helenas fund af det sande Golgathakors.⁴

Betydningen af korsrelikvier såvel som af pavens stilling indenfor Kirken – forankret i Leo I's berømte "Tome", hans ep. 28 fra år 449 – stod fast for pave Pascalis, der også er en forkæmper for Jesu mor Marias fortsatte jomfruelighed, cf. S.91 og 111, og hendes rolle som frelsens lydige formidler og vor stadige himmelske forbeder. *Mariologi* og *papalisme* går smukt i hånd på vore billeder, der samtidig på god ortodoks maner henter motiver og udformning fra oldkristen og samtidig romersk ikonografi.⁵

Billederne er tillige med deres protest mod Byzans' aktuelle kamp mod de hellige billeder bærere af et politisk budskab, hvad der understreges såvel af romerske kirkers for alle synlige udsmykning som af vore omhyggeligt 'gemte' relikvieskrin fra Lateranets Allerhelligste. De har dog ved selve deres eksistens og sælsomme opbevaring i første række appelleret til de troende om Kirken som grundet på synlige, håndgribelige begivenheder og om lydighed mod paven som Kirkens petrinske overherre, formidleren af dens frelse.

Vist kan det nu og da synes, som om Thunø presser sine vidnesbyrd til at udsige mere, end de umiddelbart gør. Man kan ærgre sig over en og anden fejltydning eller udeladelse af tilsyneladende nødvendigt materiale. Ingen kan imidlertid fordybe sig i dette skønne mesterværk uden at fyldes af næsten næsegrus beundring for denne banebrydende kunst- og kirketeoretiske studie af billeder som hellige og ligesom relikvier formidlere af tro og ny livskraft ovenfra til deres beskuer og andre.

- Helge Haystrup

Noter

¹ Se G. C. Lichtenberg "Die Heirat nach der Mode", Insel Verlag 1966.

² Hertil også P. Botasis' "was ist Orthodoxie" Athen 1981, der s. 28f bringer en række eks. på Østkirkens teologers afvisning af "filioque" som en vranglære!

³ Dette billede kan nu ses for enden af Lateranets Scala Sancta.

⁴ Det godtgøres af freskerne i Quattro Coronati-kirkens S. Silvesterkapel netop fra det 9. årh.

⁵ Lighederne med samtidig byzantinsk kunst, f.eks. i Istanbul og i de velbevarede kappadokiske klippekirker, Karanlik, Karakli og Tokalikilise i Göremeden er dog også evident, specielt på vore to første relikvieskrins billeder.

Paw Hedegaard Amdisen

Stud.mag. i Idéhistorie og Film og Tv, e-mail: pawfilosofihistorie@hotmail.com

Casper Andersen

Stud.mag. i Idéhistorie og Videnskabsstudier, e-mail: casperjohn46@hotmail.com

Thor Grünbaum

Cand.mag. i Litteraturvidenskab. Fra 2003 ph.d-stipendiat ved Danmarks Gundforskningsfonds Center for Subjektivitetsforskning og Litteraturvidenskab, e-mail: thg@cfs.ku.dk

Helge Haystrup

Dr. theol. og Æresdoktor ved Københavns Universitet. Forfatter til 15 binds værket: *Augustin studier*

Klaus Holleufer

Stud.mag. i Idéhistorie & Samfundsfag

Poul Kragh Jensen

Stud.mag. i Idéhistorie, e-mail: p_k_jensen@hotmail.com

Helle Skovbjerg Karoff

Stud.mag. i Idéhistorie, email: stud19990101@mail.hum.au.dk

Rasmus Urup Kjeldsen

Stud.mag. i Litteraturvidenskab og Semiotik;, e-mail: rasmus_uk@hotmail.com

Steffen T. Korsgaard

Stud.mag. i Filosofi, e-mail: stkorsgaard@hotmail.com

Rasmus Navntoft

Stud.mag. i Moderne Kultur og Kulturformidling, e-mail: rnavntoft@hotmail.com

Jan Alexis Nielsen

Stud.mag. i Filosofi, email: jan@ontologi.dk

Simon Glinvad Nielsen

Stud.mag. i Moderne Kultur og Kulturformidling, Kbh, email: glinvad@hotmail.com

Mads Zaar Riisberg

Stud.mag. i Idéhistorie og Medievidenskab, email: noiq@post6.tele.dk

Martin Skov

Stud.mag. i Litteraturvidenskab, email: mskov_dk@yahoo.dk

Barry Smith

Professor i Filosofi ved University of Buffalo, USA, email: phismith@buffalo.edu

Anders Søgaard

Forfatter, studerer lingvistik på KU, redaktør af "Apparatur", e-mail: andsga@cphling.dk

SEMIKOLON;

Strandvejen 10B, 2. tv
8000 Århus C
Tlf. 86201968
e-mail: casperjohn46@hotmail.com

REDAKTION

Casper Andersen (ansv.)
Andreas Bok Andersen (produktion)
Paw Hedegaard Amdisen
Sidsel Hougaard Andersen
Hans Henrik Hjerimitslev
Helle Skovbjerg Karoff
Rasmus Kjeldsen
Jacob Orquin
Jakob Simonsen

PRODUKTION

Det Humanistiske Fakultets Trykkeri
Århus Universitet, Bygn. 328
DK-8000 Århus C
Oplag. 500 eks

Udgives med støtte fra
Aarhus Universitets Forskningsfond

SEMIKOLON; modtager gerne indlæg af enhver slags. Indlæg kan sendes per mail i word/RTF-format; tegninger/illustrationer separat. Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendt materiale. Næste deadline 1. marts 2004. Til www.semikolon.au.dk ingen deadline.

Redaktionen	s	3	
Simon Glinvad Nielsen	s	7	Broderskabet
Mads Zaar Riisberg	s	11	Kulturkramper og kynisk frelse hos Sloterdijk
Rasmus Navntoft	s	22	Kulturkamp – en kamp mod demokratiet?
Steffen T. Korsgaard	s	37	Selvrefererende fortællinger i videnskaben
Jan Alexis Nielsen	s	50	Gradsforskelle i videnskabelig realisme hos Popper og Hacking
Thor Grünbaum	s	63	Naturalisering, handling og bevidsthed
Anders Søgaard	s	81	Om kognitiv morfologi
Barry Smith	s	91	Kognitionsforskningens topologiske grundlag

bog anmeldelser